

ՀՐԱՉՅԱ ՔՈՉԱՐ

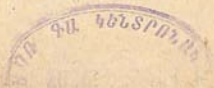
ՍՏՈՒԳՎԱԾ Է 1961 թ.

ԵՐՈՍՆԵՐԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

ՆԱԽԱԿՆԵՐ ԴՈՐԾՈՂ ԲԱՆԱԿԻՑ

ՀԱՅԹԵՏՀՐԱՏ
ԵՐԵՎԱՆ * 1942

«... ԻՐԵՆՑ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒ-
ԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԸ, ՀԱՆՈՒՆ ԻՆԶԻ ԷԼ
ՀԵՆՑ ԿՌՎՈՒՄ ԵՆ ՄԵՐ ՄԱՐԴԻԿ, ՊԵՏՔ
Է ՄԵՐ ԲԱՆԱԿՈՒՄ ԾՆԻ, ԵՎ ԻՐՈՔ ԾՆՈՒՄ
Է ՀԵՐՈՍՆԵՐ, ՈՐՈՆՔ ԱՄՐԱՊՆԴՈՒՄ ԵՆ
ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԸ»:

Խ. Վ. ՍՏԱՆԻՍ

ՈՐԴԻՆԿԱՆ ԿԱՐՈՏ

Հարազատ են Ուկրաինական դաշտավայրերը մեզնից ամեն մեկի համար, ով սիրում է մեր մեծ հայրենիքը: Գեղեցիկ են անալի այդ տարածություններն անգամ ձմռան այս օրերին: Երբ սարդկա դիշեր է, երբ ձյունով ծածկված հարթությունների վրա ցուցում են լուսնյակի չղերը՝ և դիշերը դարձնում ցերեկի պես լույս՝ քեզ զգում ես անսահման օվկիանի մեջ, մոռանում ես ցուրտը, որ դանակի պես շերտ-շերտ կտրում է դեմքդ, մոռանում ես տառապանք ու վտանգ և Գոգոլի պես բացականչում ինքդ քո հոգու մեջ՝

— Սատանան տանի, գեղեցիկ ես, տախտակա-տան...

Իսկ եղեմլիներին անտառները, որ ծածկված են ձյան սպիտակ քուլաներով, ինչպես նորա-

հարսերն սպիտակ պսակներով, հանդարտ ու
խաղաղ դետե^որը, որ քնել են հաստ սառույցի
տակ և դու նրանց վրայով զգուշ անցնելիս ըզ-
գում ես թե ինչպես խորքում տեղի է ունենում
մշտական շարժումը և հարազատ գյուղերն ու ա-
վանները ձորակների ափին, ուրկից ծուխն է եր-
կինք բարձրանում որպես նշան, որ այդտեղ
կրկին կյանք կա, կան ընտանեկան օջախներ...

Ինչպե՞ս չմեռնես այս երկրիդ համար, երբ
պետք է քո մահը, որ տեսնի նա կախարդական
դարոււններ, ծաղկի ու բուրբեղեմական բույրե-
րով: Էլ ի՞նչ ամենաթանկ բանի համար սխտի
սլահես կյանքդ:

Այսպես ես զգում ու մտածում:

Բացի քո այս երկրից, որի վրա ապրում ու
կռվում ես, ունես դու նաև քո մանկության օր-
քանը, որ նույնպես երբեք չես մոռանա, որի
խաղաղության, երջանկության համար կռվի ես
եկել: Սիրերցին Սիրիւն է հիշում կարոտով,
երբ մի սլահ դադարում են ռազմի գործողու-
թյունները, տուլացին՝ Տուլան, Վոլգայի ափե-
րի բնակիչն իր հողի կարոտն է քաշում, իր
մայր Վոլգայի կարոտը, թուխ արծվաքիթ

վրացիին հիշում է իր չքնաղ Վրաստանը, Կախեթըն ու Կոլխիդան:

Մենք էլ, Հայաստան երկիր, քո Արարատյան հովիտն ենք հիշում, քո Մասիսն ու Արագածը, քո Շիրակն ու Լոռին, քո չնաշխարհիկ Սևանը, հիշում ենք քո սիրելի պատկերը, որպես կովի դնացած որդին՝ իր հարադատ մոր դեմքը: Մի քանի օր առաջ եկար հանկարծ ինքդ ու կանգնեցիր քո բոլոր ուղիների հայացքի առաջ: Տեսան քեզ, և՛ նրանք, որ պատրաստվում էին նոր հարձակման դնալ, նրա՛նք, որ արդեն դիրքերի մեջ էին և նրա՛նք, որ հաղթական մարտից հետո թեթև շունչ էին առնում կրկին հալածելու թշնամուն մեր մեծ, մեր ընդհանուր հայրենիքի սահմաններից: Եկար ու մարտական ոգի, մարտական արիություն ներշնչեցիր նրանց, եկար ու ասացիր. «Ահա՛ ես, ձեր մայրը, որ զօր ու դիշեր ձեզ համար եմ տքնում, ձեր հաղթության հավատով ապրում, օգնում եմ ձեզ հեռու հեռվից, սիրում եմ ձեզ կաթոգին սիրով, իմ թանկագին որդիներ, և երբեք չեմ մոռանում ձեզ՝ եղե՛ք արի, քաջ՝ ձեր պանծալի

նախնիների պես, ստացի՛ք իմ գործած ձեռնոցներն ու գուլպաները, որ չմրոնք կռվի ժամին»:

Եվ մենք ասացինք. «Լսո՛ւմ ենք, մա՛յր, այդպես էլ կլինի, հավատա՛ք ողբերկներին...»

... Բացեցին մարտիկները ճակատային թերթը, որ հաղթուլթյուններ էր ավետում, նկարագրում էր վերջին հաղթական ճակատամարտերը: Եվ ահա որպես պատերազմական հաղթանակների շարունակություն՝ թերթը բազմազգի դժուրացողուններին հայտնում էր, որ՝

Հայաստանը հավաքել է պետութայն հարկավոր ամբողջ բամբակը: Հավաքել են Վաղարշապատի չրջանը, Հոկտեմբերյանը, ապա թվում էր, թե ո՛ր դյուղերն առաջին հերթին...

Ճակատային թերթը հաղորդում էր, որ՝

N զորամասի ստացած նվերների մեջ եղել են բրդե տաք գուլպաներ՝ ուղարկված Հայկական Ռեսպուբլիկայի Կիրովականի ու Ալավերդու շրջանների կոլտնտեսականներին...

Ծանոթ, հարազատ անուններ, որ արթնացնում են հազար քաղցր հիշողություն, վերականգնականացնում են երևակայությանդ մեջ ծանոթ, սիրելի պատկերներ: Մտքով վերադառնում ես

այն օրերը, երբ նույն այդ դժուղերում տոնում էին բերքի տոներ, երբ խնդության հանդեպներ էին լինում, ուր գեղջուկն ու գեղջկուհին պատմում էին, թե կրեմլում ինչպես հայրաքար զրույց է արել իրենց հետ Ստալինը, ի՞նչ պատվերներ է տվել, ի՞նչպես է ընդունել իրենց նվերը՝ խաղողն ու դեղձը, կարճիւր գինին ու սպիտակ բամբակի նմուշները։ Ահա Ջաբել Բուդաղյանի կերպարանքը՝ բամբակենու դաշտերի Փոնի վրա, Թանկագին Մոխրիսյանի խոնարհ ու ամոթխած ժպիտը և չա՛տ ու չատ դեպքեր ու դեմքեր։

Բացում եմ օրագրիս գիրքը՝ վերապրելու համար հրաժեշտի օրվա իմ զգացումները, երբ հայրենական սրբազան կռվի ճակատն էինք դալիս։ Այնտեղ ահա՛, կարդում եմ.

«Կախարդական մի լուսաբաց էր Արարատյան հովտի վրա։ Ճահճուտներում թևերը թափահարում էին սպիտակ թռչունները, կապույտ դեղձանիկները նստել էին հեռագրալարերի վրա ու լռիկ մեր երթին էին նայում։ Պատանի հովիվը նոր էր արածելու բերել իր գառները։ Թվում էր, թե հենց այս առավոտ մեկեն ծաղկեցին

բամբակենու բոլոր արտերը սպիտակ, դեղին ու
բաց մանիչակադույն ծաղիկներով: Հնձաններում
նոր էին արթնացել այդեպանները. կանայք այ-
դիներէից կողովներով խաղող ու դեղձ էին բե-
րում մեզ, երբ մի քանի բոպեով մեր գնացքը
կանդնում էր նրանց այգիներին կաած փոքրիկ
կայարաններում: Ահա հայ դյուղացին, բահը
ձեռքին տարվա այս եղանակին վերջին անգամ
ջրում է առնուկտը: Նա կանգ առավ, հենվեց
բահին ու հայացքով սկսեց ուղեկցել մեզ: Ես
յուսամուտից ձեռքս թափահարելով՝ մնաս բա-
րով ասացի նրան: Նկատեց: Գլխից վերցրեց
դիտարկը և թափահարեց՝ բռնած աջ ձեռքում,
ձախով էլ թափահարելով բահը, մտերմական
բացականչությունների հետ միասին, որ գնաց-
քի աղմուկի պատճառով մեզ չէր հասնում:—
Հայ ժողովուրդը մեզ բարի ճանապարհ է մաղ-
թում,— մտածեցի ես,— չլսեցի նրա խոսքերը,
բայց հասկացա՝ նա ասում էր.— սուրներդ
կտրո՛ւկ լինի, քար տեղ գնաք՝ կանաչ բուսնի,
բարո՛ւ գնաք՝ բարո՛ւ դաք...»: Անցանք Շիրա-
կի դաշտով, անցանք Գուդարքով, ամբողջ հայ
աշխարհի պեյզաժը սահեց աչքիս առջևից: Իսա-

հակյանի ու Թումանյանի աշխարհները, մեր
երկրի հավերժական դադարձները: Մենք բաժան-
վեցինք երկրից, բայց տանում ենք մեր հողում
նրա փառավոր դորձերն ու պատմությունը, որ
մեզ ուժ ու ոգի կտան կռվի մեջ»:

Այդ օրվանից անցել են ամիսներ: Շատ մար-
տեր տեսան հայրդիները եղբայրակից ազգերի
դավախների հետ միասին և միշտ պտտվով, դրո-
շի պես բարձր պահեցին հայրենիքի անունը: Եվ
այսօր, երբ երկիրը ճակատին հայտնում է իր
դորձերը՝ մենք էլ պիտի նրան դեկույց տանք:

Վաղարշապատի ու շրջանի բնակիչներ, չնորհակալ ենք ձեր անձնվեր աշխատանքի հա-
մար: Ամբողջ բամբակը ժամանակին հավաքե-
լով՝ դուք էլ մեզ հետ մասնակցում եք ազատու-
թյան համար մղվող մեծ պտտերադմին: Չէի՞ք
ուզի մեր մասին էլ խմանալ: Կուզենայիք իհար-
կե: Դուք չառ լավ եք ճանաչում ձեր հայրենա-
կից Նդիա Մարգարյանին՝ վաղարշապատցի: Նա
դյուրապանատես էր ձեր շրջանում և ջանք ու ե-
ռանդ չէր խնայում, որ հողը ձեզ տա այն ար-
մենը, ինչ ունի իր մեջ, որ առատ լինեն խաղո-
ղըն ու բամբակը, պտուղներն ու բանջարեղենը:

Դուք սիրում էիք Նդիային: Ինչպե՞ս կարելի էր
 չսիրել ժողովրդի այդ լավ որդուն՝ համեստ,
 աշխատասեր: Մենք այստեղից իրավունք ունենք
 ավելացնելու՝ խիղախ, անվեհեր: Բանակումն էլ
 նրան սիրեցին այնքան, ինչքան դուք էիք սի-
 րում: Պատերազմից առաջ նա համբերատար,
 անխոնջ եռանդով սովորեցնում էր բանակային-
 ներին դնդաքրով դիպուկ կրակել, պատրաստ լի-
 նել հայրենիքի պաշտպանությանը: Կռվի մտնե-
 լով դերմանական բանդիտների դեմ՝ նա հիաց-
 մունք պատճառեց իր նվիրվածությամբ, անվե-
 հեր կերպով զրոհի տանելով իր մարտիկներին:
 Դա այն օրերին էր, երբ մենք դեռ պատրաստ-
 վում էինք ամբողջ աշխարհին ապացուցելու, թե
 ինչպես դերմանական սնապարծ բանակն ամենից
 չատ ընդունակություն կցուցարբերի գլխավորույս
 ետ վախճելու մեջ: Շատ ճակատներում մենք
 դեռ այն ժամանակ վկա էինք լինում նրա այդ
 ընդունակությունը ցուցադրելուն: Եվ ահա մեր
 զրոհներից մեկի ժամանակ նորից համարձակո-
 րեն առաջ դնաց Նդիան իր մարտիկներին գլուխ
 անցած՝ թշնամու վրա դնդաքրային տարափ
 թափելով: Գերմանացիները մեր զորամասի այդ

գրոհից «հերոսաբար» փախան: Նրանց զրահավոր բանությունից աղատվեցին շատ դյուռեր ու ավաններ: Այդ օրն էր ահա, որ թշնամու զնդակից Եղիայի կրծքին բացվեց մի վերք: Ու նա գնաց բուժվելու, որ նորից վերադառնա սրբազան պատերազմի ճակատը:

... Ես տեսնում եմ ահա Ղամարլուի հարուստ դյուռերը, լի մառանները. տեսնում եմ Արտաշատի կարմիր դինին կաթասների մեջ՝ արդար վատտակն աշխատասեր հայ դյուռացու: Դո՛ւ էլ լսիր, զվարճասեր Ղամարլո՛ւ, դու, որ աշնակա լավ աշխատել ու ապրել գիտես, գիտես նաև լավ կռվել քո հալալ քրտինքի, քո դատած աշխատանքի համար: Արշավիր Ղաղարյանի մասին եմ ուշում պատմել ձեզ, այդ ուրախ, լոթի Ղամարլուեցու մասին: Նա էլ դյուռատնտես էր պատերազմից առաջ և բանակ զալով՝ չէր մոռացել իր հողն ու ջուրը: Մեր ոռոգ ընկերները հավատում էին նրան, որ Ղամարլուից լավ անկյուն Եհովան չի ստեղծել աշխարհիս վրա: Ինչպիսի՞ համով էր պատմում մեր հայրենի դինիներին, կերակուրներին ու մրգերին մասին, հիշում ու սիրում էր Ղամարլուի առաջ ամսուրը (մանա-

վանդ ցուրտ օրերին), առատ աչուներ, ծաղկա-
վետ դարուներ՝ աշղիներում ու պարտեզներում:

Շատ ենք հանդիպել Ղազարյանին ու կա-
տակել. իր սրտում նա պահում էր ոչ միայն
հայրենի շրջանի ու դպուղի կարոտը, այլև Ղա-
մարլուի հայտնի բարբառը, որով անկեղծ
զվարճություն էր պատճառում: Պատերազմից
առաջ, նա մի անգամ այն միտքը հայտնեց, որ
իրենից ռազմական մարդ դուրս չի գա, որ ինքը
լավ աշուղործ է: Մենք սխալ համարելով աշու-
ղորդը՝ դատապարտեցինք, որ վտանգների նա-
խօրյակին աշակերտի զգացում ունի: Նա համառ
էր, չընդունեց, միայն ասաց.

— Ի՞նչ եք վրա տալիս, հլա սպասեք, դու-
ցե կռվում ետ չեմ մնա լավ ճառ ասողներից...

Կատարվեց վերջինը: Ինքն ամենից լավ ա-
պացուցեց, որ սխալ էր իր առաջին միտքը: Երբ
մեր զորամասը կռվի դուրս եկավ արյունարբու-
ների ցեղի դեմ, հենց առաջին օրերից Արշավիր
Ղազարյանը նվաճեց անառհման սեր ու հար-
գանք, մարտիկի խիզախ փառք՝ բոլոր հրամա-
նատարների ու բանակայինների մեջ:

— Ղազարյանը հերոսաբար է դործում...

— Ղաղարջանը խիղախ հայրենատեր է...

— Ղաղարջանը ցույց է տալիս անվեհերություն ու անսասանություն...

Ուրիշ լեզվով չեն խոսում նրա մասին, քան այս կերպ, ուրիշ չատ ու չատ էպիտետներ են գործածում այդ կարճահասակ, արվակեղ ջրվորի ու այգեպանի դեմքով դամարլուեցի տղայի մասին, սլատմում են չատ դրվագներ նրա մարտական գործունեությունից։ Քանի՛-քանի անգամ նա իր մարտիկներին քաջաբար դրոհի է տարել, քչել դերմանացիներին իրենց ամրացած դիրքերից, գետնին փռել տասնյակ դիակներ, քանի՛ անգամ հերոսական դիմադրությամբ կասեցրել է վարդենացածների պսիխիկ դրոհները և մահ ու պարտություն պատճառել նրանց, քանի՛ անգամ հրամանատարությունից խնդրել է, որ իրեն հանձնեն այս վամ այն մարտական խնդրի կատարումը։ Գնացել է գործողության և վերադառնալով հանդիստ գեկուցել է.

— Ընկե՛ր հրամանատար, ձեր հրամանը կատարված է...

Կարծես վերադարձել է այգին էտելուց ու գեկուցում է տնտեսության պետին.

— Ընկե՛ր նախագահ, այդին էտեցինք...

Բայց այդպես թվում է միայն: Փառքը հեշտ չի ձեռք բերվում կռվի մեջ, նա պահանջում է, որ կյանքդ տաս և երբ տեսնում է որ պատրաստ ես տալու՝ դալիս է քեզ հետ ու պահպանում կյանքդ. իսկ երբ տեսնում է փոքրոգի ես, վախկոտ, դողում ես կյանքիդ համար, խլում է քեզնից կյանքդ, որովհետև ամենակարևորի համար այն պետք չեկալ ու դու հանգչում ես՝ չվառելով ոչ մի կրակ ուրիշի սրտում, ընկնում ես՝ օդուտ չբերելով սուրբ դործին:

Արչավիր Ղազարյանը միշտ պատրաստ է եղել իր կյանքը զոհաբերելու հայրենիքին և այդ պատճառով էլ վաթիսուս է հարգանք, պատիվ, սեր, փառք՝ ինչով որ կարող է շոյվել մարդու արժանապատվությունը և խիղճը հանդիստ լինի, ներքին խայթոցներ չզգա:

... Ես հիշում եմ գեղեցիկ Լուին և ուզում եմ նրա արի դավալենների մասին պատմել—դասեցի Արամայիս Դանիելյանի մասին: Դու, Նլավ'րդ, կճանաչես նրան, նա ձեր աղդականն է, թեև չի կրում Թումանյան աղգանունը: Պատերազմից առաջ, մի անգամ պատեհություն եղավ

այցելելու Արամայիսին: Միասին հրաձգության
դնացինք: Ամբողջ օրը դիտեցի նրա պարապ-
մունքները՝ ինքս էլ մի քիչ մասնակցելով: Ամ-
բողջ օրը ես վկա էի այն հարդանքին, որ վա-
յելում էր բանակայինների մեջ Դսեղում ծնված
մեծացած այսօրվա լեյտենանտը, թեև ուսերեն
խոսում էր ինձնից էլ վատ: Բայց դա մի թե-
րություն էր, որ ժամանակն ու առօրյան արբե-
ցին: Այն ժամանակ ես ու նա խոսելու չա-
նյութ ունեինք: Ամբողջ գիշեր առողջադարձ-
երկնքի տակ հիշեցինք դեպքեր ու պատմու-
թյուններ Թումանյանի կյանքից, խոսեցինք Լո-
ռու բարձրից, հիշեցինք Դսեղի ծերունիներին
ու չմոռացանք սուտիկ Սարոյին էլ...

Մեր վերջին հանդիպումն այլ հանդամանք-
ներում տեղի ունեցավ: Կատարում էի ես իմ
ռազմական պարտականությունները՝ երկու կո-
լեգայի հետ միասին: Կռվի առաջավոր դիրքե-
րումն էինք և թշնամու ականներից պաշտպան-
վելու համար նստել էինք փորված խորշերի
մեջ: Ուռնոցով դալիս ու մեր շուրջը պայթում
էին ականներ, բեկորները սուլելով անցնում էին
մեր գլխավերևով: Օդանավերը պտույտներ էին

դործում մեզ վրա անդինների նման, սե սվաս-
տիկաները՝ գիշատիչի սե մադիւնների պես։ Ան-
ընդհատ ճարճատում էին զնդացիրները, բայց
դա առաջին օրը չէր և մենք հանգիստ մեր դոր-
ծով էինք զբաղված։

— Գրեցեք լեյտենանտ Դանիելյանի մա-
սին, — ասաց ստորաբաժանման կոմիսարը, — նա
արժանի է դովասանքի՝ թեև, ինքն է միշտ ու-
րիշների մասին դրում...

Մեր ճակատային թերթի համար հաճախ
էինք դիմում Արամայելին, որ դրի։ Դսեղցի լի-
նելով՝ նա իր մեջ դրական շնորհք էր տեսնում
ու չէր մերժում մեզ, հոգվածներ էր դրում մեր
թերթի համար, տպվելուց հետո կտոսակելով։

— Իդ ի՞նչ տպարան ունեք, որ հայերեն
հոգվածներս գցում եք մեջը, ոռոսերեն ա տըպ-
վում, դուս գալի...

— Մեր տպարանն ըսենց ա, — պատասխա-
նում էի ես։ Հաճելի էր նույն թերթի համար
գրել նրա թղթակցի քաջությունների մասին։

— Ահա այն անոտառի մեջ է նա, — ցույց
տվեց կոմիսարը, — անտառի եզրին։

A $\frac{I}{6193}$

Մենք հասանք երեւացող անտառը: Արամայիսը պինդ դրկեց ինձ, համբուրեց:

— Շա՛տ, չա՛տ ուրախ եմ, որ դեռ սաղ-սալամաթ ես...

— Ես էլ քեզ համար եմ ուրախ, հպարտանում եմ քեզնով, որ լավ ես կռվում:

— Բայց ամիսոս որ Նդիան վերապրվեց, — հառաչելով ասաց նա Մարգարյանի մասին:

— Ոչինչ, կառողջանա, բժիշկներն ասացին, որ վերքը մահացու չէ. դու քո մասին պատմիր, ի՞նչ կգրես թերթի համար:

— Ըհը՛, է՛լի թերթ, մի կյանքից խոսենք, կռվից խոսենք, վախենում ես գրելու նյութ չլի՞ս...

Դեպքը մեր մի խիստ համարձակ գրոհից հետո էր:

Գերմանացիները հաճախ էին դիմում մի էժան մեթոդի: Կրակում էին զնդացիները, անտոմատները առանց դադարի, առանց նշանառության, աղմուկ հանում միանգամից, որ տպավորություն դործեն:

— Րեխա եք վախեցնո՞ւմ, — մտածեց լեյտենանտ Դանիելյանը, — ես լուռեցի եմ, բալա՛մ,

ձեզ նման ջանաւարներ չատ եմ տեսել մեր մե-
շեքում...

Ու հրամայեց իր գնդացրորդներին անընդ-
հատ կրակել, ինչպէս նրանք, գրոհի վազելիս
էլ կրակել ձեռքի գնդացիներով. կրակել, կրա-
կել, տեսնենք նրանք ինչպէս կ'ըմանան: Այդ-
պէս էլ արին, գրոհի ժամանակ կրակոցի ուր-
տին միացան նաև մեր բազմազգի ժողովրդի
մարտիկների ուռայի բացահանչությունները:
Թշնամին ցույց տվեց, որ այնքան էլ ուժեղ
ներվեր ու ամուր սիրտ չունի, փախաւ՝ թող-
նելով կովի դաշտում դիակներ: Գնդացրորդնե-
րից մեկի պարտականութիւնն էր նաև պաշտ-
պանել լեյտենանտ Դանիելյանի կյանքը. մի քա-
նի անգամ այդ երիտասարդ զեղեցիկ կյանքը
վայրկենապէս փրկվեց վտանգից: Նշանառու-
թիւն վերցնող թշնամին ինքն էր մեռնում՝
հրամանատարի կյանքը պաշտպանող գնդացրոր-
դի հերթից:

Չմեռնամուտ այդ օրը անտառում առատ
նյութեր եղան լրագրողի իմ տետրակում: Դրա-
նից հետո էլ չատ լուրեր հասան ինձ լուեցու
քաջագործութիւնների մասին: Ու մի օր էլ երբ

պատրաստվում էի կրկին նույն ստորաբաժանում
մը դնալ՝ լսեցի մի տխուր լուր. մի նոր դրոհի
ժամանակ թշնամու ականի բեկորը փչրել էր
Արամայիսի ներքին ծնոտը: Յավերը զսպելով
նա կարողացել է հրամայել.

— Бей врага, отомсти! Я еще вернусь!..

Նա իհարկե կրկին կվերադառնա՝ եթե բը-
ժիչկները թույլ տան ու կկոչի առյուծի պես:
Բայց բժիչկները հաճախ են բռնանում մարտի-
կի կամքի վրա:

— Դու դեռ պետք է հանդատանաս, դեռ
բուժումը չի ավարտվել, ընկերները կռվում են
քո փոխարեն...

Այսպես է բժիչկների լեզուն: Նրանց էլ նույն
սերն է թելադրում այդպես խոսել, որը մարտի-
կին դեպի մարտ է մղում՝ սերն առ հայրենիքը:

Այսպես են ահա կռվում քո որդիները, հա՛յ
ժողովուրդ: Ինչպես դաշտում, աշխատանքի մեջ
դու չես խնայում քո քրտինքը դալոց երջանիկ
օրերի համար, այնպես էլ նրանք կոչի դաշտում
իրենց արյունը չեն խնայում հանուն ազատու-
թյան: Բայց բոլորին չէ, որ կաջում է թշնամու
դնդակը. դու չատ ու չատ որդիներ ունես, ու-

րոնց զնդակներէց ամեն օր լնկնում են թշնամու
դիակներ և իրենք մնում են ողջ ու առողջ՝ նո-
րանոր սխրագործություններ կատարելու հա-
մար։ Ահա Մուրեն Աթանասյանը, գրականագետ
Աշոտ Աթանասյանի՝ Սալ-Մանի որդին, ահա
ականաճիգ լեյտենանտներ Մարջանյանն ու Մա-
նուել Ասլանյանը, ահա կարմիր բանակային քաջ
Շաբոն կարապետյանն ու չա՛տ ուրիշներ, որոնք
հենց այս թուրքիս կռիւ մեջ են ու ջարդելով
քշում են ոջլոտ «արխացիներին»... Բայց նրանց
մասին կպատմենք հետեւյալ նամակներում։

Այսօր ոգևորեց մեղ, ինչպես քո հնձաններէ
գինին, քո կենաց. ու աշխատանքի վերաբերյալ
լուրը։

Կա քրդական մի իմաստուն առակ. մի քաջ
մենակ կռւում էր թշնամիների դեմ. վիրավոր-
վելով փորէից՝ լաց լինելով նա աղաղակում էր.

— Վա՛յ պչտե մըն, վա՛յ պչտե մըն... որ
նշանակում է՝ վա՛յ մեջքս, վա՛յ մեջքս։

Զարմացած մարդիկ նրան հարցնում են.

— Ով մարդ, չէ՞ որ փորէից ես դու վիրա-
վորվել, ինչո՞ւ ես մեջքիդ մասին աղաղակում։

— Այո՛, վերաժողոված եմ փորձեց, — պատասխանում է նա, — բայց մեջքս է ցավում, թիկունքիցս է իմ պարտությունը... եթե մեջքիս կանգնած յոթ օգնական եղբայրներ ունենայի՝ չէի պարտվի և վերքի ցավ չէի զգա. ես իմ վիճակն եմ ողբում:

Քո որդիները պատերազմի մեջ վերքերից ցավ չեն զգում, սովետական հայ ժողովուրդ, որովհետև նրանց մեջքին կանգնած ես դու՛ք 16 ավագ ու կրտսեր եղբայրների հետ, ձեր ա՜վագ ուն եղբոր գլխավորությամբ, որ հսկայի ուժ և առյուծի սիրտ ունի և փորձված է չատ կռիվների մեջ, եղբայրների, որոնցից ամեն մեկը պատերազմում կռվող արի զավակներ ունի: Եվ եթե Տուլա քաղաքի բնակիչը հպարտ է տուլացիներով, սիբիրցին՝ Սիբիրի զավակներով, Վոլգայի ափերից եկածն իր հայրենակիցների փառքով է պարծենում, ես էլ՝ քո հարազատ որդին, բ՛ Բաջարի զավակների անվահերությամբ եմ պարծենում, իմ սիրելի՛ Հայաստան երկիր, իմ մանկության դյուլթական աշխարհ, ես էլ հայտնում եմ քեզ քո որդիների կարոտը, մեր որդիական կարոտը: Երբեք մեր մեծ հայրենիքը, դու էլ

լիսվ է զղացել հայրենասեր բանաստեղծը .
 Դու քաղցր ես, հո՛ղ լո՞՛հ հայրենի,
 Զկա քեզնից պայծառ անուն,
 Բայց վտանգի տհեղ ժամին,
 Երբ սպառնում է թշնամին,
 Դու ավելի՛ ես քաղցրանում...

Սրբազան ուխտի դնացած դավաճներդ այն
 ժամանակ կվերադառնան քո դիրկը, երբ իրենց
 ուխտը կատարեն, երբ այս ճյուղածածկ, անափ
 տափաստանների վրա ընկնի վերջին դիակը հա-
 վըշտակիչների ոհմակի, երբ ոչնչանա այդ ոհ-
 մակն ու դաշտերը մաքրվեն նրանց լեշերի դար-
 չահոտությունից, երբ աղատությունը կրկին
 ճառագի աղատ ժողովուրդների դեմքին, ինչպես
 ուրախ ժպիտը՝ երջանիկ մոր աչքերի մեջ...

Աշխատենք ու կռվենք դրա համար.

Смерть немецким оккупантам!

Հունվար 1942

Գործող Բանակ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄՈՐՈՋՈՎԸ ԵՎ ՈՒՐԻՉՆԵՐԸ

Այս երկոսասարդ, միջահասակ, ուռւս մարդու ուրախ դեմքով հրամանատարը, որ տեղով եռանդ է ու ձգտում, արդեն հասել է ռազմական վառքի: Զորամասում բոլորը ճանաչում են նրան, սիրում, չատերի բարի նախանձն է դրդւում, չատերն են աշխատում նմանվել նրան: Երբ խոսում ես հետը, բարի, խաղաղ, կատարկասեր տղա է, թվում է, թե անծանոթ են նրան զայրույթն ու ցասումը, որ նա բոլորովել նույնիսկ չգիտե: Այդ տպավորությունը լև՝ ճիշտ է, լև՝ սխալ: Նա իսկապես աղապես է, ինչպես երևում է: Բայց նա ուրիշ մարդ է դառնում, երբ դուռում են ամպերը, ռազմի փոթորիկներ են սկսվում, երբ հասնում է նրա տարերքի ժամը:

Ահա մենք հանդիպում ենք կրկին հին բարեկամների նման: Այս անգամ հանդամանքները թույլ են տալիս, որ մենք ավելի երկար զրուցենք: Ի՞նչն է մեզ հուզող խնդիրը, ո՞րն է մեր

Հարցերի հարցը—Հայերենիքը, նրա պաշտպանության համար մարտնչողների հերոսական զործերը. իսկ այդ զործերի պատմությունները միշտ էլ հափշտակող են, հաճելի, ողբերգի:

— Ես որոշել եմ նամակներ գրել Հայաստան, հայ ժողովրդին, նրա որդիների մասին, պատմել, թե ինչպե՞ս են կռվում նրանք հանուն ազատության...

Ալեքսանդր Պետրովիչը ժպտում է իր այնքան համակրելի ժպիտով և ասում ինձ.

— Мы, армяне воюем неплохо...

— То есть, как вы, армяне?

Եվ այս անգամ նա պատասխանում է ինձ հայերեն:

— Դու չե՞ս իմանում, որ ես այ եմ...

Ես ծիծաղում եմ:

— Հայերեն խոսելուցդ երևում է, որ հայ չե՞ս, բայց ուրախ եմ, որ ռուս ժողովրդի քաջ որդի Մորոզովն ինձ հետ հայերեն է խոսում:

— Ո՛չ, ես այ եմ, — պնդում է նա դժարձանալով իր կատակով: Ասլա կատակից անցնելով լուրջ տոնի, խոսում է իր սիրո մասին

դէպի հայ ժողովուրդը, երազանքով հիշում է հայաստանի քաղաքներն ու դյուղերը, Դիլիջանը, Լենինականը, Վաղարշապատի դիմին ու խաղողը, Երևանի երեկոները ու թխչյա աղջիկներին...

— Да, я приемный сын армянского народа,— եղբակացնում է նա, հետո ավելացնում համեմատ մեղմությամբ.

— Դուք հիմք չունեք ինձնից հրաժարվելու, ես հայ ժողովրդին ամոթով չեմ անի...

Մենք ոչ միայն չենք հրաժարվի նրանից, այլ կարող ենք հպարտանալ Ալեքսանդր Մորոզովի պես քաջով, նրա մարտական ընկերներով ու օգնականներով: Նրանք այն նոր ռազմական առյուծներն են, որ կռիվեցին հայրենական պատերազմի մեջ, հասան վարպետության՝ թշնամու դեմ կռիվներ մղելիս, ցույց տվեցին աշխարհին, թե ինչպիսի՜ խիզախ որդիներ ունի մեր հայրենիքը:

Քաջությունը պատերազմի մեջ քիչ է, պետք է զգուշություն, պետք է հնարամտություն, պետք է մարտ վարելու դիտություն, շատ բա-

ներ են պետք: Իսկական սաղմիկը, իսկական
Հրամանատարը հաղթանակում է կռվի մտնելուց
սուաջ, աշխինքն՝ ճակատամարտի համար պատ-
րաստվելու ժամանակ: Նա պետք է ստուգի իր
ստորաբաժանման ամբողջ մեքենայի վիճակը և
ներս ամեն պտուտակի աշխատունակութունը,
իր զենքն ու մարդկանց, որոշի նրանց տեղը,
կանխորոշի նրանց ապահովութիւնը:

Այդպես են կռվում Մորոզովն ու իր օգնա-
կանները՝ Մանվել Ասլանյանը, Ոգնին, Ուզու-
նյանը և ուրիշներ:

Հրաման է ստացվում, որ պետք է լուսա-
բացին սկսել կռիվը, ուրեմն ողջ գելները Մո-
րոզովի ստորաբաժանումը դործի վրա է:

Ականանետը հզոր զենք է, ամենախոբոտա-
կիչը թշնամու դեմ: Պետք է դործի այդ զենքը,
հատու ու շեշտակի, նրա կրակային դիրքերը
լինեն անորսալի թշնամու դիտակետերի համար,
նրա օդանավերի համար, որ երկնքից խուզար-
կում են դետինը, պետք է տեղանքին հարմար-
վելն ու քողարկումը կատարելության հասնեն,
լինեն անթերի:

Ու նոր կրակային դժուած արկանաձիղները
դիրք են փոքում: Շատ աշխատանք է պետք:
Թվում է, թե մինչև լուսաբաց հնարավոր չէ
այդքանն ավարտել: Հողնած են մարտիկները,
մի պահ կանգնում են շունչ քաշելու: Մոտե-
նում է հրամանատարը, ձեռքը դնում է հողնած
դինվորի ուսին.

— Դժվար է...

— Այո՛, ընկեր հրամանատար:

— Մահու չա՞փ դժվար:

— Ո՛չ մահու չափ, ընկեր հրամանատար:

— Ուրեմն հանուն Հայրենիքի է և մեր
կյանքի ապահովությա՞ն:

— Այո՛, իհարկե:

— Դե, մի՛ դանդաղիր, լուսաբացը մոտ է,
ով կռվից առաջ քրտինք է թափում, կռվի մեջ
արյուն չի կորցնի, աշխատի՛ր, հենց այս բո-
պելն այս աշխատանքով ենք մենք հաղթելու
թշնամուն, վաղն ավելի հեշտ կլինի...

Նրբ լույսը բացվում է՝ հեռվից Մորոզովը
նայում է իր կրակային դիրքերին և ոչինչ չի
նշմարտւմ, ո՛չ մի բուռ թարմ հող, ոչ մի մատ-

նող բիծ, ձորաբերանը լուռ հանգչում է սառած
ձյան շերտերի տակ և ո՛չ մի կենդանի շունչ
չի ղդացվում, ո՛չ մի շարժում և դա իր՝ հրա-
մանատարի աչքին, որ ուղիղ իր կետերին է
նայում:

Եվ սկսվում է մարտը: }

Երբ թշնամու հրետանին ու ականանետները
դժվարացնում, խանգարում են մեր հետևակի
դրոհը, Մորոզովը հրաման է ստանում—լռեցնել
դրանք: Հնչում է սեփական հրամանը իրականա-
ծիղներին: Գործում է ահեղ զենքը: Ականները
հսկայական շառաչով պատռում են օդային տարա-
ծությունները, պայթում թշնամու դիրքերի վրա և
ոչնչացնում նրա զենքն ու մարդկանց, օդն են
ցնդում երկաթի ու ֆաշիստական դարչելի մար-
միլոնների կտորտանքները: Դիտակետերից զեկու-
ցում են ռազմական հակիրճ լեզվով:

— Цель подавлена...

Ահա զեկուցում են, որ այսինչ տարածու-
թյան վրա, այսինչ ուղղությամբ տեղի է ու-
նենում թշնամու հետևակի շարժում, ուժերի

կենտրոնացում, որը նպատակ ունի ճնշում կատարել մեր զորամասի այս կամ այն թևի վրա:

Բայց կան փաջարի մեր ականաձիգները, կան վառվռուն հայրենասեր Ալեքսանդր Մորոզովը, Ասլանյանը, Ողնին. նրանք բազեի աչքերով հետևում են ոսոխի բոլոր գալարումներին: Ու կրկին գործում են ականանետները: Ցաք ու ցրիվ են լինում ամբողջ դամարտակներ, ոչընչանում են ամբողջ վաշտեր, մազապուրծ եղածները հետ են սողում եկած ճանապարհով:

Ճանապարհների վրա նկատվում են թշնամու ավտոշարասյուներ, որ ռազմամթերք են տեղափոխում, ձիասայլեր, ասհնակներ: Մի քանի բոպե հետո կրկին օդն են թռչում մեքենաների մասերը, ձիերն՝ իրենց տերերի հետ, պայթում են զինամթերքները դժոխային ադամուկով և փոշի ու մոխիր փռում շուրջը:

Արյունարբու թշնամիները դիմում են վերջին, հուսահատական փորձին, մեր ստորաբաժանումների վրա «հոգեբանական գրոհի» են դալիս, դալիս են ամբողջ հասակով «աներեր» երևալու համար: Իսկ մերոնք հրավիրում են.

«Եկեք, խնդրեմ, մոտ եկեք», և ղիմալորում են նրանց արժանալոր կերպով, քաջի պես, ինչպես բոլշևիկներն առհասարակ դիտեն ղիմալորեւ թշնամիներին։ Երգում են գնդացիները, ճայնակցում են հրացանների համազարկերը։ Մարդակեր դեերի շարքերը նոսրանում են, «սմուր» հողերը թուլանում, ապա նրանք սկսում են հետ-հետ դնալ, մեծանում է կարճացած տարածությունը մեր ու նրանց միջև։ Այդ ժամանակ հասնում են նրանց մեր ախանները, պայթում «պսիխների» վրա կարկտարեր ամպի պես և փռում համատարած մահ դարչնադույն հողիների վրա։

Այո՛, այս ստորաբաժանման ախանաճիգներն սպառնալիք են Փաշխտների համար, որովհետև նրանց մեջ քաջությունն ու խիզախությունը դուրսկցվել են իրենց ղենքը փայլուն կերպով իմանալու և մարտ վարելու հնարամտության հետ։

Շատ անգամ է պատահել, որ թշնամին ամեն միջոցի դիմել է շարքից հանելու մերայիններին։ Բայց նրանց տեղը հայտարերելը դժվար է եղել։ Օղանալիերն անընդհատ, ամբողջ օրը

պառույտներ են դործել տեսնելու համար աղանաճիկների փակված բույնը, բայց ոչ մի դործիք չի օգնել նրանց՝ նշմարելու մորոգովականներին, ուռձբեր են նետել բաց տաբաժությունների վրա ու վերադարձել և հետո դարմանքով տեսել են, որ չեն լուել մեր աղանանետները, չարուռնակել են կրակը: Իսկ երբ մորոգովականներն զգացել են, որ թշնամին արդեն ղլխի է ընկնում, թե ո՛րտեղ են դանդում իրենք, ամենաարագ կերպով փոխել են կրակային ղլխքերը, և այնուհետև ֆաշիստներն սկսել են անընդհատ հրետանային արկերով խփել հին ղլխքերին:

Մմենապառնչելին այն է այս ստորարածանման մեջ, որ յուրաքանչյուր մարտիկ սովոր է իր ընկերոջ մարտավարության ոճին և պարտատ է նրա համար իր կյանքը տալ, պարտատ է մինչև վերջին շունչը կռվել, բայց կատարել իր հրամանատարի հրամանը, որ օրենք է նրա համար:

— Մի անգամ միայն նշանառու Ուղունյանը իմ հրամանի դեմ առարկեց կռվի ժամանակ, — ասում է Մորոգովը, — կրկին ժպտա-

լով, բայց դրա համար ես հետո դրկեցի ու համբուրեցի նրան... Կռվի եռուն պահին թշնամու ականի բեկորը նրան վերաձորեց փորից. նա փորը բռնեց, դռտին թուլացրեց, որ խիստ ցավ չգլա ու կրկին շարունակեց մարտը: Ես հրամայեցի, որ թողնի՝ հետ գնա դեպի թիկունքը:

— Չեմ գնա, ընկե՛ր լեյտենանտ, — ասում է նա ինձ հայերեն, — խնդրում եմ... Թույլ տաս... ու շարունակեց կրակել... արդյունքը հիանալի եղավ: Այդ կրակից ոչնչացավ մոտ մի վաշտի չափ թշնամու հետևակ... Իր այդ հերոսական գործողությունից հետո, մարտական իր խնդիրը կատարելուց հետո նա նոր դիմեց ինձ.

— Հիմա թույլ տվե՛ք սանիտարական պունկտը գնալ, ընկե՛ր լեյտենանտ... — Ես նրան ուղարկեցի բժշկավելու:

Այսպես են կռվում այս զորամասում, ասում ենք ահի ու երկյուղի, մինչև վերջին ուժերը: Մի ուրիշ օրինակ էլ:

Մի անգամ կռվի ժամանակ պակասեց ապամեքի պաշարը, իսկ թշնամին խիստ կրակի

տակ էր պահում այն ճանապարհը, որով կարելի էր ականներ բերել: Մորոզովի հրամանով կաթիրբանակային Բերչենկոն թշնամու փոթորկային կրակի տակով հետ դնաց ականներ բերելու: Ականաձիղներն իրենց հերթին խիտ կրակով ճնշեցին թշնամուն և հարկադրեցին, որ նա իր կրակը թուլացնի: Բերչենկոն վերադարձավ, բերելով ձիասայլի վրա 100 ական, որով ականաձիղները հետ մղեցին թշնամուն և սչնչացրին նրա մի տանկը: Բերչենկոն իր ույսը կրկնեց երեք անգամ էլ, և ստորաբաժանումն ապահովեց ականներով ու օդնեց հետևակին՝ հաջող դործողությունների ծավալելու:

Ամեն մեկը հավատում է իր ուժին ու հաղթանակին, դիտե, որ ինքը ճիշտ է դործելու և անդայն հաջողություն կունենա: Երբ հետախույզ կռակներ մի անգամ զեկուցեց, որ Ֆ. դյուդի մոտ հանկարծ երևաց մի քանի վաշտի չափ թշնամու հետևակ, ականաձիղներից ոչ մեկի մկանը չթրթռաց. նրանք դիտեին, որ իրենց անակնկալի չես բերի և որ դեմահացինները չեն աղառվի իրենց կրակից: Անմիջապես ականանետները դործեցին: Մորոզովը այդ ժամա-

նակ հրամանատարական կետից դիտում էր կրակի արդյունքն ու հաճույքով տեսնում, որ չկամի կենդանի տեղ, որ չխփեն իր ակաշնանետները:

— Ես կարող եմ հպարտանալ նրանով, որ իմ ստորաբաժանման հրամանատարներն ինքնուրույն դործելու դեպքում դործում են սյուպես, ինչպես ինքս կդործեի,— ասում է Մորուզովը:

Մանվել Ասլանյանին նա բնութագրում է սրպես քաջ հայի, որ ռուսական դատարան-կուլթյուն ունի և օսի խարակտեր, այսինքն ազատ ժամանակ կովկասյան զարմանալի ճարպիկ պարերի վարպետ է, ընկերասեր է ու լավ բարեկամ, քաջ է ու համառ՝ կռվի մեջ: Նրա ականատառն դասակը ոչնչացրել է դերմանական մի քանի վաշտ, ելք դուել ամենադժվար մոմենտներին: Մի անգամ պատուեց նա շքապատման օդակն ու իր դասակով դուրս եկավ՝ ճանապարհին թողնելով դերմանացիների դիակները: Նա դատարակել է գինեւորներ, որոնք մահվան նայում են արհամարհանքով: Չնայած դրան,

Ասլանյանը ոչ մի կորուստ չի ունեցել կռիւի
•րից:

Դիպուկ և խորտակիչ է սերժանտ Ողնու
կրակը, որը վրիպումներ տալու սովորութիւն
չունի: Մի անգամ թշնամու հարձակման ժա-
մանակ խափանվեց կապը: Ողնին իր դասակով
հեռու էր, բայց հարկաւոր էր, որ նա առաջինը
կրակի: Մորոզովը հետեւում է նրան: Չգոր-
ծի՞ր ժամանակից շուտ • կամ չօգտաւ՞ եր-
կար և ուշանա: Սրտի թրթռոցով սպա-
սում էր Մորոզովը:— «Դեռ շուտ է, դեռ շուտ
է»,— կրկնելով ինքնիրեն: Մոտեցավ ամենա-
հարմար ակնթարթը, և Մորոզովն ինքն իրեն
ասաց. «Ա՛յ, այս վայրկյանին եթե կրակե՛ր...
մի բոլե հետո արդեն պակաս էֆեկտիւ կլի-
նի»:— Բայց նա դեռ չէր վերջացրել իր միտքը,
երբ շառաչեցին Ողնու ականանետները:

— Բրայլով, — բացականչեց Մորոզովն ու-
րախացած:

Ողնու կրակից ոչնչացան թշնամու ականա-
նետային մի մարտկոց և երկու հաստոցավոր
գնդացիք:

Շատ են հայ ժողովրդի приемный сын (հոգեորդի) Սլեքսանդր Պետրովիչ Մորոզովի դործունեության զբաղները։ Բոլորը պատմել իմ այս անդամվա նամակում հնարավոր է, դուք էլ ևրկաբազատում նամակներ կարգալու քիչ ժամանակ կունենաք։ Բայց այնուամենայնիվ մի «զվարճալի դեպք» կուզեի պատմել։

... Երեկոյան կողմ մարտը մեղմացավ։ Յերեկը կովի ժամանակ ելիւ էին համով սուռ, տկանաձիղներն սպասում էին ճաշի։ Խոհանոցը դալիս էր, երբ կրկին թշնամու հրետանու արկը կտավ կաթնալին ու կերակրից մնաց միայն հիշողություն։ Այն ժամանակ Մորոզովն առաջ.

— Նրանք խանդաբեցին մեղ ճաշել, իսկ եթե իրենք ճաշել են, մենք չպետք է թույլ տանք, որ մարան...

— Есть! Թույլ չտալ, որ մարան, կրկնեցին տկանաձիղները նրա հրամանը։ Շատ ֆաշիստներ այդ օրվա կրակից հետո այլևս երբեք քաղց ու ծարավ չեն դգա, որովհետեւ ճաշի վոխարեն՝ դրկվեցին իրենց նողկալի ոճիրներով հարուստ կյանքից...

Վերջացրեց Մորոզովն իր պատմություննե-
րը: Մյուսները լրացումներ արին, հիշեցին չատ-
րաներ, որ նա մոռացել էր պատմել: Մենք
նստած էինք ուղիարհական մի խրճիթում:
Դրսում՝ հունվարյան սառնամանիքն էր իշխում
և ներս էր թափանցում պատերից: Տանտիրու-
հին վառեց վառարանը:

— Իսկ երաժշտական Ֆինալն Ասլանյանի
վրա է ընկնում, — առաջարկեց Ալեքսանդր Պետ-
րովիչը: Մի րոպե հետո հնչեց ուսսերեն հզոր
լեզվով խմբերգը, որի մեջ կրկնվում էր այս
տունը.

Նայեցեք դուք, իմ հարապատենք,
Նայիր և դու, ջահել իմ կին,
Մենք կռվում պարտվել չգիտենք,
Մենք կռվում ջարդում ենք միայն
Թշնամիներին...

Ես մտածում էի, որ այո՛, նրանք կա-
տարյալ իրավունք ունեն այդպիսի երգ երգելու:

Այդ ժամանակ սկսվեց անակնկալ կրակ:
Թշնամու արկերը սլալթեցին մեր խրճիթից ոչ
հեռու: Ականաճիգներն չտապ դուրս եկան:

— Գրիր իմ կողմից էլ բարեկներ հայ ժո-

ղովրդին, — ասաց Մորոզովը, — այնտեղ ինձ ճանաչողներ չատ կան և կընդունեն իմ բարևը, — ու իր խոսքը լրացրեց հայերեն, — բարև, սիրելի Հայաստան ջան, Մորոզովից...

Գնացին նրանք հարստացնելու իրենց մարտական կյանքը նորանոր փառավոր դրվագներով: Իսկ ես նստեցի ահա այս նամակը գրելու ձեզ: Գործում է քաջ Մորոզովը՝ այդ նախկին անապատտանը, այժմյան անվանի ականաձիգը: Ես ականջ եմ դնում ահա և ահեղ աղմուկների միջից իմ լսողությունը ճանաչում է մեր ականների ուժգին շառաչը: Ալեքսանդր Մորոզովը, Ասլանյանը, Ողնին և էլի ուրիշները՝ քաջարի ականաձիգների ստորաբաժանումից, ներկայացվել են կառավարական պարգևատրության: Նրանք մեր մեծ Հայրենիքի եղբայրական ժողովուրդների հարազատ որդիներն են, հայրենական կռիվի մեջ կապված իրար նույնքան համերաշխ սիրով, որքան իրենց մայր ժողովուրդներն իրար հետ: Նրանցից ամեն մեկի հոգում է մեր ընդհանուր մարտական դեմքը՝

— Смерть немецким оккупантам!

1942 թ., հունվար

Գործող Բաճակ

ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹՅՈՒՆ

1

Զինվորական թղթակից Վլադիմիր Դավիդովի հետ միասին վերադառնում էինք կրակի առաջավոր դժից: Իրիկնադեմ էր: Արևը պաղ հայացքով մեզ էր նայում հորիզոնի ծայրից և շտապում հանդիլ ձյունադաշտերի վրա:

— Արադացներնք մեր քայլերը, որ գիշերը վրա չհասնի, — փութացնում էր իմ ուղեկիցը, — թե որ մոլորվեցինք, դժվար կլինի այնուհետև մինչև լուսաբաց դառնել ճանապարհը:

Հասանք ծանոթ անտառին, երբ արևն արդեն տափաստանին էր քսվում: Հորիզոնի մյուս ծայրին, առանց ակնածելու մեր համակարգության թափավորից, ասողերն արդեն մեր աչքերի մեջ էին դրում իրենց փայլիլանքը:

Սկսվում էր երեկոյան պարզեցան: Գնում էինք, դնում անտառի եզրով և նա չէր վերջանում: Անտառն ուրեմն մեր ծանոթը չէր: Նմանությունը խաբեց: Փռված էր դեպի արևմուտք անծայր տափաստանը: Ծնող լռություն էր տիրում, թվում էր թե ամեն կյանք մեռել է

սառնամանիքից, միայն ձյան սխրմիկ խշխշոցն էինք լսում սեփական քայլերից:

Ո՞վ է տեսել ձեզնից ուռածական ձմեռը:

Տաք շորերի վրա նաև կաշվե բրդոտ մուշտակ եւ հաղնում, ձեռքերիդ ածի մորթուց ձեռնոցներ, դիւիդ ականջադուր տաք դիւսարի, բաց են միայն այտերդ ու աչքերդ, բայց էլի չունչդ սառցակալում է ուռնդերիդ մեջ, ծանրացնում սրտիդ դարկիւրը, աչքերիցդ սառը քամին դուրում է արտասուքներ, որ սպիտակ հուլունքաչարի նման մնում են այտերիդ վրա:

Անտառն արդեն խորթանում էր, ինչպես այն գեղեցկուհին, որ հեռվից ծանոթ է երևում քեզ, ժպտում եւ, պատրաստվում եւ բարեկուլ, բայց երբ մոտենում եւ, ցույց է տալիս անծանոթի իր մութ հայացքը:

— Պարզ է, որ մոլորվել ենք, — անհանդիմանում է իմ կուլեգան, — ոչ մի ծանոթ կես չի երևում:

— Այո՛, սխալ ենք եկել, — համաձայնում եմ եւ:

Դուրս գալով անտառից՝ մի պահ լուռ

կանգնում ենք երկուսս էլ, զննում տա՛փաս-
տանը:

Առաջին անգամը չէ դա: Մենք վաղուց
վարժվել ենք այդպիսի անակնկալների: Դա մեր
առօրյան է: Զինվորական թղթակիցը պիտի
փնտռի հայրենական պատերազմի հերոսներին,
տեսնի նրանց, լսի նրանց պատմությունները:
Իսկ հերոսը լինում է մարտի մեջ, կրակի
դժո՛ւմ: Նրան դանելու համար պետք է լինում
հաճախ փորձությունների միջոյ՛ւ անցնել, սողալ
թշնամու կրակի տակով մինչև դիրքերը, իսկ
այնտեղ նրա հետ պաշտպանվել թշնամու հար-
ձակումից, զնալ դրոշի սևփական հերոսի հետ
միասին, բաժանել հաղթանակի խնդությունն ու
ձախորդության դառն զգացմունքը: Քիչ չի պա-
տահում, որ արագ փոխվում է սխուռացիան և
նա չկարողանալով դռնել իր փնտռածը՝ մոլոր-
վում է անձանոթ տարածությունների մեջ: Այդ
դեպքում պիտի հույսը դնի իր հետախուզական
ընդունակությունների վրա, որ ձեռք է բերել
կոփաներում և ձորտի նմանվել այն մարդկանց,
որոնց գործերն է փառաբանում...

Բայց սա չէր իմ ասելիքը: Շեղվեցի պատ-

մությունիցս: Ես պիտի պատժեի, թե ինչպես
այդ օրը սկիզբ առավ մի գեղեցիկ բարեկամու-
թյուն: Անհասարակ այդ զգացմունքը երբ ծըն-
վում է փորձությունների մեջ, մեծ գործերի
օրերին, երբեք չի մեռնում:

Գիշերը կես էր եղել արդեն: Եվ ոչ մի ծա-
նոթ նշան չէր բուսնում մեր հայացքի առաջ:
Միայն գիտեինք, որ ճիշտ է մեր բռնած ուղղու-
թյունը: Դա ասում էր մեզ աստղադարձ եր-
կինքը, Հարդադողի ճամբան՝ Ծիր կաթինը:
Հաստատ գիտեինք մի բան, որ պիտի գտնենք
«մեր» փոքրիկ խուտորը, և այնպեղ բարի պա-
ռավ Յուլիանե Իվանովնայի տնակը: Նա սպա-
սում է մեզ գիշերվա այս ուշ ժամին և ան-
հանդատանում է մեզ համար, անհանդատանում
է հարազատ մոր, սիրող դայակի պես: Ես ինք-
նաբերաբար արձատսանում եմ.

Подруга дней моих суровых,
Голубка, дряхлая моя...

Դավիդովը կանգ է առնում, դարձյալ ա-
կանջ դնում: Շուրջը լռություն է տիրում: Նա
հարցնում է.

— Ո՞ւմ կարող ենք հանդիպել այս գիշեր,
բարեկամի՞, թե՞ թշնամու:

— Բարեկամի՛, — ասում եմ ես, — եթե ըն-
կել ենք թշնամու գրաված դռտին, ապա գիշեր-
վա այս ժամին անտառի տերը ոչ թե նրանք
կլինեն, այլ պարտիզան Շ-ն, իսկ նրան հանդի-
պելն այսօրվա մեր արկածների ամենադժգեցիկ
ֆինալը կլինեն... դուցե հենց նրան հանդի-
պենք...

— Տեսնում եմ, բարեկամ, որ ուզում ես
նրա խմբի կոմիսարը դառնալ, — երդիծում է
Դավիդովը:

— А что-ж!, վատ չէր լինի...

Ու սկսում ենք խոսել պարտիզան Շ-ի մա-
սին: Նա տեսնուն չրջանի պարտիազան կոմիտեի
քարտուղարն է և լեզենդար պարտիզանի անուն
է հանել: Նրա խումբն սպառնալիք է դարձել
հալիչտակիչների համար: Շ-ն դարնան ամպի
պես դռում է թշնամու վրա՝ ձմռան այս օրե-
րին և ահ ու սարսանի տարածում, հայտնվում
է այնտեղ, ուր երբեք նենդ թշնամին նրան չէր
սպասում, մահ է տանում նրանց անակնկալ,

ինչպես եթե պարզ երկնքից կայծակը հանկարծ
խփի ու անհետանա տափաստանի մեջ:

Մենք խոսում ենք Շ-ի մասին ու լռելով
երազում: Տեսնում ենք նրան մեր աչքերի ա-
ռաջ, մտնում նրա խոմբը, հարձակվում թշնա-
մու վրա, ջարդում արյունարբուների ցեղի
մարդկանց, չրջապատում շտաբներ, դերի վերց-
նում բլից-դեներալներին: Ի՞նչ ճամբաներով ա-
սես չի անցնում մարդու երեակայությունը:

Բայց ո՞ւր ենք դնում: Ահա չան հաջոց է
լսվում: Ուրեմն մոտերքում գյուղ կա: Գնում
ենք հաջոցի ուղղությամբ, թվում է թե մոտ
է, բայց ինչքան դնում ենք, հաջոցն այնքան
թուլանում է ու հեռանում: Դուրս է եկել
լուսնյակը, լուսավորել է դաշտը: Հանկարծ մեր
աչքերի առաջ երևում են տնակների կոնաուր-
ներ: Ուրախանում ենք: Դա մեր խուտորն է:
Ճշգրիտ ենք որոշած եղել ուղղությունը: Ահա
և մեր բարի Յուլիանե իվանովնայի տունը:
Ծեծում ենք: Լռություն է տիրում: Չէ՞ որ նա
անմիջապես բացում էր ուրիշ անդամ: Ծեծում
ենք կրկին:

— Ո՞վ է,— հարցնում է ներսից ծանոթ,
սիրելի ձայնը:

— Մենք ենք, մայրի՛կ, բաց արեք դուռը:

— Ա՛, դո՞ւք եք...

Բացում է, ներս ենք մտնում:

— Այսօր ուրիշ հյուր էլ ունեմ,—ասում է
նա մեղ միջանցքում:

Ներսում, ոռոտական վառարանի վրա նստած,
երկար ֆիբուքավոր մի մարդ ճամբորդական
պալե է կարում: Նա պատասխանում է մեր
բարեխին և շարունակում իր դործը:

Սկսվում են «մեր դայակի» դուրդուրանք-
ներն ու փայփայանքը: Մոռանում են այդպիսի-
սի ժամանակ ամեն ձախորդություն, քեզ զգում
ես տանը, հարազատ մորդ մոտ:

Խոսում, ծիծաղում ենք:

— Հեռախոս եք դալիս,— հարցնում է մի-
րուքավորը մի պահ ընդհատելով աչխատանքը և
մանրիկ աչքերը հատելով մեզ վրա:

— Այնտեղից, ուր որ գնացել էինք,—սա-
տասխանում է Դավիդույլը:

— Իսկ չի՞ կարելի իմանալ, ուր էիք գնա-
ցել.— հարցնում է կրկին նա:

— Մեր սիրուհիները մոտ, — պատասխանում
եմ այս անգամ ես:

Մերուքավորը ժպտում է մի ժպիտով, որ
դժվար է ասել, ինչ ուներ էր մեջ, լուռ է
դլուխը կախելով՝ չարունակում է իր աչքա-
տանքը:

Դավիդովը թղթի կտորի վրա դրում է ինձ.
«Ինչ մարդ է աս, չե՞ս կասկածում որեէ
բան»: — Ես պատասխանում եմ. «Քո աշխարհի
հարցից հետո անսոս կասկածել եմ սկսում»...

Ի վանդանա դնում է մյուս սենյակը: Նրա
ետեից դնում եմ ես էլ, հարցնում թե՛ ինչ
մարդ է նրա հյուրը: Նա խորամանկ ժպտում է.

— Լավ մարդ է, վատ մարդ չի, հարևան
դյուղացի է, դրժով եկել էր, ուշ էր, չվերա-
դարձավ...

Ու ավելացնում է.

— Ես վատ մարդկանց հյուր չեմ ընդու-
նում...

Ուրիշ ոչինչ...

Ոչինչ չասող այդ հանձնարարականները
Դավիդովին բնավ չեն բախարարում և նա հա-
մառում է, թղթի կտորների վրա դրելով, թե

դերմանացիներն այդպես ցուակն են լինում, այդպիսի ծնոտ ունեն, այդպիսի ճակատ. «Ապա ուշադիր նայիր դեմքի՛ն. մի՞թե կասկածելի չի դրա մոռութը, դրա տերտերական միւրուքը: Թե որ ազնիւ մարդ է, ինչու չի գտնվում բանակում, երկար միւրուքով թաքցնում է իր երկտասարդական հասակը, ես այլևս չեմ կասկածում, որ այդ ծպտյալն «արիացի» է, հակառակը պնդելու հիմք չունեմ»:

Դավիդովի պատճառաբանություններից ոչ մեկն էլ ինձ հիմնավոր չէր թվում, բայց նա այնքան հաստատուն կերպով էր կասկած հայտնում, որ ինձ էլ ներշնչեց: Իմանովնան իհարկե ազնիւ սիրտ ունի, բայց նա կարող է խաբւել, միամտորեն կարող է սխալվելով, օձ սնուցել իր տաք ծոցում:

Ու ես սկսում եմ հարց ու փորձը, առանց տոնի մասին մտածելու:

— Ի՞նչ եք անում դուք կես-դիշերով այստեղ:

— Նա հանդիստ պատասխանում է.

— Ծամբորդական տոպրակ եմ կարում:

— Իսկ ի՞նչ մարդ եք, ի՞նչ ճամբորդութ-
յան եք պատրաստվում:

— Գնալու եմ այնտեղ, ուր պիտի դնամ.
աստծու ստեղծած մարդկանցից մեկն էլ ես
եմ...

«Իրոնիայից դուրկ չէ», — մտածում եմ ես
և որոշում ինքս էլ այդ ձևով խոսել.

— Ինչո՞ւ համար է ձեր այդ միբուքը. հա-
օղնո՞ւմ է ձեզ որեւէ բանում...

— Բայց ձեզ էլ չի խանդարում կարծեմ:

— Իր դեղեցկությամբ ուշադրություն է
դրավում:

Նա կշտամբանքով դուրսը թափահարում է:

— Է՛, կովկասցի՛, կովկասցի՛, չե՞ս կարող
հարգանքով խոսել օտարական մի մարդու հետ,
ինչո՞վ է նա արժանի քո ծաղրանքին:

— Ո՞վ ասաց թե ես կովկասցի եմ:

— Մի՞թե ես չեմ ճանաչում մարդկանց.
ճանաչում եմ ես և չեմ ծաղրում...

— Ես էլ չեմ ծաղրում, հետաքրքրվում եմ,
թե ինչո՞ւ երիտասարդ մի տղամարդ ցանկացել
է իր ջահելությունը ծածկել բոյարական այդ
փառահեղ միբուքով...

— Բոյարադան... չլինի՞ մկրտաւ եք փրճանուած մկրուքս կտրելու, ինչպէս Պետրոս առաջինն էր կտրում բոյարներէ մկրուքները...

Ու ծածաղեց լիաթոք, առողջ ծածաղով, որը, չդիտեմ ինչու, դուր եկավ ինձ, բայց ընկերոջս հաւանորեն դրդուեց, որովհետեւ նա դիմեց ավելի սուր լեզվի.

— Դա նպատակահարմար կլինէր, — ասաց, — այն ժամանակ կերակայէիք դուք ձեր խկական դեմքով...

Օտարականը առանց նրան նայելու՝ շարունակեց խոսակցութեանն ինձ հետ:

— Да! տեսնում եմ, որ իմ դեմքը դուր է եկել ձեզ, իսկ իմ ուշադրութեանն էլ, ճիշտն ասած, ձեր ոտքերը դրաւեցին. չե՞ք մըսում սաղոգներով՝ առանց վալենկաների, այսօր 35 ստալինյան ցուրտ էր դըսում...

«Խորամանկն է, չի բռնվում», — մտածում եմ եւ: Երեւում է, որ ավելի ամբացել են Դավիդովի կասկածները: Նա ներվային շարժումներ է անում՝ տեսնելով, որ ես սկսեցի կատակով և այդպէս էլ շարունակում եմ:

Մկրուքավորն ասում է.

— Եթե ընդունեք իմ օգնութիւնը՝ ես կարող եմ առաջարկել այն ձեզ...

Որոշում եմ թույլ տալ, որ նա ինքը խոսակցութիւնը վարէ, տեսնենք ի՞նչ է դուրս գալիս:

— Իսկ ինչո՞վ եք ուզում օգնել,— հարցնում եմ ես...

— Ինչով որ կարող եմ, դուք կովկասցի եք, ինչպես տեսնում եմ, դեռ մեր ցրտից ձեր աչքը վախեցած չէ, բայց ձմեռն այստեղ կատակ չի անում, կարող եք ցրտահարվել, այն ժամանակ ոչ մի օգուտ չեք բերի ոչ ոքի...

— Ձեմ բացառում այդպիսի հնարավորութիւն:

— Hy! տեսնում եք... եթե թույլ եք տալիս, ես վաղ առավոտյան կփնտռեմ, ձեզ համար թաղիքի կտոր կճարեմ, սմուր բրեզենտ և իվանովնայի հետ միասին ձեր սապոգների համար տաք չեխոլներ կկարենք... եղա՞մ... ա՛յ, դա դորժ կլինի, ձեր ոտքերն այլևս չեն մրսի, թե չէ, որ դուք իմ միրուքը ծաղրեք, ես էլ ձեր սապոգները (որոնցով կարող եք լավ չերքեզկա սլարել, բայց սառնամանիքին դիմանալ

կրթեք չեք կարող), բանի նման չի լինի... Հետո դուք էլ, ես էլ կզղջանք, որ այդպիսի լեզվով ենք խոսել իրար հետ...

Ինչ մեղքս թաքցնեմ, նրա խոսքերը հնչում էին այնքան անմիջական, այնքան անբռնադժոխիկ, որ այդ մարդը սիրելի էր դառնում նույնիսկ: Համենայն դեպս պարզ էր, որ նա հետաքրքրական անձնավորութուն է՝ օժտված խելքով ու խոսելու շնորհքով: Նայում եմ նրա դեմքին: Բարի, քրիստոսանման է, խաղաղ, ինչպես սրբապատկեր: Միբուժքը լավ զարդ է տղամարդու համար, սիրուն է, երբ մազոտ դեմքի վրա վայլում են դեղեցիկ աչքեր՝ լի կյանքով ու աշխուժով:

Բայց դե՛, այդ բոլորը միայն տպավորություններ են: Դավիդովն արդեն ակնհայտ գլխադնոթյուններ է ցույց տալիս, որ ես դադարեցի կասկածել, որ չեմ ստուգում այդ մարդուն ինքնությունը:

— Քնեցեք, ընկերներ՝, լուսաբացը մոտ է, — ասում է անծանոթը, — տեսնում եմ, որ շատ եք հոգնած...

— Շնորհակալությունն ձեր հոգատարության համար, — ասում է Դավիդովը:

Նա պառկում եմ քնելու: Անձանոթը մյուս սենյակին է անցնում, պառալ Իվանովնայի ննջարանը: Նա աչնաեղ պիտի քնի: Նա մեղ բարի դիչեր է մտղթում, ապա դուռը ծածկում իր վրա:

Դավիդովը բոթում է կողիս, փափտում, «հիմնավորում»: Ապա կատակում է.

՝ — Ահա արկածների հաջող Փինալ, ուզում էիր պարտիզան Շ-ին հանդիպել ճանապարհին, բայց այս աղվեսին հանդիպեցիր...

Ու էլի լուրջ տոն ընդունելով՝ հարցնում է.

— Բայց մի՞թե դժվար էր փաստաթուղթ հարցնել:

Իրավացի է նա: Նվ դնում, ինքը ծեծում է դուռը:

— Քաղաքացի՛, ցույց տվե՞ք ձեր փաստաթղթերը:

— Ահա թե ինչ, բայց ինչո՞ւ այդքան ուշ եք հարցնում:

— Դա մեր գործն է, — ասում է Դավիդովը:

Անծանոթը դալիս է մեր սենյակը, քանդում
ծոցը և ոչ թե Դավիդովին, այլ ինձ է պարզում
մի քառածալ թուղթ: Բացում եմ: Զինվորական
մի բժշկական հանձնաժողովի վկայական է, որ
հաստատում է, թե՝ Նիկոլայ Վասիլևիչ Բա-
բենկոն (այսինչ չքջանի, այսինչ դյուղացի),
ազատված է զինվորական ծառայությունից
ծանր ուսման ժամի, տուբերկուլյոզի և կարճատև
սության պատճառով, լմանում ենք նաև, որ նա
1900 թվի ծնված է, աղբությամբ ուղրաինացի:
Վկայականի վրա նրա լուսանկարն է, նույն
կերպարանքով, ինչպես հիմա կանգնած է մեր
աչքերի առաջ: Վերադարձնում եմ իրեն:

— Բավարարված էք, — հարցնում է նա:

— Պետք էր նայել, — ասում եմ ես:

— Ճիշտ է:

Միջամտում է Յուլիանե Իվանովնան:

— Լավ մարդ է Նիկոլայ Վասիլևիչը,
լավ, մի՞ք կասկածի. դուք ուրեմն հավատա-
ցի՞ք պառավիս. կարծում եք թե կարող եմ
դավաճա՞ն էլ դառնալ...

Նորից պատկում ենք: Դավիդովն այլևս ո-
չինչ չի ասում: Լ

Կարծես նոր էր, որ աչքերս փակել էի, երբ
զգացի, որ մեկն ինձ շարժել սկսեց:

— Վե՛ր կացեք, բարեկա՛մ, վե՛ր կացեք...

Աչքերս բացեցի: Նորածանոթն էր:

— Վե՛ր կացեք, սկսվել է մարտը...

Շտապ հազնվեցինք, դուրս եկանք բակը:
Լուսանում էր: Լսվում էր հեռվից հրետանու
որոտը, հորիզոնի վրա սպիտակ փայլով պայ-
թում էին հրթիռներն ու հանդուգն:

— Այդ մերոնք գրոհի գնացին, — ասում եմ
ես, — դնա՛նք, Դավիդով...

— Շտապո՞ւմ եք, — հարցնում է Նիկոլայ
Վասիլևիչը, — եթե մի ժամ սպասեք, ձեր սա-
պողների տաք չեխոլներն արդեն պատրաստ կ'ի-
նեն, կարում եմ, համարյա վերջացնելու վրա
եմ:

— Երեք ժամ հետո պիտի շարժվենք, — դի-
մելով ինձ՝ ասում է Դավիդովը, — դեռ հող-
վածներ պիտի մշակենք, թողնենք խմբադրու-
թյանը...

Ներս ենք դնում: Նիկոլայ Վասիլևիչն արդեն
ափարտել է: Չափում է ոտքերիս վրա: Գրկում
է կոչիկս, դնում կրծքին, նշանակում ավելին,

պահասը. մեկը մի քիչ նեղ է, մյուսն՝ ընդհան-
րապես: Քանդում է կարածը, կտրատում մըկ-
րատով: Կրկին սկսում է կարել:

— Ուզում եմ ձեռնար լինի քայլելու հա-
մար, և՛ տաք, մի քիչ էլ, թեկուզ դեղեցիկ,
թղթակիցներ եք, ամոթ է...

Նրան օղնում է իմանովնան: |

Մինչ մենք կալարտեինք հողվածները, ար-
դեն վալենկաները պատրաստ էին: Հագա, փոր-
ձեցի քայլել, լավ էր: Ուրախացա: Ձերմ խոս-
քերով շնորհակալություն հայտնեցի:

— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ... Միթե՞ ձեզ համար էր
լավ աշխատանքը և ոչ թե ինձ համար... էլ ո՞րն
է իմ դործը, ինքս չեմ կուլում, ոչինչ չեմ ա-
նում, դուք պատերազմի մեջ եք... Օգնելով
ձեզ՝ ես օղնեցի ինձ, իմ երեխաներին, պառավ
Յուլիանեին, որին դուք էլ եք սիրում, ինչպես
տեսնում եմ...

Անկեղծ էր խոսում: |

— Իհարկե այդպես է, — ասում եմ ես, —
բայց դե մի ուրիշը կարող էր հանձն չառնել
այդքան չարչարանք, դիչերով թաղիք ու բրե-
դենա չփնտռել:

— Բանն էլ հենց այդ է, որ ես չէի կարող չանել,— ասում է նա մի հեղ ժպիտով:

Նրա մանրիկ աչքերը շողում են լինքնագոհ:
! Զերմ մնաս բարով ենք ասում:

— Գուցե երբեք հանդիպենք, բարեկամներ, ես ձեզ չեմ մոռանա, դուք էլ աշխատեցեք հիշել ինձ... Գրեցեք ճշմարտությունը, ա՛յն, ինչ մարդիկ զգում են իրենց հոգում. լավ ծառայեցեք հայրենիքին...

Ինձ թվաց, թե նա հայլիվ է զսպում իր արտասուքները:—

«Եթե կեղծ են այս բոլորը,— մտածում եմ,— ուրեմն այս բրդոտն առաջնակարգ մի դերասան է. բայց ինչո՞ւ հավատ չունենալ դեպի մարդը»:

Երկուսս էլ քայլում ենք լուռ: Երբ արդեն հեռացել էինք, ես հարցնում եմ Դավիդովին:

— Hy! ի՞նչ ես մտածում այդ մարդու մասին:

— Լավ բան չեմ մտածում,— ասում է նա,— դու առհասարակ դժուրահավատ ես, զգայուն, ինչպես բանաստեղծները. իսկ իմ կարծիքով նա կեղծավորի մեկն էր և վարպետորեն

խորամանկ... ունեցողն այդպես արագաչարժ չէր լինի, տուրեքիկուլյոզով չի վանդին էլ աչքերի արտահայտությունից եմ ճանաչում, նա երկաթի կուրծք ուներ և առողջ էր եղան պես. վերջապես մի՞թե չէիր նկատում, թե ինչպես արագ էր կարում, ինչպես ճարպկորեն էր դործածում բիզն ու ասեղք, կարճատեսն այդպես չէր աշխատի...

— Կույրերն էլ են այդպես արագաչարժ ու ճարպիկ կարում, — առարկեցի ես:

— Դյուրահավատ ես, դյուրահավատ, — կրկնեց նա:

— Իսկ դու կասկածամիտ ես չարից ավելի. ես չեմ թաքցնում, որ լավ տպավորություն թողեց այդ մարդն ինձ վրա, նույնիսկ ինչ-որ լավ զգացմունք եմ տածում ես դեպի նա:

— Դա նրանից է, որ ոտքերդ չիմի տաք են, չեն մրսում, — սրախոսեց Դավիդովը, — քո ուժանալի վերաբերմունքը դեպի աշխարհը կարող է ցեխին էլ ծխածանի դույներ տալ...

Ինձ մնում էր նույնպես սրամտությամբ պաշտպանվել: Օղնության եկավ ծեր Տուրգենևովը: Հիշեցի նրա խոսքը.

— Ի սե՛ր աստուծո՛ւ, Արկադէ՛ի, մի՛ խոսիր
այդպէս դեղեցիկ...

Այդպիսով մեր վեճը դադարեց:

2

... Այդ օրվանից անցել էր մի ամսից ավելի, իսկ ամեն նոր օրը ճակատում բերում է տասնյակ նոր դեպքեր և ակամա անցածը մոռանում ես, թարմ, հաճախ ցնցող սպալորտությունները դրաւում են հնի տեղը: Իսկ ժամանակն անցնում է և դու ուշադրություն չես դարձնում նրան:

Կրկին չարժւում ենք զորամասից-զորամաս, ստորաբաժանումից-ստորաբաժանում, մեկից հեռանալով՝ մյուսին ենք վնասում: Կրկին նույն ձմեռը, նույն միօրինակ դաշտերը, ձյունով ծածկված նույն նոճիները, ու եղենիների անտառները հավերժորեն կանաչ, նույն արևը, նույն լուսինը հավասարապէս պաղ ու ցուրտ: Չես զգում դու բնության խիստ խաղերը: Մենք սովոր ենք մտածել, որ սառնամանիքը թչնամուհամար է միայն: Մենք լավ ենք զգում մեղ,

մանավանդ որ ետ ենք չպրտում նրանց և առաջ
ենք դնում մեր հարազատ դաշտավայրերում:

Այստեղ, ահա, երեկ նրանք էին: Այսօր ար-
դեն հեռու են և մեր զորքերը կրկնակոխ հետե-
վում են նրանց, զորքերի հետ լուսանկարիչներ,
թղթակիցներ, գրողներ: Ու էլի, ես և զինվորա-
կան թղթակից Վլադիմիր Դավիդովը: Այլ ու
ձախ մեր շուրջը հիտլերական ասպատակու-
թյունների հետքերն են, աղետարչ պատկերներ:
Թշնամին գլխակորույս փախչում է՝ հրի ու բո-
ցի մասնելով ուսւ բարի, սիրելի մարդկանց
տներն ու ընտանիքը, դնդակահարում պառավ-
ներին ու ծերերին, սվինահարում պատանիներին
ու երեխաներին, փախչում է թողնելով ջարդված
տանկեր, մեքենաներ և կանաչավուն ուսադիր-
ներով սառած դիակներ: Յերեկը երեկինք է
բարձրանում վառվող դյուղերի ծուխը, գիշեր-
ները հրացուքը լուսավորում է հորիզոնը:

Մի դյուղի մոտ թշնամին ակտիվ դիմա-
դրություն ցույց տվեց: Առավոտից երեկո տեղի
ունեցան ուժեղ կռիվներ: Թվում էր թե ամենու-
րեք հողի վրա պայթում են ականներ: Որոտում
էր մեր հրետանին՝ ահեղ աղմուկների մեջ

խլացնելով թշնամուն: Դիտակետերից կարելի էր տեսնել, թե ինչպես ոչնչանում են թշնամական ամբողջ խմբեր, քար ու քանդ լինում դիրքերը, ռազմանյութ կրող դերմանական մեքենաները պայթում են մեր արկերից և՛ դժոխային կրակ ու բոց թափում դաշտերի ու մարդկանց վրա: Իրիկնադեմին թշնամու կրակը թուլացավ, մեքոնք, ընդհակառակը, ուժեղացրին: Այսօր էլ կրկին մի խիզախ դրոշ էր պատրաստվում:

— Նայի՛ր, բարեկամ, ահա քո վեպի հերոսը, — կանչեց հանկարծ Դավիդովը Ֆելիցա քաշելով, — նրան բռնել են մերոնք...

Ես նայեցի դեպի ձախ: Երկու բանակային առաջներն առած, բերում էին մեր ծանոթին, նրան, որ չեխոլներ կարեց իմ սապոգների համար և իմ ու Դավիդովի վեճի առարկան դարձավ: Նույն շեկ, երկար միբուքն էր, նույն խաղ ու անվրդով դեմքը, միայն չորերն էր փոխել: Դայլում էր արագ, թեթև, տանալեց տարեկան պատանու պես: Եվ ինքնավստահ: Նա մեզ չնկատեց, իսկ մենք զարմացած նայում էինք նրան:

Բանալածին դեպի չտար էին տանում:

— Տեանում ես, սիրելի՛ս, — ասաց Դավիդովը, — երևում է, որ քո բարեկամը ունաստիղով է տառապում, որ կարճատես է... Իմ զգացողությունը երբեք ինձ չի խաբում, նա դերմանական լրտես է, կարողացավ քեզ խաբել, և ել թույլ դռնակեցի այն ժամանակ, չբանտարկեցի նրան. ինքներս զբոսում ենք աչալքջության ու զդոնության մասին և ահա չկարողացանք մեզ հանդիպած Թշնամու դիմակը վար առնել...

Ես որևէ բան ասել չէի կարող: Նա իրավացի էր: Զգացի խղճի խայթոցներ, հոգիս լցվեց անախտորժ զգացումներով: Ինձ զգում էի մեղավոր այն քուբբ զործի առջև, որի համար պատրաստ էինք կյանքներս տալ:

— Գնանք նրա հետևից, — ասացի Դավիդովին, — նրան չտար են տանում:

— Ինչո՞ւ դնանք, տեսել ենք արդեն այդ լրտեսի մոտութիւնը: |

— Կրկին տեսնենք, չէ՞ որ մենք կարող ենք օգնել, որ չառ բան պարզվի:

— Ծճմարիտ է, — համաձայնեց նա:

Հեիհե հասանք չտար: Խնդրեցինք զեկուցել,

որ պետք մեզ ընդունի: Ներս մտանք, բարեկե-
ցինք:

— Ի՞նչ է ձեզ պետք, ընկե՛ր թղթակից-
ներ...

Զինվորական լեզվի հակիրճությամբ դեկու-
ցեցինք եղելությունը:

— Սպասեցեք, — ասաց նա և կարգադրեց
ներս բերել բռնվածին:

Ներս բերին: Ինձ թվաց, թե շտաբի պետը
նրան տեսնելով՝ հանկարծակիի եկավ: Բռնվածի
դեմքն էլ փոխվեց, երբ տեսավ մեզ այդտեղ:

Պետք հրամայեց բանակայիններին դուրս
դնալ: Եվ երբ նրանք ծածկեցին դուռն իրենց
ետեից և երբ մենք դեռ չար հայացքներով մեր
ծանոթին էինք նայում, հանկարծ տեղի ունե-
ցավ անսպասելին: Մեր ծանոթն ու շտաբի պետը
գրկախառնվեցին տարիներով իրար չտեսած եր-
կու եղբոր պես: Նրանք համբուրվում էին ջերմ
ողջագուրանքով, իսկ մենք շժամ նայում էինք:

— Ա՛յս լրտեսի հարցաքննությանն էիք ու-
ղում ներկա լինել, — դարձավ պետը մեզ, —
ներկա եղեք, շատ հետաքրքրական բաներ կարող
եք լսել:

— Բարեկամներ, բարեկամներ, նորից
հանդիպեցինք իրար,— բացականչեց Նիկոլայ
Վասիլևիչը և մոտեցավ ու անդմեց մեր ձեռքը:
Դավիդովին ասաց,— այս անգամ էլ դուք ինձ
լրտեսի տեղ դրիք, ինչպես առաջին օրը, դուք
կարծում էիք ես չէի հասկանում, թե ինչ եք
դրում ընկերոջը. «այս մարդը կասկածելի է
երևում, լրտես կլինի...»: Էի դո՛ւ, կողա՛կ...

Հանկարծ նրա հայացքն ընկավ ոտքերիս:

— Ինչ եմ տեսնում, նոր վալենկաներ եք
ստացել, լա՛վ է, լա՛վ, իմ սարքած բաներն ու-
րեմն պետք չեկան. ՝

— Ինչպե՞ս չէ, պետք եկան, Նիկոլայ Վա-
սիլևիչ, չա՛տ շնորհակալ եմ...

— Լա՛վ է, լա՛վ— կրկնեց նա: ՝

— Ամենալավն այն է, որ դուք մեր մարդն
եք,— ասացի ես,— չատ ուրախ ենք, որ սխալ-
վեցինք, Նիկոլա՛յ Վասիլևիչ...

Շտաբի պետը ծիծաղեց:

— Նիկոլայ Վասիլևիչ, այդ ի՞նչ անուն
աղդանուն է.

՝ — Թող այդպես ասեն, անո՛ւնը չի կարկո-
րը...

Պետը սրայուտակից հանեց քարտեղն ու թըղ-
թեր :

— Դե ուրեմն սկսենք, թղթակիցներն էլ
թող լսեն, — ու դարձավ մեղ, — ընկերներ, ա-
հա հայրենական պատերազմի հերոսներից մեկը,
դուք զործ ունեք հայտնի պարտիզանական խմբի
ղեկավար ընկեր Շ-ի հետ...

Իմ մարմինը սրավաց անտնկալից, ինչպես
լինում է արտակարգորեն լավ, ցնցող լուր լսե-
լիս :

— Ի՞նչ... — համարյա միասին բացականչե-
ցինք ես ու Դավիդովը :

— Այո՛... :

Նրան ներս բերելը, ողջադուրսնքն ու այն
ամենը չտեսցին այնքան ժամանակ, ինչքան որ
կարող է տեսել դրա նկարագրության ընթերցումը :

Պարտիզան Շ-ն սկսեց պատմել : Ուշադիր
լսելով նրան՝ ես միաժամանակ ծոցատետրիցս մի
կտոր թուղթ պոկեցի ու դրեցի Դավիդովին .
«Իմ զղացողությունը երբեք ինձ չի խաբում, նա
մեր մարդն է, դու անտեղի կասկածեցիր լե ես
էլ կարճատես զտնվեցի, համեստ մարդու մեջ
չտեսա իսկական հերոսին»...

Նա պատասխանեց .

— Վրեժխնդի՛ր եղար...

Եւն վերադառնում էր հետախուզությունից :
Մի ամիս շարունակ զործել էր թշնամու թի-
կունքում , հարձակվել նահանջող ալտոշարան-
ների վրա , ոչնչացրել վաշտեր , խլել ղենք ու
մթերքներ , ազատել գնդակահարությունից տղա-
մարդկանց , կանանց ու երեխաների , վրկել ազ-
նիւլ քաղաքացիների կյանքը , ժողովրդական իր
արդար ձեռքով պատժել դավաճաններին ու ծախ-
վածներին , զրկել նրանց կյանքից , ինչպե՛ս մարդն
իր սեփական մարմնի վրա երեւցող թարախի բըշ-
տիկն է կտրում : Գիշերով մտել է նա գերմա-
նական շտաբներն ու դաշունահարել սպաների ,
որ հավետ քնած մնան , չսպանեն ու չթալանեն
սյրիւս և վերցրել է փաստաթղթեր , ուղարկել
բանակի հրամանատարությանը...

Մենք լսում էինք այդ պատմությունները և
թվում էր թե մեկը բարձրաձայն կարդում է մեզ
համար արկածային մի վեպ , որի հերոսները

գործում են անհավանական քաջություններ, կատարում են անխնայագործություններ, որոնք կարող են դրվել դրժերում ու պատմվել հեքյաթների մեջ, բայց կյանքում կհամարվեն անհարկին ինչ հավատարի չեն լինի: Նա ապա չտարի պետին պատմեց թշնամու գործածանքի տեղի, նրանց դասավորության, թվի, ոտքամթերքի չափի, տրանսպորտի մասին: Պատմեց թե ի՞նչ ուժեր ունեն այս դժի վրա մեր գործածանքի դեմ պաշտպանվող գերմանացիները, այդ ուժերը ո՞ր կողմից, ի՞նչ քանակով են դասավորված, ի՞նչ ղեկներ ունեն:

Ինձ դարձացնում էր, թե ինչպիսի՜ ճշգրտությամբ էր նա իմացել այդ ամենը և ինչպե՞ս է մտքում պահել այդքան թվեր ու մանրամասնություններ: ՚

— Ինչպե՞ս եք այդ բոլորը հիշում, — միջամտելով հարցրի ես:

— Պետք է հիշել, դրա համար էլ հիշում եմ, — պատասխանեց նա ինձ ու շարունակեց իր պատմությունը:

Դրսից լավում էր մեր հրեականու հետզհետե ուժեղացող կրակը: Թշնամու արկերն ստեպ-

ստեպ էին պայթում մեղ մոտիկ տարածութիւն-
ների վրա: Կողքի սենյակում տիրում էր աշ-
խույժ անցուդարձ, հեռախոսային խոսակցու-
թիւններ, հրամանների փոխանցում ստորաբա-
ժանումներին: Մի արկ պայթեց մեր խրճիթի
մոտ, բեկորներից մեկը ջարդեց լուսամուտը և
չառաչյունով կպավ դիմացի պատին՝ անցնելով
Ծ-ի գլխի մոտով:

Ոտքի կանգնեցինք:

— Դուքս գանք, կարող է կրկնվել.— ասաց
պետը, ապա դիմեց մեզ,— լուսաբացին դրոշի
ենք գնալու, ընկերներ, եկեք մեզ հետ, լավ
այժմ Ծ-ի հետ դնում ենք գործով, հետո կհան-
դիպենք...

Ծ-ն մոտեցավ ինձ:

— Անպայման կհանդիպենք, ես ու դու խո-
սելու նյութ կգտնենք, ես չառ եմ հիշել ձեզ
այս ամսվա ընթացքում, հիշում ու ծիծաղում
էի, թե ինչպես պիտի բռնել էիք միբրուքեցա,
բաց չէիք թողնում: Յտեթութիւն, եթե չհան-
դիպենք, ողջուններ Կովկասին, կտեսնենք մի
օր ձեր Կովկասը, կապրենք կտեսնենք, մենք
ապրող ժողովուրդ ենք...

Սահնակը թեթեւ աահեց, ապա թոյրեց նը-
րանց դեպի այն կողմը, որտեղից լսվում էր
ռազմի որոտ ու ճարձատրուէն:

Պարզկա էր և լուսնկա: Ռուսական հուն-
վարյան երեկո, որ իր դաժանության մեջ ան-
հուն հմայք ունի:

3

... Մենք հողմածներ ենք պատրաստում
վերջին օրերի դեպքերի մասին: Դուռը ծեծեցին:
Տանախրուհին դուրս եկավ և վերադառնալով ա-
սաց, որ մի հենակալոր մուտիկ ինձ է հարց-
նում:

Ո՞վ կարող է լինել, որ անուն աղջանունով
ճանաչում է ինձ այս անծանոթ տեղերում, ուր
երեկ դեռ վայրենացած դերմանացին էր և մար-
դիկ նոր են սթախվում դաժան մղձալանջից:

Դուրս եկա:

Դռան չեմի մոտ, մի ուսի ճանրությունը
հենակին դրած, մյուս ձեռքով նա իր դապա-
րոժյան բեխերն էր ուրբում: Օ՛, մեր բարեկամն
է, մեր Շ-ն: Սիրտս թրթռաց, չէ՞ որ ես սիրա-

հարվել էի այդ մարդուն, չէ՞ որ սիրում էի նրան, երբ դեռ նույնիսկ չէի տեսել, երբ միայն երազում էի նրա մասին:

Պատմեց, որ ոտքը վիրավորվել է իր ուղմական վերջին դործողության ժամանակ, որ հիմա արդեն բժշկվել է, երեք օր հետո նորից պնակու է դործողության: Ներքոյն անդամն էր վիրավորվում ու բժշկվում:

— Գնանք ինձ մոտ, — առաջարկեց նա, — սպրտւմ եմ խաղաղ մի տնակում, ոչ ոք չկատանի:

— Գնա՛նք...

... Նստած ենք դեմ-դիմաց: Նա ինձ չի նայում, նայում է առաստաղին, կարծես ինչ-որ կետ նրա ուշադրությունը դրավել է: Բայց խոսում է ինձ հետ. աչքերի մեջ լսին մի թախիծ:

Նա հարցնում եմ, թե ինչպես կարողանում է ամեն օր մի նոր կերպարանք ստանալ: Այս անգամ մերուքը չկա և դրա փոխարեն գլխի զապարոթյան բեղեր, նման այն դյուցազուններին, որ թուրքի սուլթանին նամակ են դրում Ռեպինի հայտնի նկարում:

— Հաճե՛լի չի ծպտվելը, — պատասխանում է

նա, — ինչո՞ւ պիտի հարկադրված լինեինք մեզ
անճանաչելի դարձնել, չքայլել ազատ և սեփա-
կան մորթով... Բայց դա էլ պետք է և դրա
համար էլ դժվար չէ... գեղեցիկ էր մեր հայ-
րենիքը. շատ վայելքներ ճաշակեցինք, կյանք է,
միշտ խաղաղ ու երջանիկ աշխատանքի մեջ չես
լինի... ճաշակեցինք հաշտության ու համերաշ-
խության քաղցրությունն աղբերի ու մարդկանց
մեջ, դարձանք եղբայրներ մեկս մեկու համար,
հարազատներ, կառուցեցինք մեր գեղեցիկ աշ-
խարհը... և դեռ ինչե՞ր չէինք անի: Ու ահա
այսպես... դժվար չէ՞, ասում եք, ինձ համար...
նույն հարցը կարող եմ ես ձեզ տալ... Ամեն
մեկը կարծում է, թե իր արածը մեծ ու արտա-
կարգ չէ, սովորական է, այդպես էլ պետք է
լիներ... դժվար բան չկա, երբ պարզ է նպա-
տակը, երբ գիտես ինքդ ո՞վ ես, որտեղից եկար,
ո՞ւր ես գտնվում և ո՞րտեղ պիտի գնաս...

Լուեց նա: Երկար լուեց: Ապա նայեց ինձ,
ձեռքը փաթաթեց մեջքիս.

— Դիտեք, ձեզ շատ էր սիրում պառավ
Յուլիանեն, պատմել էր ինձ նախքան ձեր գալը
այն երեկո և ես էլ սիրեցի ձեզ... Ձեր մեջ

ղզացի հարգանք դեպի մարդը, համարյա սեր,
դուք սիրում եք կյանքը...դուք կիմանաք, թե
ի՞նչ բան է բարեկամությունը...

— Ինչո՞ւ եք այդ բոլորն ասում, ի՞մ բա-
րեկամ...

— Ձգիտեմ. թեթևանում է սիրտս, երբ ժա-
մանակ է լինում չաղակրատել մտերիմ մարդու
հետ, ցանկանում եմ քնքուշ խոսքեր ասել,
դրկել, համբուրել.

Ես տեսնում էի, որ Ծ-ն այս անգամ առաջին
օրվա մարդը չէ, հանդիստ իրոնիայով խոսող
այն առեղծվածային անձանկով:

Խնդրեցի որ պատմի իր կյանքը:

— Ի՞նչ կարող եմ պատմել, մեր կյանքը
մեր ռեվոլյուցիան էր և այսօրն է, տարբեր տե-
ղերում, բայց ապրել ենք մենք բոլորս էլ միև-
նույն խորհուրդն ունեցող կյանքը...

Խոսքերը դուրս էին դալիս ծանրությամբ,
կցկատուր: Հուզմունքը խանդարում էր:

... Տասը տարեկան գեղջուկ մի տղա էր
նա, ծնվել էր այնպիսի խրճիթներից մեկում,
որոնց պես հաղարներ եմ տեսել ես և որոնք ի-

բար աշխարհս նման են թվում անծանոթ մարդու աչքին ։

Վաղ մանկության օրերին ղրկվեց ծնողներէց ։ Մեռան նրանք, թողնելով նրա հետ փոքրիկ, շատ փոքրիկ քրոջը ։ Նա ինքն աշխատեց ուրիշների մօտ, կերակրեց ու մեծացրեց քրոջը, նույնիսկ կրթութիւն տվեց, ժամանակ չգտալ ամուսնանալու, բայց քրոջն ամուսնացրեց և սիրեց նրա ընտանիքն ու երեխաներին ։

... Ու նրանք, ահա, այլևս չկան ։ Նրանց բռնեցին դերմանացիները, տանջեցին, խոչտանդեցին, ծակծկեցին սվիններով, որ քույրն իր հղբորը մատնի, հայտնի նրա տեղը ։ Երիտասարդ կինը հերոսաբար դատարկեց փորձության բաժակը և մեռալ հերոսուհու մահով ։ Արհամարհանքով դերմանական սպային նա ասաց .

— Միւսուսն է, ձեր ձեռքը նրան չի հասնի... .

Ասաց ու ընկալ իր աղջկա հետ միասին գնդացիի հերթից ։ Փոքրիկի ձեռքն ընկել էր մօր դեմքին, իսկ դեմքը սառույցի վրա, չկալուն մաղբը թափվել էին արյունով ներկված ձյուներին... .

Նույն դիչերը հողմի նման դյուղ հասալ

Շ-ի խումբը: Պայթեցին նռնակներն այն տնե-
րում, ուր սպաներ էին տեղավորվել, դուրս
քշելով բնակիչներին: Տների շեմերի վրա կանդ-
նել էին ավտոմատներով զինված պարտիզան-
ներ, որ դռան առաջ գետնին էին դնում դուրս
փախչող ամեն գերմանական զինվորի: Բարրա-
րոսները խոնջում-կոնջում էին մորթվող խո-
ղերի նման, դուրս փախչում դիշերային հա-
ղուսաներով, որ մինչև լուսարաց դիակ դառնան
սպառնալից: Հարյուրից ավելի արնախումներ
այդ դիշերը հավետ գրկվեցին նոր ոճրագործու-
թյուններ հեղինակելու հնարավորությունից:
Սուր վերցնողը սրից է ընկնում: Երեք սպայի
Շ-ն այդ օրը գերի բռնեց և թշնամու խոր թի-
կունքից դուրս բերելով՝ հանձնեց զինվորական
չտարին:

— Դուք հարյուրապատիկ վրեժ եք լու-
ծել,— առաջի ես,— դա պետք է ձեզ հանդըս-
տացնի...

— Ես հանդիստ եմ թանկագինս,— առաջ
նա,— հանդիստ եմ այն դիտակցությամբ, որ
մենք հարյուրապատիկ վրեժ ենք լուծում և դեռ
կլուծենք արյունարբու թշնամուց, և մենք էլ ժո-

զովքդական վրիժառուներ չէինք լինի, եթե
 չպատժեինք այդ դադաններին... դա՛ չի բանը :
 եթե միայն իմ քույրը լիներ... Մի՞թե միեւն
 այդ օրն սպանվածներն իմ քույրերը չէին, այ-
 սօր և վաղը նահատակվողները նույնպես հարա-
 դասներ չե՞ն մեզ... Ինձ ասում են, թե քո չըր-
 ջանն արդեն ազատադրվել է, պիտի մնաս չըջա-
 նում աշխատելու, բավական է, ամեն պարտի-
 զան, ասում են, պիտի իր չըջանում դործի...
 ...Ձէ՛, եղբայր, ներեցե՛ք, ես փոքրիկ մի չըր-
 ջանի բնակիչ չեմ, այլ Ուկրաինական Սովետա-
 կան Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկայի քաղաքա-
 ցի, ոչ էլ այդպես, ես զավակն եմ Սովետական
 Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկաների Միության,
 քանի ազատ չէ Միությունն ամբողջովին, ին-
 չո՞ւ պիտի վտանդի մեջ լինեն ուրիշները, իսկ
 ես թիկունքում...

Ծանր շնչեց : Լուց : Ծիածորճը դիտվալը
 բանելով՝ խփեց սեղանին, որ մոխիրը թափվի :
 Հանեց դրպանից մախորկայի տոպրակը, ծխա-
 մորճը լցրեց, սեղմեց բութ մատով, լռեցկին
 վառեց, բայց չկպցրեց : Դարձավ ինձ.

— Բայց ծանր է այնուամենայնիվ. նրանից

ոչ մի հիշատակ չի մնացել մոտոս, նույնիսկ նրա
և երեխայի լուսանկարը... ամեն ինչ տանն էր,
ամեն ինչ մոխիր դարձավ, այրեցին «կուլտուր-
տրեգերները»...

Լուցիկին վառեց մատերը: Անտարբերու-
թյամբ դեն դեց, վառեց նորը, ծխամորձը
կպցրեց:

— Շուտով այս բոլորը կանցնի, կոչնչանա
թշնամին, կփնտռենք, կգտնենք իրար... այն
ժամանակ ինձ հյուր կդաս, կիմանաս, թե ի՞նչ
բան է Ուկրաինան... Ես գյուղացի եմ ոչ միայն,
այսպես ասած, սոցիալական դրությամբ, այլև
հոգով: Ես հողի ու դաշտի մարդ եմ... կդաս
ինձ մոտ պատերազմից հետո. օ՛, ի՞նչ գեղեցիկ
կլինի ամեն ինչ, դու պատկերացնել չես կա-
րող... Դուրս ես գալիս դաշտ, քամուց խչում
են ցորենի ծաղկած արտերը, արևքները դնում են
մինչև հորիզոնի ծայրը: Քայլում ես, քայլում
ես թվում է թե ողջ աշխարհը կանաչ ցորենով
է ծածկված և վերջ ու ծայր չկա... Օ՛խ, դե-
ղեցիկ է... կդաս այն ժամանակ, երբ ծաղկեն
խնձորենին ու բալենին, երբ բուրի դարունը
Ուկրաինայում...

Ծ-ի աչքերը վառվում էին կրակով: Նա երազում էր կարծես ինքն իր հետ: Ինձ թվում էր թե բնութենապաշտ բանաստեղծ է խոսում կողքիս նստած, ցնորուն հայացքը լի սիրով ու ռոմանտիկայով, աղղային զղացմունքներով մի բանաստեղծ՝ Տարասի Նոման, զարարոթցու կերպարանքով:

— Զգիտեմ, կարո՞ղ է որեւէ մարդ երկրադործի նոման երջանիկ լինել,— շարունակեց նա,— զխոնավանն ու գյուտարարն իրենց ստեղծածից դոհ են մնում, բայց ասում են, թե երբեմն էլ տանջվում են, որ զրեւ են աշխիւն չափինչ գիրքը, որովհետեւ մարդը վտխվում, զարգանում է, իսկ գիրքը նույնն է մնում, ինչպե՞ս տղվել էր... Մեր ստեղծածից մենք դոհ ենք մնում միշտ, մեր կյանքի բոլոր շրջաններում: Անցնում ես ահա, տեսնում կարմրող խնձորը ծառի վրա, ունենում ես հաճելի զգացում, որ դու ես ահա ծառը անկել—խնամել, հիշում ես, որ տարիներ առաջ նա դալար մի չլիվ էր միայն, անցնում ես քո մշակած փթթող դաշտերով, հողիդ վառավորվում է... ինչքա՞ն աշխատում էի ես, ինչքա՞ն աշխատում... իմ սերն էր ինձ դեպի դաշ-

տերը մղում, ոչ թե պարտականությունը, որի նկատմամբ նույնպես միշտ անհաճանք եմ ունեցել, մոռանում էի ինքս ինձ, երեկոյան դալիս անկողին էի մտնում հողնած մարմնով, բայց խղճով ու հոգով խաղաղ ու հանդիստ... ինձ արժանի դարձրին Լենինի շքանշանի, դովեցին թերթերում, շատ շատերը դալիս էին ինձ մոտ, որ բացատրեմ հոգի լեզուն։ Իսկ երբ ինձ տարան չրջանի պարտիական կոմիտեում աշխատելու, անկեղծ եմ ասում, տխրեցի... Բայց էլի դաշտերից չէի կտրվում... Ասում են Լեյ Նիկոլակիւն Տոլատոյը հանդսաացնում էր իր հողին դրքերից ու փելիսովայություններից՝ երկրադործության մեջ, ծառեր էր տնկում ու խնամում, անխոնջ հնձվոր էր, թափառում էր դաշտերում, ճանաչում էր խոտերի ու ծաղիկների բոլոր տեսակները...

Կրկին լռեց, որ քիչ հետո շարունակի։

— Շատ են դովում Կովկասը, մեր Հայրենիքի մարդարիտն է... ափսոսում եմ, որ չեմ տեսել, ցանկանում էի դալ, այնպես էլ չհաջողվեց...

Հանեց դրականից ժամացույցը, նայեց։

— Ուշ է, սխտի բաժանվենք, գրեցեք իմ հնարավոր հասցեները, թողեք ձեր տան և գինավորական հասցեն... Թողեք ինձ որևէ հիշատակ, եթե ունեք...

Ոտքի կանդենցլինք:

Ինչ կարող էի թողնել ևս նրան: Ուղում էի ամեն ինչ տալ այդ մարդուն: Ոչինչ չկար մոռնա:

Մի միտք ծագեց մեջս հանկարծ:

Հանեցի ծոցիցս կնոջս և իմ դստեր լուսանկարը, ինձ համար ամենաթանկագին սուվենիրը պատերազմի ճակատում:

— Ահա քեզ հիշատակ, սիրելի՛ Շ.— այնպես կարծիր, թե սա քո քրոջ լուսանկարն է իր վտերիկ աղջկա հետ...

Արագ ձեռքիցս փախցրեց: Նայեց: Այտի մկանները թրթռացին: Մանրվել աչքերում չողաց արտասուքը... Մոտեցավ, մի ձեռքով ամուր գրկեց ինձ, մյուսով լուսանկարը պահելով հայացքի առաջ:

— Եղբայրի՛կ իմ, եղբայրի՛կ... Սա ամեն նասուրը նվերն է ինձ, մեր բարեկամության նվիրական նշանը... Դու հաղթացար ինձ, չնոր-

Հակալ եմ... կաղատագրվի մեր Հայրենիքը և ես
կզամ ձեզ մոտ և նա ինձ կընդունի Հարազատ
քրոջ պես, Հավատացած եմ... Ձէ, դուք կզաք
միասին ինձ մոտ, ես ցույց կտամ ձեզ Ուկրաին-
ան, մեր Հայրենի հողը... այո՛, հողը... իսկ
Հիմա, եղբայրիկ, բաժանվենք... Հարցրու իմ
մասին, շուտով կլսես, թե ինչպես վրեժխնդիր
կլինեմ ես թշնամուն, երբ լսես՝ իմացիր, որ դա
կլինի Հավերժացումն մեր այս բարեկամության
ուխտի... Մնա՛ս բարով... Ողջունենեք քրոջս ու
երեխային, ես ինքս էլ կզրեմ նրան... Մնա՛ս
բարով.

Смерть немецким оккупантам!

Երեկ վաղիվից Դավիդովն ինձ մոտ վաղեց
ու ամեռեց, որ Շ-ի պարտիզանական խմբի քա-
ջերից մեկն այս բռնակն մեր շտաբումն է։ Փու-
թացիներ տեսնել։ Բայց նա արդեն չկար, անմի-
ջապես վերադարձել էր։ Շտաբում պատմեցին
այն դյուցազնական դործերը, որ պարտիզանների
պետ Շ-ն կատարել է վերջին օրերս թշնամու
թիկոնքում, դժվարին, ահավոր դործեր, որ

Հալիտենական փառքի լուսապսակով կարող են
 դարդարել նրա ճակատը և ժողովրդական երդ ու
 առասպելի նյութ դառնալ: Ես լսում էի այդ
 պատմությունները խորին հուղմունքով և թվում
 էր, թե ինձ է պատկանում այդ փառքի կեար,
 թե հարադատ եղբորս սխրագործություններն են
 պատմում ինձ... Աչքերիս առաջ էր նրա բարի,
 անմոռաց դեմքը, բարի ու խաղաղ, ինչպես
 սրբանկար, և սիրով ու կրակով լի, երբ երա-
 դում էր իր հայրենիքի վաղձա մասին: Ես ապ-
 րում էի հպարտության ու երջանկության գլապ-
 մունքներ մեր բարեկամության համար, չէի մո-
 ոանում, որ նա իր հերոսական գործերի վայր-
 կյաններին իր ծոցում, իր սրտի վրա է ունեցել
 իմ փոքրիկ դստեր, իմ չքնաղ Մերիի լուսանկա-
 րը... Բարեկամություն... Այո՛, այդ զգաց-
 մունքը երբ ծնվում է փորձությունների մեջ,
 մեծ և սուրբ գործերի օրերին, երբեք չի մեռ-
 նում...

Երեկ ողջ օրը հուղված էի ևս և որոշեցի
 դրել մեր բարեկամության այս պատմությունը:
 Հունվարի 30. 1942.

Գործող Բանակ

ՀԵՐՈՍՆԵՐԻ ԺՆՈՒՆԳԸ

Երբեք մարդու հոգու առաքինություններն այնպես արագ չեն ծաղկում, ինչպես իր հայրենիքի համար անարդ թշնամու դեմ կռվի ելնելիս: Հայրենական պատերազմը մարդ-քաղաքացու համար մի սքանչելի փորձություն է, որ ունեցողենյան հառադայթների պես բացում ու կարդում է այն բոլոր լավն ու վեհը, որ նա ունի իր մեջ և ինքն էլ չի տեսնում ու գիտակցում:

Տարիներ շարունակ մայր երկիրը դատաւարակում է իր որդիներին, տալիս է նրանց իր խոհերն ու մտածումները, իր գաղափարներն ու ուժը, սովորեցնում է նրանց իր պատմությունն ու ներշնչում իր դեղեցիկ երազանքներն ազադայի հանդեպ: Այդ ամենը, այսպես ասած՝ միջին մարդու մեջ չես տեսնում ու չոչափում խաղաղ ժամանակ, պարզ օրերին: Դրանք մայրական կաթի նման լուծվում են նրա արյան ու գիտակցության մեջ ու դառնում անտեսանելի, ինչպես մօր կաթը: Բայց եբր սկսվում է ամպրոպն ու փոթորիկը, փթթում են այդ բարձր ա-

նաքինությունները, ինչպես ալպյան գոտու կա-
նաչն ապրիլյան անձրևներից հետո :

Մեր այսօրվա կյանքը լի է աղպլախի օրի-
նակներով :

1.

...Նա խաղաղ ժամանակ ինխառնությունե-
րում գիտություններ էր սովորել երկրագործու-
թյան մասին : Մշակում էր հողն ու քննում նրա
գաղտնիքները : Նա բարձր ձայնով չէր գոռում
իր սիրո մասին դեպի հայրենիքը, կուրծք ծե-
ծելով երգումներ չէր անում, ոչ ոք նրանից չէր
լսել գեղեցիկ խոսքերով զարդարված հանդիսա-
վոր խոստումներ : Նա աշխատում էր համեստ
ու նվիրված էր իր գործին : Երբ երկրի վրա
հարձակվեցին թշնամիները՝ նա զենք վերցրեց
ու ճակատ եկավ միլիոնների հետ միասին, կըր-
կին լուռ, առանց աղմուկի, սուրբ պարտքի
լռին գիտակցությամբ, ինչպես ճշմարիտ ուխ-
տավոր : Մեր թերթի ընթերցողներից չատերը
կճանաչեն դուռդատնտես Դավիթ Ալեախյանին,
որ աշխատում էր Սիսիանի շրջանում : Իսկ այ-
սօր արդեն պարտավոր են ճանաչել նրան ամեն-
քը, նա արժանի է երգվելու բանաստեղծների

կողմից, ինչպես երգվել են մեր նախնի Դավիթ-
ները:

Ռազմական տաղանդը ծաղկեց նրա մեջ
հանկարծ, աննկատելիորեն, «միջին» մարդը
դարձավ հերոս, դարձավ հիացմունքի ու ակ-
նածանքի առարկա:

Առաջին փառավոր հաջողությունները, որ
ունեցավ նա թշնամու դեմ մղած կռիվների մեջ,
չչմեցրին նրան: Զսպված հերքին լրջությունը
նրան սովորեցնում էր ողջախոհություն մարտա-
վարության մեջ, սովորեցնում էր հնարամտու-
թյուն, համառություն, դառն ձախողություն-
ներից չհուսահատվելու հոգեկան արիություն:

Պատմել բոլոր դործերի մասին, որ կատա-
րել է քաջ Դավիթը, հնարավոր չէ. հիշենք մի-
այն երկու անմոռաց դրվագ նրա մարտական
դործունեությանից:

... Զորամասը դրոհում էր թշնամու վրա
համադարկերով, նռնակներով ու սվիններով,
դուրս քշում նրանց դյուղերից, կրակի ու բոցե-
րի միջից ազատում կանանց և երեխաներին,
փրկում մարդկանց կյանքն ու պատվը: Մեր
ստորաբաժանումներից երեքը, որոնցից մեկի

հրամանատարը Դավիթ Ավետիսյանն էր, ձեռքերով թշնամու պաշտպանության դռտին, ուժգին կերպով մեխակցին նրա մարմնի մեջ, հասան նրա թիկունքը:

Իջավ երեկոն: Օրվա ճակատամարտերը մեղմացան: Գերմանացին դիչերվա մթից վախենում է, ինչպես սատանան լույսից: Պետք է մինչև լուսաբաց նրան պարտության մատնել: Բայց ամեն ինչ կռվի մեջ չի լինում այնպես, ինչպես նախօրոք գծում են թղթի վրա: Թշնամու միտքն էլ է դործում: Վատ է այն ռազմիկը, որը չի ձգտում կռահել թշնամու խարդախությունները և միայն իր գծումներով է տարվում:

Ավետիսյանն առաջարկեց վերջին անգամ հետախուզությամբ պարզել թշնամու ուժերի դասավորությունը, ապա նոր դործողության որոշում ընդունել: Հետախուզությունը դործեց: Վերադարձավ: Պարզվեց, որ գերմանացիները կարելի են ստորաբաժանման թիկունքը և մերոնց անջատել գլխավոր ուժերից: Մերոնք ուրեմն շրջապատման մեջ էին: Կես դիչերին գերքերի մեջ հավաքվեցին ստորաբաժանումների հրամանատարներն ու քաղաքական ղեկավարները՝

խորհրդակցելու ելքի մասին: Եղան զանազան
առաջարկներ, բոլորն էլ բանական ու համոզե-
ցուցիչ, բայց բոլորն էլ ուղում էին Դավթի
խոսքը լսել:

— Դուք ի՞նչ կասեիք, ավա՛ղ լեյտենանտ, —
դիմեց նրան ավաղ քաղղեկ Յանովսկին:

Դավիթը մի պահ լռեց: Թվում էր, թե նոր
է որոշում ասելիքը:

— Եթ առաջարկում եմ, — սկսեց նա ծանր
ու դանդաղ, — առաջարկում եմ թույլ տալ ամ-
բողջ պատասխանատվությունը ինձ վրա վերց-
նելու...

Այսպե նա այնպիսի տոնով, որ ցույց էր տա-
լիս, թե նա վաղուց է մտածել նախքան այդպի-
սի որոշում ընդունելը: Բոլորը թեթև չունչ քա-
շեցին: Նրանք ճանաչում էին Դավթին: Դա ա-
ռաջին փորձությունը չէր: Եթե նա, Դավիթը
հավատում է դրոժին, ուրեմն անհաջողություն
չի լինի: Միաձայն հալածության արժանացավ
նրա առաջարկը: Գիտե՞ք, թե ինչ է նշանակում
այդպիսի բռնկին ցանկանալ պատասխանատվու-
թյունն իր վրա վերցնել... Դա հերոսության
սկիզբն է:

— Այսպիսով ընդհանուր հրամանատարը ես եմ, — ասաց նա. — Բոլորն ինձ են ենթարկվում. ուրախ կլինեմ, որ մեր չարքերում ոչ մի վախկոտ չգտնվի:

Նվ նա չարադրեց իր առաջին հրամանը: Չպետք է հետ դառնալ ու կոպիլ բռնվել թիկունքն անցած դերմանացիների հետ: Նրանք սպասում են դրան և պատրաստվել են: Նրանք կարծում են, թե մենք դա միակ ելքը կհամարենք: Այդ դեպքում բոլոր կողմերից էլ կխփեն մեզ, մենք կընկնենք խաչածև հարվածների տակ: Պետք է թիկունքն անցած թշնամուն թողնել իր ուլանների վրա հիանա մի քանի ժամ և չարունակել հարձակումն առաջ: Նրանք չեն կարծում, թե հնաքավոր է այդպիսի խիզախության դիմել: Մենք մեր դիմացը եղողների հետ հաշիվները կմաքրենք, ձախ կողմից կճեղքենք, դուրս կըդանք մեր թիկունքն անցածների թիկունքը: Լուսաբացին, երբ նրանք դեռ նոր պիտի պատրաստվեն դոբժողության, մենք կայծակի պես կսլաքվենք նրանց դիմին...

Ամեն ինչ կախված կլինել մարդկանց քաջությունից: Նա այդ բանը բացատրեց ոչ միայն

Հրամանատարներին, այլև բոլոր կարմիրքանա-
կայիներին:

— Եթե պիտի մեռնենք՝ լավ է քաջությամբ
մեռնենք, քան թուլություն ցույց տանք թշնա-
մուն...

Ամենքն էլ երդվեցին լինել այնպես, ինչպես
Դավիթն է պահանջում: Գիշերվա սև խավարի
մեջ ստորաբաժանումները տեղից չարժվեցին:
Առաջնորդում էր Դավիթն իր զորքին՝ հաջող ել-
քի կատարյալ հավատով: Թշնամին հանկարծակիի
եկավ, երբ սկսվեց դիշերային հարձակումը:
Դյուցազուհները նրանց ոչնչացնում էին համա-
ղարկերով, նռնակներով, հրացանների կոթերով
փշրելով դանդերը, սվինով խոցելով, դաշույնով
մորթելով կանաչ հագուստների մեջ սաբասակից
դողդողացող «արխացիներին»: Թշնամին դուռնը
կորցրել էր և չէր հասկանում, թե ինչ է տեղի
ունենում: Խոզի նման կռնչում էին սվինահար-
վող դերմանացիները: Դավիթի խումբը ձախ կող-
մից դերմանացիների ունոցների ու տնքոցների
միջով ճեղքեց դուրս եկավ, ճանապարհին թող-
նելով թշնամու դիակներն ու կեղտոտ արյունը:

Ֆաշիստական դերձաբդուռ տխրորեն ճղճղոցով
լաց էին լինում :

Հիմա արդեն պետք էր թիկունքն անցածնե-
րին պատժել, ցույց տալ, որ նրանց այդ բլից-
այնանայուբան խորտակիչ է հենց իրենց համար :
Դավիթը մի քանի խիզախների ուղարկեց հետա-
խուզության և հրետանայորենների հետ կապ հաս-
տատելու :

Լույսը բացվում էր, բարեւ լույս՝ մերոնց
համար և դժոխք՝ դերձանացիներին : Լեռնային
հեղեղի պես ուժգին նրանց վրա թափվեց Դավ-
թի խումբը : Թշնամու գլխի վրա չառաչում ու
պայթում էին մեր հրետանու արկերը, երկինք
թռցնելով Ֆաշիստական դարչելի մարմինների
կտորտանքները : Թշնամին վախուժառի գլմեց :
Սովետական դյուցազունների սապոդները տրո-
ւում էին հիալեբյան սպանների մունդիւրներն ու
նրանց դիակները վրայով առաջ դնում : Այդ գի-
շեր և առավոտ կռվի դաշտում փռվեց դերձա-
նական մարդակներների մոտ երեք հաբյուր գլակ,
կռվի դաշտում մնացին տասնյակ վերալորներ և
չատ-չատերն էլ իրենց վերքերը լիզելով, արյան
հետքեր թողնելով ճյան վրա՝ վախան դեպի ի-

րենց խոր թիկունքը: Դրանցից շատերի հետևից հասնում էին Դավթի զինվորներն ու մահ պար-
զեում նրանց:

Դժվար էր առել, թե ով աչքի չընկավ այդ հերոսական կռվի մեջ: Բոլորն էլ կռվում էին չտեսնված քաջությամբ, մոլուցեով, փոթորկ-
ված կրքերով, հարբած՝ հայրենիքի սիրով և սրբազան առեկռթյամբ նրա թշնամիների դեմ: Կռվում էին, ինչպես ինքը՝ Դավիթը:

Գրոհը թշնամու վրա՝ չարունակվեց:

...Մի ուրիշ անգամ, ամուր պահելով իր դժամասը՝ Դավիթը պարզեց, որ թշնամին գրոհի է պատրաստվում իր վրա:

— Շատ լավ, եկե՛ք, — առաց նա ինքն իրեն ի, իր քաղցեկին կանչեց խորհրդակցելու: Թշնամու ուժերը երեք անգամ գերազանցում էին իր ստորաբաժանմանը: Բայց դա ոչինչ չէր նշանա-
կում: Մեկը կարող է տառի դեմ էլ դնալ, եթե քաջ է: Գիշերով Դավիթը հրամայեց զիրքեր փորել, մեծ ու խոր գիրքեր: Երբ մի երկու ժամ հետո հրամանն արդեն կատարված էր, և երբ արդեն սկսել էին քողարկել թարմ հողը, Դավիթը հրամայեց.

— Քողարկումը կատարել վատ... }

— Ի՞նչպես թե.

— Պարզ, ուսերեն լեզվով եմ ասում, քողարկումը կատարել վատ, թողնել դիրքերի առաջ թարմ հողը...

Շատերն այնուամենայնիվ չհասկացան, բայց հրամանատարն անձամբ ստուգեց բոլոր դիրքերը, ճշգրտորեն կատարել տվեց իր հրամանը:

— Այժմ առաջ դնալ հարյուր մետր տարածություն դեպի թշնամին, իսկ այս դիրքերը թող այստեղ մնան:

Կատարվեց այդ հրամանն էլ:

— Փորել նո՛ր դիրքեր, արա՛դ, խո՛ր, լա՛վ...

Վերջին հրամանն էլ կատարվեց:

— Քողարկել այժմ այնպես, որ հինգ մետր հեռավորությունից էլ ոչինչ չերեւա...

Ողջ գեղեր մարդիկ աշխատեցին: Խիստ հողնեցին: }

— Հանդստանալ՝ երկու ժամ հետո թշնամուն դիմավորելու համար, այս հանդստությունը փրկում է մեր կյանքը և մահ է թշնամու համար, — ասաց Դավիթը:

Խամբեցին աստղերը պարզկա երկնքում: Լուսաստղն էլ դունաթափվեց: Թշնամին աշխուժացավ: Հին դիրքերի միջից Դավթի զինվորներից մի քանիսը, որոնց նա այնտեղ էր թողել, մի քանի բալե ուժեղ կրակ բացեցին թշնամու վրա և դուրս գալով դիրքերից՝ առաջ սողացին ու յուրայիններին հասան: Թշնամին այնպես էլ հավատաց, թե հին տեղումն են ամրացած մերոնք: Հեռադիտակներն առհասարակ չառ են խարում դեմանացիներին: Ինչե՞ր ասես, որ հին տեսնում նրանք հեռադիտակների փողերից... Երևի ինդացին օրեր-լեյտենանտները, որ բռնչվիկներն իրենց դիրքերը քողարկել չգիտեն: Ու սկսեցին ահեղ կրակ: Կրակում էին հին դիրքերի վրա: Արկերի ու ախանների բեկորները չառաչով աղոցում էին օդը:

Դավթի զինվորները հանդիստ նստել են նոր, ավելի ապահով դիրքերի մեջ և զվարճանում են թշնամու հիմարության վրա և հպարտ են իրենց քաջ հրամանատարի հնարամտությամբ: Կռիվների մեջ կոխված կորյուներն մի խումբ էր դա, որոնցից ամեն մեկը բերել էր իր հետ իր ժողովրդի ուժն ու հավատը՝ ուղբեկների, թուրք-

մենների, վրացիների, ադրբեջանցիների, ռուս-
 ների, հայերի համառոտ ու ուժը: Ամեն մեկն իր
 ժողովրդի պատգամն ունի իր սրտում: Թշնա-
 մին դրժում էր կատաղի: Կրակն ու ծուխը պա-
 տել էր չուրջը: Քար ու քանդ էին եղել հին
 դիրքերը: Արկերի ու ահանների բեկորներից
 ճարճատում էին մոտիկ ծառերի ճյուղերն ու
 բներից տաշեղներ թռչում, սուլելով օդի մեջ:
 Այդպես տեկց մի քանի ժամ: Թշնամին կարծեց,
 թե մերոնցից այլևս ոչինչ չի մնացել կենդանի
 ու մարտունակ: Այն ժամանակ հիտլերյան հե-
 տեվաին ու ավտոմատավորները դիմեցին զրոհի:
 Գերմանացիները գալիս էին իրենց ակրած մեթո-
 դով, «պսիխիկ» դրոհով, որ միայն նրանց հու-
 ասհատական ջղաճգության նշանն է: Գալիս էին
 մի քանի հարյուր մարդ, ամբողջ հասակով, եր-
 թային քայլերով: Լավում էր նույնիսկ հրամա-
 նատարի կոմանդան: Գալիս էին և ոչ ոք կրակ
 չէր բացում: Տիրում էր մի ծանր լուսթյուն:
 Այդպիսի ժամանակ պետք է ունենալ ամուր ու
 հանդիսա ջղեր, արի սիրտ, քաջ ոգի: Իսկ Դա-
 վիթն ու իր ղեկավորներն ունեին այդ բոլորը:

Տարածությունը թշնամու դոռոգ չարքերի

և դերքերում հաստատուն կամքով ապաստող մե-
րայինների մեջ դնալով կարծանում էր: Ահա
արդեն հարյուր հիսուն մետրի վրա են, ահա
արդեն հարյուր մետր դարձալ տարածությունը:
Ոչ ոք չի փորձում կրակել: Սպասում են Դավթի
հրամանին: Եթե ինքը չի սկսում կրակել, ուրե-
մըն հրամայում է լուռ մնալ: Հանդիստ չնչեւով,
սպասում են ծանր գնդացիներին մոտ գնդա-
ցորդները, պատրաստ ամեն ակնթարթ գնդակ-
ների կարկուտ թափելու թշնամու վրա, պատ-
րաստ սպասում են սնայակերները՝ ամեն վայր-
կյան ձգելու ձգանը, պատրաստ են զբաղանների
արկերը, լիմոնաձև նոնակները:

Ահա նրանք վաթսուն մետրի վրա են: Ե-
րևում են նույնիսկ սպայական աստիճանների
նշանները: Լավում է քայլերի թողյունը:

— Լավ են դալիս...

Ասում է Դավիթն ինքն իրեն ու սկսում
առաջին համազարկը: Դա ազդանշանն էր: Գոր-
ծեցին մեկին բոլոր հաստոցավոր ու ձեռքի գըն-
դացիները, միաժամանակ կրակ ակեցին բոլոր
հրաձիգներն ու սնայակերները: Թափվում էին
գերմանացիներն ինչպես չորացած հատկերը

կարկուտից։ Շարքերը երեւալով առաջ էին գալիս։ Կրակն ուժեղ էր փոթորկից էլ, թջնամին դիակներ էր թողնում իր հետեւից, բայց դեռ առաջ էր նայում։ Արդեն երեսուն մետրի վրա են։ Այդ ժամանակ ահեղ թնդուններով պայթեցին կանաչ շինելավորների վրա ձեռքի կլոր նռնակները։ Հիտլերականները ցրվել եկան։ Շատերը հետ դարձան ու փախչեցին սկսեցին։ Գերմանական զինվորի փախչելու ընդունակութունն աճուած ենայնիվ էի գերազանցում գնդացրային գնդակների արագությանը։

— Ուժեղ, ուժեղ կրակ, — հրամայում է Դավիթը։

— Ալլելի՛ ուժեղ...

Անհետացան հիտլերականների դոռող շարքերը, կենդանի մնացածները խոհեմություն համարեցին դիակների պես փռվել դետնին, հուսալով ազատվել կրակից։ Գտնվեցին պնդածատկաներ էլ նրանց մեջ, որ դեռ առաջ էին դալիս։ Դրանք մի քանի սպաներ էին, որ ընկան նախքան դիրքերին հասնելը, իսկ մի հատուկ ֆաշիստ սպա, ճարպոտ փորին ավտոմատի կոթը դրած, անկանոն կրակ չաղ տալով դեռ դալիս

էր: Դավիթը վերցրեց բաքվեցի քաղղեկ Պողոս-
յանի ձեռքից դեռ չլցված պոչավոր նռնակն ու
այնպես դիպուկ, այնպես ուժգին նետեց նրա
վրա, որ նռնակը կպավ հաստիկիկ քունքին ու
նա ընկավ իր մահը դանելով հսկայի հարվա-
ծից:

Ոչ մի դերմանացի չկար ոտքի վրա կանգ-
նած, դժվար էր որոշել թափվածներէից որն
է սպանված, որը՝ կենդանի: Ֆայց հենց որ մե-
կը տեղում խլվում էր, այնտեղ թափվում էին
գնդակները: Պետք է թույլ չտալ ոչ մի Ֆաչիստ
փորձի կրակ բանալ մերոնց վրա: Ի՞նչ անել հի-
մա, — մտածում էր ամեն մարտիկ ու սպասում
հրամանի:

Դավիթն անհրաժեշտ համարեց, որ ստորա-
բաժանումը հետ սողա դեպի հին դիրքերը, տա-
րածությունը լայնացնելու համար, որ դերանդին
լավ վերցնի հոնը և լասերը փովեն դետնին:
Մարտիկներն իրենց ղենքերով ետ սողացին,
իսկ ինքը երկու քաջի հետ միասին գնդացրային
կրակով ստիպեց թշնամուն չչարժվել տեղից,
սլառկած մնալ: Երբ արդեն խումբն ամրացել էր
հին դիրքերում, Դավիթն իր հաղթական ուսե-

րին դրեց զնդացիւնն ու ինքն էլ այնտեղ հասաւ :
 Այնքա կրակ չէր տեղում դերմանացիներէ վրա :
 Սկսեցին շարժվել : Բայց նրանք չէին կարողացել
 դիտել, թե ինչ տեղի ունեցաւ : Ձգացին միայն
 ինչ-որ վտիտխուժյուն : Մտածեցին երեւի նրանք,
 որ փամփուշտներ չեն մնացել այլևս մերոնց
 մոտ : Մեկ-մեկ սկսեցին ոտքի կանգնել : Ոմանք
 հետ էին փախչում, ոմանք առաջ էին դալիս հու-
 սահատ սոնոցներով : Իսկ կրակ դեռ չկար : Բո-
 ւոր կենդանի մնացածներն արդեն ոտքի վրա
 էին :

Փոթորկալի կրակը երկրորդ անգամ հան-
 կարծակիի բերեց նրանց : Գնդացիւնները փը-
 ոում էին գետնին, ինչպես գերանդին՝ վարժ
 հնձվորի ձեռքում՝ կարճ դադարից հետո : Թըշ-
 նամին այդ օրը կրեց լիակատար պարտություն :

Այսպես է դործում ահա այն մարդը, որ
 կրում է մեր աղգային հերոսների փառավոր ա-
 նունը, այսպես է դործում մեր նոր քաջ Դավի-
 թը : Նրա մարտական կյանքի ամեն մի օրն ունի
 սքանչելի հերոսություններ :

Հիմա Դավիթը մեզ հետ չէ : Նրան ասացին .
 «Դու գյուղատնտեսական գիտություններ ես սո-

վորել խնամտուածներում, այժմ դնա Ռազմական
Ակադեմիայում սովորելու, քո մասին լսելով
այդպես է կարգադրել բարձր հրամանատարու-
թյունը»...

Մենք նրան սիրով ճամբու դրինք: Գնաց նա
իր խիղախությանն ու հերոսական ոգուն դու-
մարելու ռազմական բարձր գիտությունը: Մի
քանի ամիս հետո կվերադառնա նա և կկոչի
թշնամու դեմ որպէս մեկն այն տաղանդավոր
ռազմիկ հերոսներից, որ ամեն օր, ամեն ժամ
ծնվում են հայրենական պատերազմի ահեղ բո-
ցերի մեջ...

2.

...նա բարձրահասակ է, հաղթանդամ,
թխահեր, մեծ ու խելացի աչքերով: Ասենք ի՞նչ
եմ նկարագրում Ռարթուղին, երևանցիներից ո՞վ
չի տեսել նրան, ո՞վ չի հիշում մեր համաքաղա-
քացու պարթև հասակը:

Ահա նա վերադառնում է մարտից: Բարի
սանտիրուհին ուրախ դիմավորում է նրան.
«Կովկասցին» բարևում է, հանում դաշտային

պայուսակը, որ նման չի սովորական հրամանա-
տարական պայուսակներին, արձակում է ատըր-
ճանակը, որ նման չի մեր ատրճանակներին,
սանրվում է, խակ երբ նստում է ճաշի, բացում
է դաշտային ծալովի գդալն ու պատառաքաղը:
Նրա մոտի իրերից յուրաքանչյուրն ունի իր
հետաքրքրական պատմությունը, որոնցով զբաղ-
վելը մեզ հեռու կտաներ: Բարթոլդ Պետրոսյանը
պահում է այդ իրերը և հետո էլ կպահի՝ որպես
սովորներնեւ հայրենական պատերազմից:

Դժվար է դրել Բարթոլդի մասին լրագրի
տեղմ էջերում: Վեպի ժանրը միայն կարող է
նկարագրել նրա լրիվ կեբպարը, եթե հարկավ
չնորհքով օժտված հեղինակ փորձի այդ բանն ա-
նել: Մեր խնդիրը համեստ է՝ տասնյակ դեպքե-
րից ընտրել մի երկուսը և պատմել դրանց ար-
տաքինը, գործողությունը, այն էլ արագ, թը-
ռուցիկ՝ հույեբանական հարուստ նյութը թողնե-
լով վաղվա հեղինակին...

... Դա դեռ աչնան օրերին էր, երբ մենք
ժամանակավոր անհաջողությունների դառն
զգացմունքները կուլ տալով՝ ետ էինք գալիս
դեռ: Գալիս էինք ամեն թիղ հող պաշտպանելով

մեր արյունով ու կյանքով, թշնամին սողում էր առաջ իր սևփական դիակների վրայով: Ահա այդ խամանակ մի անգամ Բարթուղը խնդիր տալով իր հետ վերցնել մի դասակ, անցնել թշնամու թիկունքը և համարձակ դործողություններով խանդարել նրան հարձակման դիմելու, օգնել զորամասի աստրաբաժանումներին հակադրոհների դիմելու: Գիշերով Բարթուղը իր հետ վերցնելով քաջերի մի դասակ, զինված ծանր ու ձեռքի դնդաղիւրներով, անցավ թշնամու թիկունքը: Մինչև լուսադեմ նա սլարզեց իրերի դրությունը: Լուսաբացին վարպետորեն քողարկվելով արևածաղիկների արտի մեջ՝ նա թույլ տվեց, որ դերմանական դումարտակն առաջ անցնի իրենց մոտից: Գումարտակը գնում էր լրացնելու ճակատում կովոդ դերմանացիների նոսրացած չարքերը: Գնդաղիւրները տարբեր տեղերում էին կրակի կետեր ընտրել: Հրամանատարն սպասում էր հարձար մոմենտին: Հառավ այդ մոմենտը և Բարթուղը հրամայեց. «Կրակել...»:

Ճարճատեցին դնդաղիւրները տարբեր ուղղություններից: Գերմանացիները խուճապի մատն-

վեցին: Դա նրանց անհասկանալի էր թվում. չէ՞
 որ դեռ հեռու էին կրակի դժից: Գերբեւսյան
 զառանցանքներն այն ժամանակ նոր հակառակ
 կողմի վերամնացումն երևի ճշմարիտ էին թվում,
 թե ուսմանը միայն նախաջուկ էն... առաջին
 համադարկից մի տասնյակից ավելի Փաշիսո
 ընկավ: Զանազան կետերում քողարկված դնդա-
 ցիքներից տեղացող կրակն այն սպալմորությունն
 էր ստեղծում, թե շատ են մերոնք և չքապատել
 են նրանց: Գերմանացիները թվով 25—30 անգամ
 գերազանցում էին սովետական խիզախ հայրե-
 նասերներին: Դասակի հրամանատար Ալյոշա
 Սաղատյանը թողնում էր հեռակրակայններին մո-
 տենալ մինչև 65—70 մետր և բառացիորեն հրն-
 ձում էր նրանց դնդացիքով: Ավելի մոտ թողնե-
 լը շատ հունձ կտար, բայց շուտ կմասնեի
 դաղտնիքը, նպատակահարմար չէր: Այդպես էր
 պատվիրել ավագ լեյտենանտ Բարթոլդ Պետրոս-
 յանը:

Կռիվը տևեց տասներեք ժամ: Թշնամին
 հարկադրված եղավ հրաժարվել այդ օրը դրո-
 հից այդ դժամասի վրա:

Իջավ մութ, անձրևային գիշերը: Անվահեր-

ներք զուրա եկան թշնամու թիկունքից, այդ-
կովի ընթացքում անարդ կյանքից զրկելով մոտ
120 զերմանական զավթիչի: Մերոնցից հերոսի
սրբազան մահով ընկան միայն հինգ հոգի:

Մի քանի օր հետո Բարթուղն ասացավ մի
նոր, ավելի զժվարին մարտական խնդիր: Հանձ-
նարարվեց նրա ստորաբաժանմանը մինչև ատամ-
ները զինված թշնամու՝ թվով զերազանց ուժերի
դեմ երկու օրվա ընթացքում պաշտպանել N ան-
տառի եզրը: Գիշերով իր ստորաբաժանման հետ
դիրքեր փոխեց նա, ամբարցավ նրանց մեջ ու քո-
ղարկվեց: Առավոտյան սկսվեց մարտը: Անընդ-
հատ կրակում էին թշնամու հրետանին ու ակա-
նանետները, երկնքից անվերջ ուժեր էին թա-
փում Փաշխատական ուժակոծիչները, կործանիչ-
ներն իջնում էին ցած, զնդացիներից համա-
ղարկեր թափում այնտեղ, որտեղ սովետական
զինվորներն էին ամրացել: Ահեղ աղմուկից գե-
տինը ցնցվում էր, ինչպես երկրաչարժից: Հրե-
տանու, ականանետների և ավիացիայի ինտենսիվ
գործողություններից հետո, Փաշխատական հետե-
վակը դիմեց զրոհի: Բայց նրան զիմավորեցին
մեր քաջերը չտեսնված կրակի փոթորկով: Փա-

չխառնէրն ստիպւած եղան նահանջել: Մյուս օրն
ամեն ինչ կրկնակեց նույնությամբ և սովետական
դէպքադրուները ոչ մի քայլ չնահանջեցին: Այնու-
հետեւ Ֆաշիստական տաք դրուխները մի քիչ
սառեցին, իրենց հաշիւ տալին ու լռեցին այդ
հատվածում: Մի քանի օր հետո, երբ էլի կըրկ-
նեցին, արդյունքն էլ նույն կերպ կրկնակեց: Մե-
րոնք կպել էին հողին և պոկ չէին դալիս: Երկու
օրվա փոխարեն Բարթուղի ստորաբաժանումը
տառներկու օր պահեց իր դժամասը և օգնեց
հրամանատարութեանը լուծելու զօրամասի առաջ
դրված մարտական խնդիրները:

Նույն այդ օրերին էր, որ դիշերով դարան
պահելով թշնամու թիկունքում, նա դերի բռնեց
մի հիտլերական դինւորի: Գերին կծկվում էր
հսկայակերպ հրամանատարի հայացքի տակ, ան-
հատկանալի լեղվով խնդրում, որ իր կյանքը
խնայի: Երբ թարգմանեցին, Բարթուղը բարկա-
ցավ ու իր մեծ թաթով բռնելով նրա ծոծրակից,
բարձրացրեց օդի մեջ: Ֆաշիստը ոտքերը թափա-
հարում էր, ինչպես կախաղանից կախվածը:
Դրեց դեմնին:

— Իսկ դուք խնայո՞ւմ եք, հա՞, սրիկանե՛ր...

Այդ խոսքերին հետեւեցին կարճո քարքառի լնտիր բառերն էլ, որ պատերազմում գործածել կարելի է, բայց թղթի վրա չեն գրում:

— Руски незнай, руски, незнай!

Թոթովում էր հետլերական ավազակը:

— Ես հայերեն եմ խոսում, ոչ թե ռուսերեն, — պատասխանում էր Բարթոլոմէ, — ... Եթե սիրադ էդ է, ինչո՞ւ ես կռւում...

— Незнай, руски, незнай, — կրկնում էր սարսափած Փաշխտը:

Այդ օրերին մի հերթական ճակատամարտի մէջ Բարթոլոմէ առնական ձայնով քաջության էր կոչում իր զինվորներին: Փաշխտական սնայակների զնդակը կպալ նրա ոտքին: Այստեղ հերոսություն գործեց զանգեղուրցի սերժանտ-սնայակեր Մարթնոս Դավթյանը: Իսկ թե ինչպե՞ս, հետո, երբ կխոսենք նրա մասին...

Բարթոլոմէ երկար չմնաց հիվանդանոցում: Հինդ օր հետո նա այնտեղից դուրս փախավ և հասավ իր ստորաբաժանմանը: Զինվորները ցըն-

ծուլթյամբ ընդունեցին իրենց ավադ լեյտենանտին :

— Ես սիրում եմ ձեզ, ընկերներ, չեմ կարող առանց ձեզ ապրել, սովորել ենք իրար հետ միասին կռվել թշնամու դեմ, կարոտեցի ձեզ, եկա, ձեր կյանքը թանկ է ինձ համար...

Ուրիշ անգամ Բարթուլը աղալիս խոսքեր չէր ասում իր մարտիկներին: Հաճախ ավելորդ են խոսքերը, երբ զգացմունքներդ ամեն մարդ էլ կարողում է: Այս անգամ կարոտն ստիպեց: Դա հասկանալի զգացմունք է պատերազմում բարեկամեցած մարդկանց համար:

— Ձեր կյանքն էլ մեզ համար է թանկ, ընկե՛ր հրամանատար, լավ կլիներ կարգին բժշկվել:

— Ոչինչ, արդեն օպերացիա են արել, կապել, կռվի մեջ կլավանա, աշնտեղ պառկեն ու սպասելը ծանր էր ինձ համար, չունչս կտրվում էր...

Նա ինքն էլ գուցե չմտածեց, թե ինչքա՞ն մեծ բարոյական ազդեցություն կունենա այդ վարմունքն իր զինվորների վրա: Երբ հետևյալ օրը նա պատահամբ լսեց նրանցից երկուսի խո-

ստեղծությունը, նոր հայեցակացով. նրանցից մեկն
ասում էր. |

— Մեր հրամանատարը այնպիսի մարդ է,
որ վիրավոր ոտքով ետ եկավ կռվելու, մենք
ուրեմն պիտի արժանի լինենք նրա բանակային-
ները կռվելու, այդպիսի մարդու ղեկավարու-
թյան տակ միշտ կհաղթեա...

Եվ նրանք հետագա բոլոր կռիւների մեջ
Բարթուղի մարտական, անդամաճան օգնական-
ները դարձան, նրա հետ միասին գործեցին չառ-
քաջություններ, որոնց մասին ամեն օր գրում
են զինվորական թերթերը, խիզախ արծիւներին
կոչելով «Петросяновцы»...

Ահա այդ սխրագործություններից մեկը:

Թշնամին լուսադեմին պաշարեց Պ. դյուղը,
որը հանձնված էր Բարթուղի ատորաբաժանման
պաշտպանության: Գերմանացին եկավ գողի
պես, տմարդի, ինչպես միշտ, բայց անակնկալի
բերել չկարողացավ: Վայրկենապես մեր քաջերը
պատրաստվեցին կռվի: Կռվիլ տաքացավ: Հրա-
մանատարն այնտեղ էր, ուր ամենից վտանգավոր
էր: Մի գնդացրորդ սպանվեց թշնամու գնդա-
կից: Երկու գերմանացի վաղեցին, բռնեցին

գնդացիքն ու քաչ տալով սկսեցին տանել: Բարթոլոմէոսն այդ տեսավ: Կռփի սկզբեց նա ոչ մի հրացան չէր թողել թշնամուն, հիմա գնդացի՞ր տա: Դա խայտառակություն կլինի:

— Չու՞մպաւ, փրկի՛ր գնդացիքը, — հրամայեց նա ուղբել քաջ սնայալերին ու ինքն առաջ վազեց նրանից, — արի իմ հետեւից...

Գերմանացիներից մեկն ընկավ Չու՞մպաւի դիպուկ կրակից, իսկ մյուսը, որ սպա էր, Բարթոլոմէոսն նետած նռնակի պայթյունից փչրված գանդը թողեց սաղավարտի մեջ, իսկ մարմինը կտոր-կտոր եղավ: Միակ բանը, որ անխնայ էր մնացել հիտլերյան սպայից, նրա ատրճանակն էր, որ ահա, քիչ առաջ Բարթոլոմէոսն արձակեց իր վրայից... Բայց մենք խոստացանք նրա իրերի պատմութեամբ չզբաղվել...

Գերմանացիների այդ օրվա ավանտյուրան ողբալի արդյունքներ ունեցավ նրանց համար: Նրանք ցանկանում էին ավար տանել մեր գնդացիքը, թողեցին իրենցը, թողեցին նաև ականներ, հրացաններ, փամփուշտներ, ռադիոապարատ, թողեցին 47 սպանված և 60 վիրավոր:

Այս բոլոր գեղեքերը, այսպես առած, մար-

տական անցյալ են այսօր Բարթուղ Պետրոսյանի
համար։ Դրանից հետո եկան հայրենական պա-
տերազմի նոր, վառավոր օրեր, հասավ արդար
հատուցման ժամը, արդար վրեժխնդրության
ժամանակը։ Հայրենական պատերազմի ամեն մի
մասնակից ցնծությամբ դիմավորեց նոր շրջա-
դարձը, լի սրտով դիմավորեց ժողովրդի ու բա-
նակի առաջնորդի հրամանը պաշտպանական
պատերազմից հարձակման անցնելու մասին։
Մի երեկո հավաքելով իր ստորաբաժանման բո-
լոր բանակապիսններին ու հրամանատարներին՝
խոսեց Բարթուղը իր սովորական, հանդիսո-
տոնով. «Վաղը հարձակման ենք դնալու։ Յոթ
ամիս էր, ապաստւմ էինք այս օրվան։ Դժվար
կլինի հարձակումը, թշնամին ամբացել է իր
դիրքերում, բայց մեր պարտքն է՝ կամ մեռնել,
կամ դուրս քշել նրան դիրքերից։ Ես պատրաստ
եմ մեռնելու հայրենիքի համար, ես մահից չեմ
վախենում. ո՞վ է ինձ հետ»...

— Բոլորս, բոլորս — ձայնեցին ամեն կող-
մից մարտիկները։

— Բոլորս էլ ձեզ հետ կլինենք...

Դա էլ հենց համարվեց միտինդը՝ հարձա-

կումից առաջ: Բարթոլոմէ քացատրեց ամեն մեկի խնդիրը, ամեն մեկի հետ առանձին զրույց արեց, սրտադին զրույց: Մյուս օրն առաւիտոյան սկսվեց հարձակումը: Պետրոսյանի ստորաբաժանման խնդիրն էր՝ դուրս քշել Կերմանացիներին Ռ. ավանից և Կրավել աշն: Թշնամին կառուցել էր պաշտպանութեան ամրութիւններ: Ամբողջ տեղանքը դռնվում էր հրետանու, ականանետների և զնդացրերի կրակի տակ: Պետք էր գրոհի գնալ բաց տարածութիւնների վրայով: Ոչինչ սարսափելի չթվաց մարտիկներին: Իրենց հրամանատարի պէս արհամարհելով մահը՝ ներանք կրակի ու արկերի պայթիւնների միջով հասան թշնամու դիրքերին: Հնչեց հրամանատարի հուժկու ձայնը, որ առյուծի մոնչոցի պէս հասավ բոլոր մարտիկներին, հաւասլ նաև թշնամուն:

— Հանո՛ւն հայրենիքի, հանո՛ւն Ստալինի, առա՛ջ, առա՛ջ...

Բոլորը խոյացան դեպի թշնամին, կրկնելով կոչը: Գերմանացիները սարսափում են սովետական զինվորների ձայնը լսելիս, նրանք դողում են, երբ հայրենիք և Ստալին բառերը կանչելով՝

դեպի իրենց են վազում Կարմիր Բանակի մարտիկները: Հիտլերականները դուրս չիախան իրենց ամրացած դիրքերից՝ թողնելով դիակներ, զենքեր և ցավից ու վախից ճչացող վիրավորներ: Գրավելով թշնամու ականանետները՝ Պետրոսյանականները դարձրին դրանք Ֆաշիստների դեմ ու հարյուր ական արձակեցին, մերոնք նրանց դեմ դարձրին նաև նրանց գնդացիները...

Խնդիրը կատարվեց ճշգրտությամբ: Թշնամին թողեց այդ փոքրիկ հատվածում դիակների կույտեր: Ոչ մի զավթիչ սպանված չէր միայն մի գնդակով, այլ մի քանիքից էր ընկել: Մերոնք բոլորն էլ կոպում էին հերոսաբար, մարդկանց դեմքն այրվում էր կրակով: Միայն կոմերիտական Խուրժիկովը ձեռքի գնդացիով ոչնչացրեց 18 Ֆաշիստ, սնայպեր Զումպաեր՝ 15, Խայդարովը՝ 8: Ստորաբաժանումը թշնամուց ավար վերցրեց 2 ծանր և 3 ձեռքի գնդացի, 2 թնդանոթ, երկու ականանետ, հակատանկային զենք, ռազմամթերք:

Այդ օրը ամեն մեկը գոհ մնաց իրենից, որովհետև բոլորի գնդակներից էլ հայրենիքի թշնամիներ էին ընկել, որից՝ չատ, որից՝ քիչ:

Գոհ էր իր դործողությունից նաև Բարթոլ
Պետրոսյանը, նրա գլխարկն ու հագուստները
ծածկվել էին գնդակներից ու ականների բեկոր-
ներից, բայց նա կենդանի ու առողջ էր մնացել
և որ գլխավորն է, պատվով էր կատարել իր
խնդիրը: Երբեք նա իրեն այնքան երջանիկ չէր
զգացել, ինչպես այդ օրը: Հոգին երդում էր,
քնքուշ երգեր էր երգում սիրո և հայրենիքի մա-
սին: Հենց այդ ժամանակ ճակատային նամակա-
րերը մատուցեց նրան մի փակ ծրար ծանոթ
ձեռագրով: Հուլմունքից դողաց հերոսը: Բացեց
նամակը: Տողերը խառնվում էին իրար: Մի պահ
փակեց աչքերը: Ահա հարադատների կերպա-
րանքները, երեսանների՝ Մայիսի, Մարտիկի,
Կիմիկի, Մելսի, ահա սիրելի կնոջ Քնարիկի
մտերմական ժպիտը: Նա տեսնում էր երևակա-
յության աչքերով նաև իր նորածին Սամվել
որդուն, որի առաջին ճիշդ դեռ չէր լսել:

Նա նամակը կարդաց արագ, կլանեց միան-
շամից: Հիշողության մեջ մնացին առանձին
մտքեր ու նախադասություններ: Ապա կրկին
սկսեց սկզբից: Երբորդ անդամ ավելի ուշադիր:
Նախաբանից և առողջության վերաբերող տեղե-

Կություններից հետո կինը նստակով խորհրդա-
 ծում էր ճակատում կռվող ամուսնու հետ-
 «... Բարթուղ ջան, այո՛, ճիշտ եմ ասում:
 Հայրենական պատերազմը ջոկում է իրարից
 միասկտաներին, ու հերոսներին: Հայրենա-
 կան մեծ պատերազմը մի յուրատե-
 սակ ստուգում է մարդու նվիրվածության,
 ազնվության, կամքի և ուժի, նա մղում է սո-
 վետական քաղաքացուն անօրինակ սխրագործու-
 թյունների: Ես քեզ ճանաչում եմ, դու ճիշտ է
 չես դրում ոչինչ, բայց ես հավատացած եմ,
 որ հերոսի պես ես կռվում, որովհետև հայրե-
 նիքի պատիվն ու նրա կյանքը թանկ է քեզ
 համար, քո սեփական կյանքից: Լավ իմա-
 ցիր, որ դու իմ պարծանքն ես, ես քեզա-
 նով հպարտանում եմ, քո անունն ինձ ուժ
 ու համբերություն է տալիս, ուր էլ լինում եմ,
 ճիշտ եմ քո խոսքերն ու խրատները, ուր որ
 գնում եմ, քո մասին են հարցնում: Քո ընկեր-
 ները՝ Ավազը, Գարեգինը, Աղիզյանը, Սմբատը,
 Սաթիկը միշտ հետաքրքրվում են քեզնով, ինչ-
 պես նաև Հայկ Միքայելյանը և Ակոպովը, որ
 միշտ գալիս են ինձ մոտ քեզնից տեղեկություն-
 ներ իմանալու: Ես գիտեմ, թե ինչու են քո ըն-

կերներն այդքան սիրում քեզ, որովհետև դու աղնիվ ես եղել նրանց հանդեպ, ինչպես քո ընտանիքի հանդեպ ես աղնիվ և ինչպես քո հայրենիքի: Բարթուղ ջան...»:

Նամակը երկար էր և շարունակվում էր նույն ոգով: Կինը խնդրում էր հայտնել, թե ո՛ր օրը և ո՛ր ժամին է վերադարձվել ամուսինը, որ խմանա, թե այդ օրն ու այդ ժամին, այդ բոլորին ի՞նչով էր դրադված ինքը և ի՞նչ էր մտածում:

«Հուզված է եղել նամակը գրելիս...» — մտածեց Բարթուղը և ինքն էլ տարվեց հիշողություններով: Հայրենի երկիրը, մտերիմ ընկերներն իրեն չեն մոռանում, հիշում են: Բարեկէսն Ավագը, Գարեգինը... ինչպե՞ս արագ անցավ ժամանակը, անցել է քսաներկու տարի, բայց թվում է, թե երեկ էր, որ նրանք միասին, զենքը ձեռքներին կռվում էին նույն այս օրվա դործի համար, կռվում էին հանուն հայ ժողովրդի ազատության, հանուն բուլղախիկյան հաղթանակի: 18—19 տարեկան պատանիներ էին այն ժամանակ... Հիշողությունները տարան նրան մինչև մանկությունը, երգրում քաղաքը հիշեց

կրկին՝ ցավադին հիշողությամբ սղոցագործի
այն ընտանիքի ողբերգությունը, որ տասնյակ
հազարների ողբերգությունն էր... այդ ընտա-
նիքի ծնունդն է ինքը: Վերջին քսան-քսանհինգ
տարվա կյանքը անկանոն երազի պես անցավ
ներս մտքի էկրանի վրայով: Հիշեց նաև իր
«անձնական» թշնամիների մասին կնոջ դրած
խոսքերն ու մտածեց. «մենք մեր դարձն ենք
պաշտպանում, այն դադարախնդրը, որին նվիր-
ված ենք, իսկ եթե նրանք խղճի խայթ են ըզ-
րում, թող ալլահը ների նրանց իրենց անամո-
թությունը»...

Այդ ժամանակ մոտեցավ նրան շտաբի աշ-
խատակիցն ու ղեկուցեց.

— Ընկեր ավադ լեյտենանտ, զորամասի
հրամանատարը հրամայեց, որ հենց հիմա ներ-
կայանաք իրեն...

Երեկոյան հայտնի դարձավ մարտիկներին,
որ իրենց հրամանատարին փոխադրում են այլ
զորամաս, նրա հրամանատարության տակ են
ղնում մի քանի անգամ ավելի մեծ ստորաբա-
ժանում: Մարտիկներն ուրախացան հրամանա-
տարի հաջողության համար, բայց տխրեցին, որ

սկետք է բաժանուի են: Եվ ճամբու ղրին նրան
 դնողացրային հանդիսավոր \ հերթ արձակե-
 լով, հանդիսավոր սալյուտով: Բարթոլի
 համար էլ դժվար էր բաժանումը: Գիտեր, որ
 նրանցից որին էլ ինքը դեպի ակնհայտ մահ ու-
 դարկեր, կգնային: Այո՛, նա դատարանակել էր
 անձնվեր դյուցազուհիներ: Դրանցից մեկն ահա
 Մաթևոս Դավթյանը, որի մասին այժմ տեղն
 է, որ սլամենք...

3.

)

...Քաջ տղա է Սյունյաց աշխարհի փառա-
 պանծ հերոսների արժանավոր ժառանգ սերժանտ
 Մաթևոս Դավթյանը: Իր ժողովրդի անունն ու
 սլատիվը նրա համար ամենից բարձր բանն է և
 ավելի թանկ, քան կյանքը: Եվ նա այդ սլատիվը
 միշտ անաղարտ է սլահում ամենադաժան
 կռիվների մեջ՝ գերմանական զավթիչների դեմ:
 Անվախ է Դավթյանը, խիզախ է ու կայծակնա-
 յին, ինչպես հայրենի լեռների արծիվը: Նա
 տիպարն է այն նոր մարդու, որին խաղաղ ժա-
 մանակ փնտռում էին զրոյները՝ երգելու և հա-
 ճախ չէին դառնում: Ամենասքանչելի հատկու-

Թյուճը նրա մեջ սերն ու նախաճաշությունն է
դեպի ընկերը, դեպի հրամանատարը: Դա դեպի
հայրենիքն ունեցած սիրո ալտահայտություն-
ներից մեկն է: Մշտական ձգտում՝ օգնել ընկե-
րոջը, պաշտպանել հրամանատարին կռվի մեջ,
մշտական արթնություն՝ կանխելու թշնամու
հարվածը, համառ ու անկոտորում կամք՝ ծանր
կռիւմների մեջ—ահա՛ Մաթևոս Դավթյանի այն
հատկությունները, որ օգնեցին նրան ռազմի
վարպետության հասնելու դարձնադույն վայրե-
նիներից մեր կյանքը, մեր պատիւին ու արժա-
նապատւությունը, մեր հայրենիքը պաշտպանե-
լու վեհ ու սրբազան գործի մեջ:

...Ֆաշիստական սնայակերի գնդակից ոտքից
վիրավորվում է ավադ լեյտենանտ Բարթոլդ
Պետրոսյանը: Սերժանտ Դավթյանը սողում է
նրա մոտ, արագ կապում վերքը: Դա տեսնում է
մի քանի բոլակ:

— Դու հանգիստ եղի՛ր, ընկե՛ր հրամանա-
տար, — ասում է նա, — չեմ թողնի գերմանա-
կան շները քեզ մոտենան... միայն մի քիչ սպա-
սիր, հանգստացիր... սպասիր ինձ...

Ու անհետանում է թվերի մեջ: Գետնին

ծելոված, սողում է նա առաջ, սողում է մա-
յառնելի միջով, ծածկվում թմբերի տակ: Շունը
է առնում, մի վայրկյան հանդստանում, լարում
իր սուր լսողությունը՝ համադարկելի միջից
որսալու թշնամու սնալակի ընդհատ-ընդհատ
կրակոցները: Ու կրկին սողում է, սողում է նրա
կրակոցի ուղղությամբ: Երբ արդեն մոտ է, ղղույշ
զննում է այն կասկածելի փոսն ու թումբը,
թիւերն ու ճյուղերը, որ կարող են թաքստոց
լինել թշնամու սնալակի համար: Երկար է
զննում, ապա նշմարում է թաքնուած ֆաշետին,
որ պատրաստվում էր նշան բռնել...

Արագանում են Մաթեոս Դավթյանի սրտի
դարկերը... Ո՞ւմ վրա էր նա նշան բռնել, ո՞ւմ
հարազատ, սիրելի կյանքի վրա: Այդ ո՞ր կյան-
քն էր, որ փրկվեց ու անմիաժամաց ծառայե-
լու համար սիրեցյալ մայր հայրենիքին... Ետ
սողալիս, այդ մասին էր մտածում Դավթյանը:
Նա չէր կարող որոշել, թե ում է փրկել մահից,
բայց այն զխտակցությունը, որ ինքը գործեց
այնպես, ինչպես պետք է գործել, որ մի ակըն-
թարթ չուտ հասավ և կանխեց հիտլերական
սնալակին, դիպուկ զնդակով փշրելով նրա

դանդը, այդ դիտակցութիւնն ու թե էր տալիս նրան: Ինչքա՞ն աղնվանում է մարդու հոգին, երբ խղճի ծայնը կշտամբանքի փոխարեն խրախուսում է. «Դու կատարեցիր քո պարտքը, լավ կատարեցիր»... Մարդու հոգին լցվում է վեհ զղացմունքներով, զգում եւ քեզ հակա, ամուր կանգնած քո մայր հոգի վրա: Այդպիսի զղացմունքներ Դավթյանը չաօ անդամ է ունեցել եւ ուներ այդ օրն էլ:

— Հիմա կարող ենք քեզ ամենումարտակ տանել, ընկե՛ր հրամանատար, — ասաց նա վերադարձին:

Պետրոսյանը ոչինչ չհարցրեց նրան: Հասած վսերժանտն իր նպատակին, թե չէ: Հրամանատարը ճանաչելով իր քաջին՝ դիտե՛ր, որ եթե Դավթյանը վերադարձել է, ուրեմն կատարել է այն, ինչ ուզում էր կատարել: Դա երևում էր նրա ուրախ, երջանկութիւնից շողացող դեմքից: Ինքը Դավթյանն էլ ոչինչ չզեկուցեց: Կարծես դա առօրյա, սովորական ու հասկանալի բան էր, որ լինում է ու պիտի լինի:

Եղավ մի օր էլ, որ ստորաբաժանումը չըրջապատման մեջ ընկավ: Թշնամին պատրաստ-

վում էր սեղմելու օղակը, նա դժուարացումների վրա տանկեր էլ էր բերելու։ Օդից ուժեղ ուժ-բաղձով թյուն սկսեց։ Ստորաբաժանումն զգաց հակառակորդի թվական ու տեխնիկայի գերակշռությունը, պատրաստվեց հերոսական դիմադրություն։

— Մի խիզախի դործողությունը կարող է մեր պատվի հետ միասին փրկել նաև մեր կյանքը. ահա հերոսություն ցույց տալու հնարավորություն։ Ո՞վ է ցանկանում ինքը լինել այդ հերոսը...

Պետք էր թշնամու զնդացրային ու ավտոմատային կրակի տակ դռնվող միակ բաց ելքից զնալ կապվել մեր զորամասի հետ, հայտնել թշնամու ուժերի, նրա կրակային կետերի ու դիրքերի դասավորություն մասին և մերոնց կրակի օղնություն մեղքել չըջապատման օղակը։ Գերմանացիներն այնպես էլ ցանկանում էին, որ մերոնք դեմեն այդ փոքրիկ ելքին ու ոչնչանան։

Դեռ հրամանատարը չէր ավարտել իր խոսքը, որ Դավթյանը բացականչեց.

— Ես եմ ցանկանում, ընկե՛ր հրամանա-
տար, խնդրում եմ թույլ տալ ինձ գնալու...

Նա միակը չեղավ: Բոլորն էլ ցանկություն
հայտնեցին: Բայց հրամանատարն այդ պատվին
արժանացրեց նրան, ով առաջինն էր ցանկու-
թյուն հայտնել:

Եվ դնաց համարձակը: Գնդակները թափ-
վում էին շուրջը, առատ անձրևի կաթիլների
պես շատ, ծակում էին հագուստները, գլխից
վայր դնում գլխարկը, պայթում էին դեմքի ա-
ռաջ, թշնամին արձակում էր նաև պայթուցիկ
դնդակներ, որոնք սուլելով անցնում էին ոտքե-
րի միջով: Կռվի մեջ չեղած մարդուն դա կարող
է անիրական թվալ. ի՞նչպես է, որ ոչ մի գլե-
դակ չի կոչում, անհավատարի չէ՞, — կհարցնե-
նա...

Բայց մենք չչեղվենք պատմությունից:

Կրակների փոթորիկի միջով անցավ հան-
դունդն սյունեցին և վերահաստատեց զորամասի
հետ խափանված կապը: Մինչ թշնամին պատ-
րաստվում էր սեղմել հարձակման օղակը, դղբ-
դաց մեր հրետանին, չառաչեցին ահանները...
Ջարդ ու փշուր եղավ «օղակը», մսերի կույտի

վերածվեց: Ստորաբաժանումը հնարավորութիւն
ստացաւ ազատորեն դործողութիւն ծավալելու:
Մարտից հետո ընկերները սերժանտին ձեռքերի
վրա առան ու վերովեր թռցրին:

Մի ուրիշ անգամ կռիւի թունդ ժամանակ
Դավթյանը հրամանատարից թույլտվութիւն
խնդրեց ձեռքի գնդացրով՝ սողալով թշնամու
թիկունքն անցնել:

— Գործի՛ր, — ասաց Պետրոսյանը:

Այդ բանը չիմացան և չտեսան հրամանա-
տարներից ու մարտիկներից շատերը: Նրանք
միայն մի ժամ հետո հանկարծ թշնամու թի-
կունքից գնդացրային հերթ լսեցին և տե-
սան, որ դերմանացիները հանկարծակիի գալով,
խառնվեցին իրար: Դա արդեն խուճապի նշան էր
նրանց մէջ, որ ոգի ներշնչեց մերոնց. բայց ո՞վ
է այնտեղ դործում, չէ՞ որ մեզնից ոչ մի դորա-
մաս չկա այնտեղ: ՝

— Դա սերժանտ Դավթյանն է դործում, —
ասաց հրամանատարը:

Իսկ նա, սերժանտ Դավթյանը՝ դործում էր
ստեպ-ստեպ: Գնդացրի մի հերթին մյուսը
հետևում էր մի քանի բոպե հետո միայն: Ինչո՞ւ

է այդպէս լինում, ինչո՞ւ ասկելի արագ ու վրձ-
ռական չի դործում, մտածում էին շատերը:
Բայց չնայած դրան, գերմանացիները խուճապը
կատարյալ էր: Գաղտնիքը պարզվեց հետո: Հե-
տո դա պատմում էր ինքը սերժանտ Դավթյանը:
Նա ցանկացավ տպավորություն ստեղծել, որ
գերմանացիները կարծեն, որ ոչ թե մեկ, այլ
շատ գնդացիներ են անցել իրենց թիկունքը և
այլևս իրենց համար փրկություն չկա, «կա-
պո՛ւթ»... Ու, այդ պատճառով էլ մեկ-երկու
համազարկից հետո փոխում էր տեղը, սողալով
անցնում հիսուն, հարյուր մետր հեռու ու այն-
տեղից ոկսում, որպեսզի քիչ հետո էլ մի այլ
տեղից համազարկ արձակի: Այդպէս ապահով
էր նաև իր համար: Ու նա հասավ իր նպատա-
կին, հիմարացրեց օրեր-թալանչիներին ու տըխ-
մար Էֆրեյտորներին: Թշնամին այդ օրը նույն-
պես սլարտություն կրեց, կորցնելով 85 զինվոր
և երկու սպա:

Այդ դեպքից շատ օրեր չանցան, երբ Դավ-
թյանին քախտ ընկավ մի նոր հերոսության
փառքով պսակել իր անունը:

Լավ զինված թշնամին, մոտ երկու վաշտի

չամի, երեք կողմից հարձակվեց ստորաբաժան-
ման մարտական պաշտպանության վրա, որ
դռնվում էր սերժանտ Դավթյանի հրամանատա-
րության տակ: Գերմանացին որոշել էր հան-
կարծակիի բերել, անակնկալ հարվածով ոչըն-
չացնել մարտական պաշտպանությունը և հետ
խլել ն. գյուղը, որ նախորդ օրը վերցրել էինք
մենք:

Դավթյանի ջոկի քաջերը պատրաստվեցին
պատասխան-կրակ բաց անելու: Շրխկացին փա-
կաղակները, ժապավենները պատրաստվեցին
ձգվելու: Բայց հնչեց սերժանտի հրամանը.

— Ո՛չ մի կրակ, չկրակել, թողնել սրիկա-
ներին մոտ գան և ոչնչացնել բոլորին մինչև
վերջինը, ոչ մի քայլ հետ չենք գնալու...

Նրանք ընդամենը... հինգ հոգի էին: Հինգ
գյուցազուն, սնված, մեծացած մեր պարտիայի
գաղափարներով, ինչպես կորյունն՝ իր առյուծ
մոր կաթով: Հինգ հերոս, մոտ 300 վայրենա-
ցած գերմանացու դեմ: Բայց նրանցից ոչ մեկը
չմտածեց հետ քաշվելու մասին: Նրանց աչքերի
առաջ էին հերոսական քառնութի կերպարանք-
ները, որոնք չդողացին ահեղ տանկերի դեմ

անգամ: Սերը դեպի Հայրենիքը ուժեղ է կրա-
կից ու մահից:

— Կռվել մինչև օգնություն ասանալը,—
ասաց Դավթյանը: Գերմանացիներն այն ժամա-
նակ կարող են դրավել մեր այս դիրքերը, երբ
մեր դիակներն ընկած լինեն այստեղ...

Դա ընդհանուր որոշում եղավ: Հինգն էլ
ճանաչում ու տիրում էին իրար: Շատ դժվար
տեղերում էին եղել միասին, դժվար մարտերի
մեջ, բայց միշտ էլ հաղթանակով էին դուրս
եկել: Հավատում էին, որ այս անգամ էլ չեն
ոլարտվի:

Գերմանացիներին այնքան մոտ թողեցին, որ
չատ էր հարմար հնձի համար: Ու մեկեն սկսե-
ցին գնդացրային հերթեր տեղալ: Փռվեցին
դիակները: Շարքերը խառնվեցին իրար: Դա
ծանոթ, կրկնված տեսարան էր: Գերմանացու
դոռոզ կեցվածքը վայրկենապես փոխվում է,
երբ անհողդողդ ուժի ու կրակի է հանդիպում:
Տատանվող շարքերն առաջ էին դալիս օրորվե-
լով: Բայց երբ տեսան, որ ընդամենը մի քանի
հողի են սովետական քաջերը, ուժ առան:

— Ռուս, կապո՛ւթ, կապո՛ւթ, — նվում էր

մեկը: Որպես պատասխան Հնչեցին Դավթյանի լիարերան Հնչոցները. ընկերները չէին հասկանում, թե ինչ է ասում սերժանտը, բայց դիտեին, որ արժանի պատասխան են այդ խոսքերը գերմանացիների համար, որ ասում է նա մայրենի լեզվով:

Փաշխտներն առաջ էին դալիս, թեև տասնյակ դիտիներ էին ընկել արդեն: Բայց ահա վերջացան փամփուշտները: Հերոսներից երկուսն էլ ծանր վիրավորված են: Մի վայրկյան սարսուռ անցավ Դավթյանի մարմնով: Բայց նա ակնթարթյին արագությամբ իրեն գտավ:

— Կապո'ւթ, կապո'ւթ, — լավեց վերջին անգամ գերմանացու ձայնն ու խլացավ նռնակի պայթյունի մեջ: Այնուհետև այդ ձայնն այլևս չէր լսվում: Երեքն սկսեցին իրար հետևից նռնակ նետել թշնամու կույտերի մեջ, ոչնչացնել դարչնադույն ավազակներին: Բայց, ահա մնացին երկուսը: Ուրեմն՝ պետք է դործել ավելի եռանդուն, լարել, լարել ուժերը, մի ակնթարթի դանդաղությունը կարող է բերել մահ ու պարտություն:

Դավթյանը թշնամու վրա նետեց տասներ-

րեք նռնակ և երբ հուսահատորեն ձեռքը տա-
րավ վերջին նռնակին՝ դարձանքով տեսավ
հանկարծ, որ դերմանացիներն սկսեցին խուճա-
պով փախչել: Լսեց մարտական ընկերների ու-
ռայի ձայնը— օգնությունն էր հասնում: Պայ-
ծառ, երջանկության ժպիտը երևաց նրա դեմ-
քին: Ու նա նետեց վերջին նռնակը թշնամու
վրա...

Այսպես էր դործում երիտասարդ սյունեցին,
Դավիթ բեկի հայրենակից՝ սովետական հերոսը:
Վերջին մեր հարձակման ժամանակ նա, ինչպես
միշտ, դնում էր առջևից և քաջարի ընկերներին
դրոհի տանում հայրենիքի թշնամիներին վրա:
Գերմանացին փախչում էր մեր ուժի առաջ,
փախչում էր սարսափած Մեծ Սովետական Մի-
ության բոլոր ազգերի լեզուներով լսվող բացա-
կանչություններից: Հայ ժողովրդի հին հզոր ու
նվիրական լեզուն հնչում էր դրոհի գնացող նրա
որդիների բերանում, հնչում էր ազատագրական
մեծ կռվի մեջ անմահ լեզուն այն ժողովրդի, որ
իր հաղթարամյա կյանքի ընթացքում երբեք սուր
չի բարձրացրել խաղաղասեր և արդարագործ

հարեմանի վրա և երբեք դլուխը չի խոնարհել
ուժեղի ու բռնակալի առջև :

Մատթեոս Դավթյանն այժմ բռնկվում է
վերքից : Շուտով կվերադառնա նա դեպի չար-
քերը և կրկին կկոմի սովետական հրաշք դյու-
ցազունի նման :

...Ահա այսպես են ծնվում հերոսները :
Ճշմարիտ է , նրանց ծնունդը տեղի է ունենում
փոթորիկների ու ամպրոպների մեջ , տեղի է ու-
նենում դժվարին , ծանր երկունքով , բայց ծանր
երկունքից ծնվածն էլ ուժեղ է լինում : Ասում
են , երբ երկնում է մայր առյուծը , նրա մոռնո-
ցից դողդողում են դաշտ ու անտառ , հերոսա-
կան , սրբազան երկունքով՝ առյուծն առյուծ է
ծնում ...

Վերջացնում եմ երկարապատում իմ նամա-
կը : Ուզում եմ շատ-շատ նամակներ գրել Հա-
յաստան , պատմել մեր սիրելի Հայ ժողովրդին
նրա որդիների քաջագործությունները : Բայց
դեպքերն այնքան կայծակնալի են արագությամբ
են հաջորդում իրար , որ մինչև դրում , վերջաց-
նում ես , տեղի են ունենում նոր , այլևիկ հրա-

չադործ բաներ և անխոստ ևս, թե ինչու չըս-
տասեցիր դա էլ ավելացնելու նամակիդ մեջ:
Բայց դրանից հետո էլ նորն է ծնվում ու այս-
պես շարունակ: Հենց հիմա, երբ վերջացրի այս
նամակը, հասավ ինձ իմ պաշտոնակիցը և
հայտնում է, որ քաջ մայրը Սամվել Բարսեղ-
յանի զորամասը հերոսական գրոհներով առաջ է
դնում, գրավել է նոր գյուղեր, ոչնչացրել է
450 Ֆաշիստական զինվոր, դերի է վերցրել 29
հոգի և շատ ուղեւորներ: Առաջինը՝ աղատա-
դրված գյուղն են մտել ավադ քաղղեկ Գրիգոր-
յանը, խիղախ հրամանատար Բարթոլոմեոս-
յանի ստորաբաժանումից...

Ես սրանով ընդհատում եմ ու չտապում
այնտեղ: Ինձ այնտեղ է մղում իմ պարտքը:
Հետո՝ ավելի մանրամասն:

Ցերություն.

Смерть немецким оккупантам!

Փետրվարի 28, 1942 թ.

Դորձող Բանակ

ԹՂՆԱՄԻՆ ԱՆՉՆԱՏՈՒՐ ԶԵՂԱՎ ԵՎ ՈՉՆՉԱՅՎԵՑ

Իմ նախորդ նամակն ավարտեցի ավագ քաղղեկ Գրիգորյանի քաջության լուրը ձեզ հաղորդելով: Հիմա՝ ավելի մանրամասնաբար ու հանգամանորեն:

Գիշերը, երբ զորամասը կրկին սլափափու-վում էր նոր դրոհի դնալու՝ ստորաբաժանման հրամանատար Բարթուղ Պետրոսյանը կանչում է իր զորամասի քաղաքական ղեկավարներին ու հրամանատարներին, բացատրում է նրանց խընդիրը, քննության առնում ամեն հնարավոր ա-նակնկալ, պահանջում հերոսության օրինակներ կռիվների մեջ փորձված իր ընկերներից: Ահա այդ ժամանակ ներս մտավ ավագ քաղղեկ Կյու-րեղ Գրիգորյանը, կարճահասակ, սև դեմքով մի հայ, մի քիչ կարծես դանդաղաչարժ ու քնատ աչքերով: Հրամանատարը նրա հետ էլ զրուցեց, հարցրեց այս ու այն քաջ մարտիկի տրամա-դրությունը, առողջությունը և ի վերջո խոսքը վարձրեց հայերենով.

— Մի խոսքով, քեզ տեսնեմ, կույի մեջ
Հայերի անունը չխայտառակես...

Կյուրեղը մի քիչ վերալորվեց և ասաց.

— Էնպես բան ես ասում, ընկեր Հրամա-
տար, ամոթ չէ՞...

Մենք ծիծաղեցինք նրա գյուղացիական
պարզ տոնի համար:

— Ո՞վ դիտի, — ասաց Պետրոսյանը.

— Դե՛, կտեսնենք, — պատասխանեց նա
նույն հաստատ հավատով, — գիշերը կգնանք,
կիմացվի...

Եվ ահա թե ինչ տեսանք:

Գիշերը գնաց գրոհի Կյուրեղ Գրեգորյանի
ստորաբաժանումը:

Ոնշիրը պարզ էր ու հաստատ: Ինչ գնով էլ
լինի, գրավել N գյուղը, ոչնչացնել ու դուրս
չպրտել թշնամիներին:

Իսկ նրանք այնտեղ ամրացել են, և դուրս
քշելով բնակիչներին՝ կառուցել են ստորերկրյա
երկարաձև կրակային դիրքեր ու կետեր, տները
վեր են ածել ԴՁՏՏ-երի: Ու գինված են մինչև
ատամները: Գիշերով սովեռական դյուցազուն-
ները մոտենում են դյուղին: Ամենքից առաջ

քաջ ու անվնձեր՝ քայլում է ավագ քաղղեկը, մեր մեծ պարտիայի հավատարիմ ղափակը, սովետական հողի հարադատ որդին:

Գերմանացիները ցույց տվին կատաղի դեմադրություն: Տեղանքը նրանք լուսավորում էին հրթիռներով և մաղում ահանների փոթորկային կրակ: Թվում է թե ոչ մի մետր գետին ազատ չէ մնում կրակից: Բայց ոչ մի բան, ոչ մի դիվային ուժ ու կրակ չէր կարող կասեցնել մերոնց հաստատուն դրոհը: Երբ հաղթահարելով գերմանացիների կրակը, ստորաբաժանումը հասավ դյուդի առաջին տնակներին՝ հնչեց կյուրեղ Գրիգորյանի հրամանը.

— Իմ ետևի՛ց, ընկերներե՛ր, հանո՛ւն Հայրենիքի, հանո՛ւն Ստալինի, առա՛ջ, դրո՛հ...

Հայրենիք, Ստալին բառերը երբ հնչում են ահեղ կոմիւմ, կրկնապատկւում և բարձրադատկւում են մարդկանց ուժերը, խիզախություն ու արթություն են տալիս թույլին էլ, իսկ քաջին՝ հսկայի ուժ ու անպարտելիություն:

— Հանո՛ւն Հայրենիքի, հանո՛ւն Ստալինի, — արձագանքեցին ջահել արժիւմներն իրենց

քաղվեկին ու ռադի աղաղակներով դժուղ մը-
տան :

Առաջինը Գրիգորյանը նոնակ նետեց տնե-
րում դարանակալած Փաշխտոներէ խմբի վրա :
Նրա օրինակին հետեւցին մյուսները : Դիմա-
դրող թշնամուհ մերոնք ոչնչացնում էին զնդա-
կով, սվինով, նոնակով, հրացանի կոթով, բա-
նը հասնում էր հաճախ երկաթե զնդի սկս-
ծանք բոռնցքին : Դա փառապանծ հերոսության
մի սքանչելի տեսարան էր : Ինչքան լայլ ու վեհ
բան որ ունէր իր մեջ սովետական մարտիկը,
երևում էր նրա այդ անօրինակ անճնադոճության
մեջ՝ զեպի իր հայրենիքը, նրա սրբազան դաշ-
րութի ու ցասման մեջ՝ հայրենիքի թշնամինե-
րի նկատմամբ :

Այդ խուլիկան դոտեմարտին ընդհանուր դի-
րիթյորական տախտ էր տալիս Կյուրեղ Գրիգոր-
յանը, կովկասցու առողանությամբ կանչելով
ոռուներն .

— Бей, бей фашиста, бей!

Լուսաբացին դժուղը դրավված էր : Թշնամին
դուրս էր չպրտված : Բայց շունչ առնելու ժա-
մանակ չէ : Եվ ստորաբաժանումը մարտական

նոր խնդիր ստացավ՝ դիչերը Հասնելուն պես մտնել թշնամու թիկունքը, չըջանցել նրան ու վճռական ծանր հարվածներ հասցնել ֆաշիստական թուլացած մեջքին:

Գիչերով, առանց ձայն ու ծպտունի, համբ, սպիտակ ուրվականների պես առաջ են շարժվում քաջերը: Նրանց դարձյալ իր հտեկց է տանում ավադ քաղղեկ Գրիգորյանը, քաջ հրամանատար Մաչկովի հետ միասին: Այսօրվա խնդիրն ավելի դժվար է, պահանջվում է ավելի վճռականություն, ավելի ուժ: Այդ բանը բացատրել են Մաչկովն ու Գրիգորյանը բոլոր բանակայիններին և Գրիգորյանը հաշտարարել է որպես ընդհանուր որոշում. «Դժվար է, բայց Հայրենիքը պահանջում է կռվել այնպես, ինչպես վայել է սովետական հրաշք-դյուցադուհներին»:

Ու դնում են: Այնքան զգուշ, որ հալիվ է լսվում ստամոձյան ճոճոցը նրանց ոտքերի տակ: Լուսաբացին սկսվում է դրոհը դյուղի վերա: Նրեկվա հերոսական ճակատամարտի հաղթանակով ոգևորված ու թե առած, բոցավառ հայրենասերները դրոհն սկսում են ավելի հախուռն կերպով, փոթորկուն կրճքով:

Գերմանացիներին դա հրաչք թվաց: Նրանց մտքով չէր անցնում, թե մերոնք կարող են երևալ հանկարծ այդտեղ: Շատերը փակեցին դռներն ու լուսամուտները ու թաքնվեցին ներսում: Հնարամիտ համարվող գերմանացիները ջալամի խելքի օղնով թյանը գլմեցին: Դրանով իհարկե չես ապաստվի: Գործեց «գրպանի հրետանին»: Պայթեցին լիմոնաձև նռնակները: Լսվեցին առաջին վիրավորների կանչերը, ապա դյուղը լցվեց գերմանացիների սարսափահար խառնիճադանձ ձայներով: Պարզկա գիշեր էր: Երկնքի լուսատուներն էլ կարծես հիացմունքով էին դիտում հերոսների արդար վրեժի հատուցման պատկերը: Հաղթանակ էին փռում իրենց շուրջը մերոնք, ինչպես երեկ լուսաբացին: Եվ վերստին, ինչպես երեկ, լսվում էր ծանոթ ձայնը՝ կովկասյան ծանոթ առողանովյամբ. !

— Бей, бей фашиста, бей!

Աւալոտյան քաջերը շրջապատեցին երեք զինված գերմանացու և Գրիգորյանը դռաց նրանց վրա.

— Նեմե'ց, անձնատուր եղիր...

Գերմանացիները դողդողացող ձեռքերով նե-

անցին զենքերը՝ վախեցած անընդհատ կրկնելով.

— Рус! Не стреляй, не стреляй...

Ինչպե՞ս վտխվել է «խաղերիական» բանակի զինվորներին՝ ոռոտերեն լեզվի լեզուիկոնը: Մի ժամանակ դռնողացած հիտլերականները սովորեցին լիտիարար միայն մի նախադասություն ասել. «Рус, сдавайся!»: Ամենաբուժ աշակերտն էլ ժամանակի ընթացքում մի բան սովորում է, երբ սխալ բաների համար անընդհատ խփում ես: Այդպես էլ հիտլերականները: Նրանց շատ խիկացին սովետական զնդացրորդներն ու սնայակերները, հրետանավորներն ու ականաձիգները և ի վերջո հաստազուլուխ Ֆրնցներից շատերը հասկացան, որ ուրիշ նախադասություն պիտի սովորել: Ու նրանցից շատ-շատերն արդեն սերտել են այդ նոր նախադասությունը: Ու լավ էլ կրկնում են.

— Рус! не стреляй, я плен, плен...

Տեսնում են համ էլ, որ օդոռակար է դա, քանի որ կենդանի են մնում այդ միակ նախադասությունն արտասանելու հետ զենքը ցած դրնելով:

Այդ օրն էլ այդպես եղավ:

— Доставить их в штаб, — հրամայեց Գրիգորյանը և դերձանացի ղինվորները սովետական ղենքի տակ դեպի մեր թիկունքը քայլելի սկսեցին։

Բայց դեռ բոլորը չէ, որ հասկացել են այդ բանը։ Նրանց էլ ա՛յլ վերաբերմունք է սպասում։ Նույն օրը Կյուրեղի քաջերը չրջապատեցին դերձանացի ղինվորների երկրորդ խմբին։ Նրանց դրությունն իրենց համար անհուսալի էր։ Թվով՝ 17 հոգի էին։

— Նեմե՛ց, անձնատուր եղի՛ր, — կանչեցին մարտիկները, բայց տաքագլուխ Փաշխատները չարունակեցին դիմադրությունը։

Թե ինչ պետք էր անել, պարզ էր։ Մեր հայրենական պատերազմի սրբազան օրենքն էր, բոլոր ժամանակների արդար պատերազմի օրենքը՝ եթե թշնամին անձնատուր չի լինում, նրան ոչնչացնում են։

Այդ խմատուռն խոսքերը հիշում են բոլոր մարտիկներն ու հրամանատարները։ Եվ հիշում էր ինքը՝ ամառ քաղղեկ Կյուրեղ Գրիգորյանն էլ։

— Կրա՛կ, ոչնչացնող կրա՛կ, — հրամայեց նա :

Եվ մեր կրակի տակ ոչնչացան տասնյոթն էլ մինչև վերջինը :

Այո՛, հերոսաբար կռիւցին սովետական քաջերը, կռիւցին այնպես, ինչպես պահանջում է սովետական ժողովուրդը, ինչպես վայել է սովետական դյուցազուններին : Ողևորում էր նրանց ահեղ կրակի մեջ և իր անձնական օրինակով հերոսության մղում հայ քաջ ժողովրդից սերված Կյուրեղ Գրիգորյանը : Նա սեփական ձեռքով այդ երկու օրում ոչնչացրեց 11 ֆաշիստ, նրանց, որ սուր են բարձրացրել մեր Հայրենիքի վրա և ցած չեն դնում այդ արնոտ սուրը :

Լենինականի շրջանի սովետական հայրենասերներ. դա ձեր Կյուրեղն է, համեստ ու բարեխիղճ բանվորը, կոմունիստը : Դուք կարող եք հպարտանալ նրանով : Թող հպարտանա Կյուրեղով հերոսի սիրելի ընտանիքն էլ, որ ապրում է Աշտարակի շրջանի Ոսկեվազ գյուղում :

— Դե, կտեսնենք...

Այսպես ասաց մեզ կյուրեղը դրո՛հի նախօր-
յակին :

Ահա պատմեցի ես այն, ինչ տեսանք մենք
Ճակատում, տեսեք դուք էլ՝ թիկունքից :

Սրանով վերջացնե՛ք այս անդամվա նամա-
կը : Ցղրություն :

Смерть немецким оккупантам!

Մարտ, 1942 թ.

Դորձող Բանակ.

ՄԱՐԴԸ ԵՎ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Արևը չի տաքացնում : Ցուրտը կարծես հենց
նրա շողքերի մեջ է : Օրը պարզ է, արևոտ . բայց
սառնամանիքը կտրատում է մարդու դեմքը :
Համատարած ձյունը փայլիլում է և արատառնե-
րն պոկում աչքերիցդ : Մոտիկ տարածությու-
նից լսվում է կռվի որոտը : Դղրդում է հորիզո-
նը հրետանու և ակամանետների կրակից : Ձայ-
ները լսվում են այնքան հստակ, որ կարելի է
հաշվել ճարճատող զնդացիների հերթերի
թիվը :

Այնտեղ ահեղ, դոռ կռիվներ են տեղի ունե-

նում: Իսկ այս փոքրիկ գյուղակը «խաղաղ է», միայն ստեղ-ստեղ հեռաձիգ թնդանոթի արկերն են պայթում նրա շուրջը: Պատերազմի պատկերներ էլ համարյա չկան այստեղ, եթե նկատի չունենանք մի քանի ձիերի սառած դիակներ և երկու օր առաջ թչնամու հրետանու կրակից փլված մի երկու խրճիթ... Պատերազմ է, ոսկե անձրև չի տեղա երկնքից...

Գյուղակի միջով արագ իրար ետևից անցնում են ավտո-մեքենաներ, սահնակներ, սայլեր և դեպի կրակի դիժն են գնում: Նրանք հանկարծ են երևում աչքերիդ առաջ ու անհետանում չողքի պես: Ամեն իր ու առարկա ներկված է սպիտակ գույնով:

Սա մերձակատային թիկունք է, կռվող զորամասի թիկունքը, որ իր ուրույն կյանքն ունի, իր մարտական առօրյան:

... Գյուղակի միջով անցնող մեքենայի հոնդյունը խաղոտում է հանկարծ ու խեղդվում է մոտոռը: Մեքենան կանգ է առնում: Յաճ է իջնում շոֆերը, մի վայրկյան ախրադին նայում մեքենային, ինչ-որ բաներ է ստուգում ու հուսահատ թափահարում ձեռքը.

— Է՛լ տուա՛ջ չի դնա . . .

— Ի՞նչ անել, — հարցնում է ընկերը:

Շոֆերը մտածում է մի սլահ ու ասում ընկերոջը.

— Սպասիր ինձ մեքենայի մոտ:

Վազում է նա դյուղակի լուռ փողոցներով և կանգ առնում մի տան առաջ, որը չորս կողմից թաղված է ձյան կույտերի մեջ ու չի երևում հեռվից: Արագ, առանց ծեծելու բաց է անում դուռը ու ներս ընկնում: Ներսում՝ դռը-ծիքներ են աղմկում և մրոտ դեմքերով մարդիկ կան:

Դա զորամասի ամսու-վերանորոգման չարժական արհեստանոցն է, որ ամեն անգամ մի աննկատ անկյունում հաստատվում է ու դործում:

— Թույլ տվե՛ք դիմելու ձեզ, ընկե՛ր գինտեխնիկ, — դիմում է նա միջհասակ, թավրեխերով, կովկասյան չարժ ու ձևերով մի հրամանատարի: Թույլտվություն ցտանալով՝ նա գինյվորական տեխնիկին հաղորդում է, որ ինքը գինամթերքներ է տեղափոխում կրակի գիծը, որ մարտի մեջ եղողները իրեն են սպասում հիմա,

բայց հենց այստեղ մեքենան խալիւնվեց... օդ-
նություն է պետք...

— Պա՛րզ է,— պատասխանում է զինվորա-
կան տեխնիկն ու ձեռնոցները քաշում ձեռնե-
րին:— Դե՛, վաղենք, տեսնենք ինչ է եղել...:

Շոֆերի դեմքի վրա շողում է ուրախ ժպի-
տը: Դուրս է դալիս նա զինվորական տեխնիկի
ետեից, հաստատ հավատով, որ ամեն ինչ հա-
ջող կընթանա...

Թա՛վ բխավորը ղննում է մեքենան, ուշա-
դիր, մանրամասն, բայց շտապ, արագ, ինչպես
բաղձադրադ բժիշկն իր հերթական հիվանդին:
Նայում է մասերն ու պտուտակները և կարգա-
դրում:

— Վաղենք ավտոպարկ և հայտնեցեք, որ ես
կարգադրել եմ բուքսիր ուղարկել, ձեր մեքենան
պիտի արհեստանոց տեղափոխվի...

— Բայց ես շտապում եմ, սաղմամթերք եմ
տանում,— ասում է շոֆերը:

Զինվորական տեխնիկը ժպտում է:

— Հասկանում եմ, այսպես դու չես գնա
երբեք, իսկ արհեստանոց տեղափոխելով՝ երկու
ժամ հետո կչարունակես ճամբան:

Երկու ժամ հետո շոֆերն ուրախ դեմքով
սեղմում է ղինվորական տեխնիկի ձեռքն ու
բարձրանում մեքենայի կաբինը:

— Շա՛տ շնորհակալ եմ...

Մեքենան արագ սլանում է դեպի այն կող-
մը, որտեղից լավում է կռվի երաժշտությունը:
Ձինվորական տեխնիկը մի րոպե դռն ինքն իրե-
նից՝ նայում է մեքենայի ետևից և արհեստա-
նոց մտնում: Բայց մի րոպե հետո՝ մի ուրիշը:

— Թույլ տվե՛ք զիմե՛լ ձեզ, ընկե՛ր ղինվո-
րական տեխնիկ...

Դարձյալ համանման պատմություն: Ռազ-
մամթերքով բարձած մեքենան թաղվել է ձյան
մեջ, դուրս չի դալիս...

— Ինչքա՞ն է հեռու այստեղից...

— Մեկ ու կես կիլոմետրից ոչ ավելի...

Բեխավորը նայում է ժամացույցին:

— Տրակտորիստ, 30 րոպե հետո այդ մեքե-
նան պիտի իր ստորաբաժանումը դնա, չուս
հասիր տրակտորովը, հանի՛ր ձյան միջից...

Եվ կրկին ազատ շնչում է շոֆերը, դնում
իր պարտականության ետևից: Ու այսպես շա-
րունակ: Մեկը ղիմում է նրան.

— Ընկե՛ր զինտեխնիկ, իմ մեքենայի ակ-
կումուլատորը հրաժարվեց աշխատելուց...

Մյուսը.

— Իմ մեքենայի ռադիատորը միջացավ:

Երրորդը՝

— Ընկե՛ր զինտեխնիկ, խնդրում եմ նայե՛ք
իմ մեքենայի մոտոտը...

Ու բեխալորն ամենքին հասնում է, ամեն-
քին բավարարում, ամենքին օգնում, որ ե՛՛՛ս ժա-
մանակին, ե՛՛՛ս լավ կատարեն իրենց պարտադա-
նությունները:

Կրակի գծից լավ աեղեկություններ են դա-
լիս: Կոլում են մեր ստորաբաժանումները հե-
րոսաբար, դուրս են քշում դյուղերից ու ավան-
ներից հայրենիքի վայրագ թշնամիներին: Հա-
ղորդում են, թե ինչպես ժամանակին հասնում
է ռազմամթերքը, թե ինչպես դերմանացիների
վրա թափվում են մեր արկերն ու աղանները:
Ու զորամասի ամեն մի «թիկունքային» ունե-
նում է երջանկության զգացմունքներ, զգում է,
որ այդ դործի մեջ կա իր մասն էլ:

Այդպես էլ զինվորական տեխնիկը: Բեխա-
վորը լուսաբացից մինչև կես գիշեր, հաճախ

լուսաբացից լուսաբաց ոտքի վրա է, նորոգում է սարքում, կարգի բերում, գոռում է մեկի վրա, որ մեքենան լայլ չի քողարկել, մերթ հայհոյում է մյուսին, որ մի քանի կաթիլ բենզին է թափում գետին՝ մեքենան բենզին լցնելիս:

— Խիղճ չունե՞ս դու, ջո՞ւր է դա, որ այդպես ես վարվում... :

Երրորդին նվառողություն է անում, որ անգլոլուծյուն է ունեցել բենզինի ցիտերնների մոտ ծխախոտ վառելու:

Ասում են՝ կապը զորամասի ներքին է, զինվորական տրանսպորտի մասին էլ կարելի է ասել, որ նա զորամասի արնատար անոթների սխառեմն է: Ինչքան լայլ աչխատեն այնպիսի մարդիկ, ինչպես մեր բեխավորը, լայլ կզործեն այդ արնատար անոթները:

Մեր ծանոթն արտակարգ, չչմեցնող հերոսություններ չի անում, նա իր մարմնով չի փակել թշնամու ամբրազուրներն ու երկրին հայտնի դարձած հերոսների նման հավիտյան անթառամ փառք չի վաստակել: Նա ունի իր պարտականությունների սահմանը և բարեխիղճ է իր գործի մեջ: Նրա նման տասնյակ հազար-

երբ կան բանակում: Դժվար է ասել առհասարակ. եթե բաժանեն՝ ո՛ւմ ինչքան կհասնի բանակի ռազմական փառքից: Նա պատմում է ահա, որ երեք օր առաջ մի դիշերում իր շոֆերներից մեկը՝ Յուլակ Սիմոնյանը չորս ութս կատարեց խոր թիկունքից մինչև կրակային գիծը: Տարավ երեք անգամ ավելի արկ ու ահան, նրանակ ու փամփուշտ, քան կարող էր տանել մեկ շոֆեր իր մեքենայով: Այդ դիշերը, երբ լուսացավ, թշնամու վրա տեղաց դժոխային կրակ, քանդվեցին ամբողջյուններ և ԴՕՏ-եր: Գերմանացիները պարտություն կրեցին: Կովի մեջ ծնվեցին նոր հերոսներ: Բայց միթե՞ նա էլ կրակի առաջին դժի իր ընկերների պես չհաղթահարեց մեծամեծ դժվարություններ: Իսկ նա բխավորի գինյորն է, որի մեքենայի աշխատունակությանը ամեն օր հետևում է գինյորական տեխնիկը: Այնիվ և իր պարտականությունը հարգող բժշկի նման նա բոլոր ավտոմեքենաների առողջությանն է հետևում: Շատ է պատահել, որ պատերազմի մեջ երկաթի կույտերի վերածված բռնատարները մեկ-երկու օրում սարքվել են այդ ճակատային մասնադետի ձևո-

քով, մյուսը կրկին աշխատել է և կապույտ ծուխ թողնելով՝ հրանոթների ու ականանետների համար սնունդ տարել կրակի գիծը:

Այո՛, զինվորական տեխնիկը սովետական տեղական «միջին մարդն» է: Կարծում եմ, ո՛ր միջին մարդիկն են որոշում կյանքի մեծ հարցերը, կամ՝ համեմալն դեպս վճռական դեր են կատարում այդ հարցերի լուծման գործում: Նրանք չատ են և միշտ կան ու անմահ են: Հերոսը հայտնի է դառնում աշխարհին նրանց օգնությամբ, բայց նրանք մնում են անհայտության մեջ. չեն փայլում, բայց միշտ կան. չատ դիտաստղեր են երևում երկնակամարի վրա, չողչողում ու հեռանում մեր տեսողությունից, իսկ ծանոթ բույլերը միշտ մնում են: Ես հաճախ եմ մտածել այդ «միջին մարդու» մեծ դերի մասին թե՛ խաղաղ ժամանակների և թե՛ պատերազմի օրերի համար, և այսօր որոշեցի որևէ մեկին դրանցից վերցնել քննության առարկա դարձնելու իմ օրագրում: Հենց այդ մեկն էլ թող լինի բեխավորը՝ երկրորդ կարգի զինվորական տեխնիկը: Նրան ես լավ եմ ճանաչում: Ծանոթ եմ նրա ողջ կյանքին: Նա իմ

ընկերն է ու հարեանը: Եթե միայն անունը հիշեմ՝ Պետրոս Պետրոսյան, բալական է ինձ համար չառ բան մտաբերելու, բայց օրագրիս ընթերցողներին քիչ բան կասի դա: Գուցե հիշեն այդ անունը նաև Սովետական Հայաստանի՝ Պարտիայի Պատմության Ինստիտուտի դիտական աշխատողները: Բայց դա էլ քիչ է:

Պատանի էր նա դեռ, 21—22 տարեկան պատանի, երբ նրան ծնող ժողովուրդը ճակատագրական դալարումների մեջ աղատաղրական ելք էր փնտռում: Պետիկն ինքն էլ ելք էր մտածում: Անհանգիստ, որոնող միտք ունեւր պատանին, մեկը Հայաստանի առաջին շփերեններից, ու միացավ նա այն մարդկանց, որոնք ամենից չառ էին տառապում իրենց ժողովրդի բախտով: Միացավ ու եռանդաղին աշխատեց: Այնտեղ էլ նա «չարքային» մնաց: Բայց ակտիվ ու բարեխիղճ: Պարտիայի Պատմության Ինստիտուտի դիտական աշխատողները տարեդարձերի ժամանակ հոգւածները դրելիս, երբ սկսում են թերթերում, թե ինչպես է անցել 1920 թվի Մայիսյան ապրտամբության դեմոնստրացիան Երևանում, Ալավերդյանի հայտնի ճառը հիշելիս նախ գրում

են, որ «Փանախանի բուլվարում լեռնուցիոն ճառով հանդես եկավ բանվոր բուլճեիկներէց մեկը»... Կամ՝ «մի կոմունիստ շոֆեր անարդանքի այունին դամեց հայ ժողովրդի դաշման դաշնակաների քաղաքականությունը»:

Ամեն մեկը դրում է իր ձեռով: Եւ չատ են դրել, քանի որ շատ տարեդարձեր ենք տոնել ձեթերթերի ու հոգւածագիրներին թիւին էլ եղել է պատկառելի: Բայց մեզանից քչերն են որոնել այդ բանվոր բուլճեիկներէց մեկին, այդ մի կոմունիստ շոֆերին, քչերն են հետաքրքրվել, թե ի՞նչ է անում նա հիմա, ինչո՞ւ է դբաղվում, ի՞նչ է մտածում ու զգում: Չէ՞ որ հայտնի անուններն այդ անանուն հերոսների մասսայից կտրված՝ անուշ ու անօղնական կլինեին: Ես էլ, որ հավակնություններ ունեմ հայրենական պատերազմի մեջ մեր զորամասի կատարած դերի պատմաբան լինելու, կարող էի օրագրիս մեջ գրել. «կոմունիստ ղեկավորական տեխնիկներէց մեկը միշտ առողջ, միշտ ոտքի վրա էր պահում սովորաբանսպորտը, տասնյակ փչացած մեքենաներ էր կարգի բերում ամեն շաբաթ: 1941-ի աշնան մեր նահանջի օրերին հաճախ է հետա-

խուզության դնացել թշնամու թիկունքն ու ցե-
խերի միջից հանելով, կարգի բերելով խափան-
ված ավտոներ՝ հասցրել զորամասն ու դործա-
ծության դրել...»:

Ամեն առարկա, երբ քննության ես ենթար-
կում, ստացվում է հետաքրքրական արդյունք:
Այսօրվա իմ օրադրիս հերոսը՝ «կոմունիստ
դինվորական տեխնիկներից մեկը» 1920 թվակա-
նի այն բանվոր բուլչեիկներից մեկն է, այն
«մի կոմունիստ շոֆերը», որ առաջին հրապա-
րակային ճառն ասաց Փանախանի բուլվարում...
Ով որ խորապես չի հասկանում կյանքը, նրան
«հետաքրքրական» չի թվա այս փաստը: Բնա-
կան ու շատ սովորական է դա:

Թե ինչպես արագ է անցնում կյանքը,
դրադված մարդը չի զգում: Թվում է գուցե
մեր հերոսին, թե 1920 թվականից մինչև այսօր,
միևնույն դործով է դրադված և ոչ մի փոփո-
խություն չի եղել կյանքում: Այն ժամանակ
պատանի էր ինքը, հիմա ընտանիքի հայր է,
անդրանիկ որդին նույնիսկ ուղեգրական նավա-
տորմիդում ծառայության մեջ է: Բայց այդ
բոլորը չեղան միանգամից և դրա համար էլ

թվում է, թե միշտ էլ ինքը ընտանիք է ունեցել ու երեխաներ: Անցել է քսաներկու տարին, ամեն օր աշխատանք, ծառայության ընթացքում վեճ ու կռիվ ընկերների հետ. մի օր ուրախ՝ հաջող դործի համար, մյուս օրը հուզված՝ ձախորդության պատճառով: Միջին տարածությունը 1920 թվականից մինչև 1942-ը, Հայաստանի Մայիսյան օրերից մինչև սովետական ժողովուրդների Հայրենական մեծ պատերազմը՝ փոքր չէ եղել: Երկար, բայց բնական ու պարզ ճանապարհ: Եվ միշտ հավատարիմ է եղել նա իր ճանապարհին ու միշտ իմացել է, թե ուր է գնալու: Եռանդը երբեք չի պակասել, սերը կյանքի հանդեպ երբեք չի պաղել: Ու այսօր էլ աշխատում է նույն պատանեկան եռանդով: Այդպես էլ կաշխատի մինչև խոր ծերության օրերը, դուցե մինչև վերջին օրը: Դա սովետական միջին մարդու կերպարն է, որի կյանքի վրա արժեք ու մտածելին դրողները: Նա մեծ պահանջներ ու մեծ պրետենզիաներ չի առաջադրում կյանքին, նա հենց ինքն է նրան նվիրված: Նա ղեկավար չէ, գեներալ չէ, հերոս չէ: Բայց նա հենց այդ ամենն է միասին վերցրած:

Նա կարծում եմ կհասկանան ինձ իմ օրան-
գրի խոհուն ընթերցողները: Նա հազար կապե-
րով կապված է կյանքին, ժողովուրդների ար-
դար դործին ու տառապում է նրանց ապաղախ
համար: Կապված է հազար թելերով իր ընկեր-
ներին ու բարեկամներին, իր Պարտիային ու
Հայրենիքին:

Դա մարդն է: }

Այդ մարդը կապված է նաև իր ընտանիքին:
Ընտանիքը պետականության ամբուլթյան առա-
ջին պտուտակներից մեկն է: Ընտանիքի բարո-
յական պատկերը կլինի իր ժամանակի ու հա-
սարակության բարոյական էության չափանիշը:
Ընտանիքն ինչքան որ ամուր լինի, այնքան ար-
մուր է այդ ժողովրդի պետականությունը: Իսկ
ամբուլթյունն ու նվիրվածությունը պիտի երևա
սովենադժվար փորձությունների ժամանակ:

Հայրենական պատերազմն ամենալավ փոր-
ձությունն էր: Պատերազմի դաշտից մենք՝ ճա-
կատայինների հետևում ենք մեր ընտանիքներին
և ամեն տեսակ արհավիրքների դիմադրելու
նրանց կամքն ու պատրաստակամությունը ուժ
ու եռանդ է տալիս մեզ մեր գործի մեջ: Ընտա-

նիքը սուրբ բան է, իսկ սովետական ընտանիքն
ամենաբարձրն ու ամենասուրբը՝ ընտանիքներին
պատմության մեջ:

Ահա մի ընտանիք: Նույն Պետրոս Պետրոս-
յանին՝ իմ այսօրվա հերոսի ընտանիքը... Ինչ-
քա՞ն հիշողություններ կան կապիած հարազատ
ընտանիքի ամեն մի անդամի կյանքի հետ:
Կարդալով ամեն մեկի նամակը՝ նա տեսնում է
նրանց իր աչքերի առաջ: Ահա կիներ՝ Նատալի-
ան, ամենասիրելի բարեկամը կյանքի մեջ...
Հիշում է նա այն կապուտաչյա ռուս աղջկան,
որին բախտը Կոյկաս էր նետել 1919—20 թվե-
րին: Ծանոթացան, սիրեցին իրար, իրար հա-
կացան ու հավատարիմ մնացին մինչև այսօր:
Կինը ծնեց երեխաներ հարազատ ամուսնու պատ-
կերով, փայփայեցին նրանց, մեծացրին ու եր-
ջանիկ եղան: Քսան-քսաներկու տարվա ամուս-
նական կյանքի բոլոր մանրամասնությունները
վերականգնանում են նրա երևակայության մեջ,
հիշում է սիրող կնոջ քնքշանքները, նրա մշտա-
կան կանացի հողատարությունը և երբ կարդում
է նրա նամակը, թվում է թե՛ նա կողքին է և
սպիտակ մատներով շոյում է իր ճակատը.

«Մենք քիչ չապրեցինք իրար հետ, — դրում է նատալիան, — շուրջ 22 տարի է: Ապրեցինք սիրով, ամսոսալով և օգնելով իրար: Մեծ փորձություններ չկրեցինք, որովհետև խաղաղ ժամանակներ էին: Եվ ահա սա էլ փորձություն է, և՛ ժողովուրդների և՛ ընտանիքների համար: Դու միշտ անհանդատանում ես, թե ինչպես մենք կլիմանանք դժվարություններին, ուժ կունենանք մեր մեջ տոկալու: Դու՛, սիրելի՛ս, ճանաչում ես թո ընկերուհուն: Պետք է իմանաս, որ ես պատրաստ եմ ամեն ինչի: Առայժմ կյանքը մեծ դժվարություններ չունի, իսկ եթե դան մեծագույն զրկանքների օրեր, ապա ես պատրաստ եմ դիմադրելու, որովհետև գիտեմ թե ինչի համար են դրանք: Այդ բանը հասկանում են երեխաներն էլ: Եթե նրանք թո և իմ երեխաներն են, ուրեմն պատանի հայրենասերներ կլինեն: Եվ հենց այդպես էլ են: Մենք միայն մի բանի համար ենք ճնշվում, որ հեռվից-հեռու քեզ անհանդատացնում ենք»...

Կարդում է զինվորական տեխնիկն իր կնոջ նամակը և հպարտության զգացումները ողողում են նրա սիրտը:

Բայց այնուամենայնիւ անհանդատանում է նա. դժվար չի՞ լինի նրանց համար ապրել առանց իրեն: Ու պատասխանում է ինքն իր հարցին: Չէ՞ որ կան տասնյակ հիմնարկներ ու հարյուրավոր ընկերներ թիկունքում, որոնք ճանաչում են իրեն, որոնք կարող են ձեռք մեկնել իր ընտանիքին դժվարությունների ժամանակ...

Ու չարունակում է նամակի ընթերցումը. «...տնտեսության մասին ես հարցնում, ամեն ինչ լավ է, վառելավայրտ չունեինք, դնացի առաջին սովխոզը, Աբաջյանին ասացի, որ Պետրոսյանի կինն եմ, խնդրում եմ վայր բաց թողնեն ինձ: Նրանք չատ ուրախացան, ընդունեցին ինձ բարեկամաբար, հարցրին քո մասին, վայր դուրս դրեցին և պատվիրեցին երբեք անհարմար չդալ, չքաշվել, որևէ կարիքի ու պահանջի դեպքում դիմել իրենց: Դուրս գրեցին նաև կարտոֆիլ, մի քիչ դոշար: Օգնում են ամեն ինչով: Աչնանը ոչխարներ դնեցի, դալուրմա արի: Մի խոսքով, ինչ որ ունենք, բավական է մեզ համար: Ավելին պետք էլ չի: Երեխաներն էլ ոչ տղիք են, ոչ էլ բոթիկ: Նրանց համար դնել եմ նոր կոստյումներ և կոշիկներ:

Տրամադրությունները չառ լալ է: Սաչայից նամակներն ստանում ենք կանոնավոր կերպով: Ահա նրա վերջին նամակը, որ ուղարկում եմ քեզ»:

Կարգում է իմ բարեկամն ու հուզմունքից դողում, ինչպես ամեն մեկը մեզանից, երբ իր ընտանիքից ճակատում նամակ է ստանում:

Եվ կինը չարամակում է.

՝ «...Ամեն առավոտ մենք լսում ենք սուղ-տական ինֆորմբյուրոյի հաղորդադրությունները և լցվում հավատով ու արիությամբ մեր քաջարի Կարմիր Բանակի փառապանծ հաղթանակների նկատմամբ: Ես ամեն օր հերթապահում եմ հիվանդանոցում, խնամում հիվանդներին: Կարծես թե բավական էր, որ մեր ընտանիքից սիրելի ամուսինս և սիրելի որդին բանակումն են: Ես կարող էի մեր տնտեսության դործերով միայն զբաղվել, բայց խիղճս ինձ ստիպեց անձնական մասնակցություն էլ բերել ընդհանուր դործին: Թող Պետրոսն ու Սաչան իմանան, — ասացի ինքս ինձ, — որ ես էլ եմ մի բան անում, պարապ չեմ նստում այս օրերին... Ի՞նչ կարող եմ գրել ավելին: Ուժ ու եռանդ եմ

ցանկանում քեզ և բոլոր ընկերներիդ, հերոսա-
կան կարմիր Բանակի բոլոր մարտիկներին:
Խիեցե՛ք ատելի թշնամուն, քչեցե՛ք նրան մեր
երկրից, թույլ մի՛ տվեք, որ չունչ քաշի, նա
արդեն ուժասպառվում է, կռվեցե՛ք և հաղթա-
նակելով վերադարձրե՛ք մեզ մեր աղատ կյանքը,
մեր ընտանիքների երջանկությունը...»:

— Օ՛, սիրելի՛ բարեկամ, ինչպես կարելի է
չկատարել քո թախանձանքը, — չչնջում է զին-
վորական տեխնիկն ինքն իր մեջ և փակում մի
րոպե աչքերը: Նա կնոջն իր կողքին է դդում,
դդում է կարծես նրա ջերմ, ծանոթ շունչը...

Ու բաց է անում ավազ որդու՝ Սաչայի
նամակը: Առաջին սիրո սրտուղն էր նա: Կարծես
երեկ էր, որ լսեց նրա առաջին ճիչը:

— Ուա՛... ուա՛...

Ինչպե՛ս մեծացավ մեկեն: Երեխան հանկարծ
դարձավ մանուկ, մանուկը՝ պատանի, պատա-
նին՝ երիտասարդ, և զենքվերցրեց ու կռվողնե-
րի շարքերը մտավ: Եվ ահա տղամարդ է, կա-
տարյալ տղամարդ, առնական, գեղեցիկ: Նա-
յում է նա որդու նկարին և թվում է թե իր
պատանեկության օրերի լուսանկարին է նայում:

Հա՛յր... ինչպե՞տ հպարտ է հնչում: Մաքու՞ն
 զգում է իրեն ավելի ուժեղ ու ավելի ամուր,
 երբ որդիները մեծ ու հասուն են, տղամա՛րդ,
 ինչպես ինքը: «...Իմացա, որ հայրիկը ճակատ
 է դնացել,— գրում է մեծ որդին մորը,— շատ
 ուրախ ու հպարտ եմ դրա համար: Պատմեցի
 ընկերներիս: Դու, մամա՛, կարող ես պարծե-
 նալ, որ մեր ընտանիքից երկուսը, քո ամուսի-
 նըն ու քո մեծ տղան Հայրենական պատերազմի
 մասնակիցներ են: Խնդրում եմ հայտնեք ինձ
 հայրիկի հասցեն, կոչումը, պաշտոնը և միշտ
 տեղյակ պահեք ինձ նրա մասին: Ես հորս հետ
 պետք է մրցման մեջ մտնեմ իմ պարտականու-
 թյունները լավ կատարելու: Երբ մրցումը ես
 չահեմ, ուրեմն փառք կլինի ինձ համար, որ
 կարողացել եմ հասնել ու անցնել այնպիսի հին
 գինավորի ու հայրենատերի, ինչպիսին հայրիկն
 է: Նա էլ կարող հպարտանալ, որ իրեն արժանի
 որդի է ծնել: Իսկ եթե նա չահի, էլի կարող է
 հպարտանալ, որ առաջ է դնում ջահել սերնդից,
 իսկ ես կարող եմ պարծենալ, որ հերոս հայր
 ունեմ...» 4

Երջանկությունից այրվում էին հոր աչքերը:

Նա ազահուլթյամբ կլանում էր տողերը:—Դո՛ւ,
սիրելի՛ս, ինչ լավ քաջ տղա ես դարձել,— բա-
ցականչեց նա բարձրաձայն:

Սաշան ապա բարեկերպ ընտանիքի բոլոր
անդամներին, վերջում հիշում էր մի անուն, որ
նույնպես հարազատ ու ծանոթ էր հորը. «Բա-
րևիր Դոնարային, մամա՛, դրիր ինձ թե ի՛նչ է
անում նա, ստացե՞լ է իմ նամակը...»:

Առաջին անգամն էր Սաշան ծնողների մոտ
սիրած աղջկա անունը տալիս... Հայրը հիշում
է նրան: Գալիս էր նա իրենց տունը որդու և
նրա ընկերների ու ընկերուհիների հետ: Հա-
մեստ, ամոթխած մի աղջիկ էր: Պատանիները
կարծում էին, թե ծնողները ոչինչ չգիտեն ու
չեն էլ իմանա, միամտորեն չհասկանալով, որ
կյանքի մեջ փորձված մարդու առաջին հայաց-
քը տեսնում է պատանիների առաջին սերը նը-
րանց աչքերի մեջ, դեմքի վրա ու շարժումնե-
րում: Եվ երբ տեսավ ու հասկացավ հայրը,
աղջիկը մի անդամից դարձավ հարազատ նրան:
Թվում էր թե նրան էլ ինքն է ծնել ու մեծաց-
րել իր որդու հետ միասին...

Երբորդ ծրարը բանալիս հոր տրամադրու-

Թյունը հանկարծ փոխվեց։ Մի սարսուռ անցավ նրա մարմնով։ Ճակատը մռայլվեց։ Ամեն ինչ ուրախ չէր եղել այդ ընտանիքում։ Մի հիմար, անհեթեթ սլառահականություն բերել էր լաց, հառաչանքներ ու մշտական մի ստվեր դրել ընտանիքի անդամներից ամեն մեկի հոգու վրա։ Ամենից շատ հայրը տառապեց այդ վշտից։ Միջնակ, չար տղան մի օր երեւանում ընկավ տրամվայի տակը և կորցրեց ոտքերը... Գեղեցիկ, լավ սլառանին իր չարությունների համար հավետ դատաւարտվեց հենակների օգնությամբ չարժվելու... լաց եղան ծնողները, լաց եղան ավագ ու կրտսեր եղբայրները, բարեակամներն ու մտերիմները, բայց այնպես, որ սլառանին չտեսնի։ Նրան փաղաքշանքի, հանդստացնող խոսքեր ասացին, տիրեցին ավելի, քան մյուս առողջ երեխաներին։ Մի ամիս հետո միայն հայրն ասաց դժբախտ որդուն.

— Տեսնո՞ւմ ես, տիրելի՛ս, ինչ եղավ, քա՛նի անդամ ես զոուչացրել էի քեզ, որ խուլիդան երեխաներից հեռու մնաս,...

Այդպես ասաց հայրն ու անմիջապես զղջաց, տեսնելով որդու դեմքը, որ վիրավորանք ու

վիշտ էր արտահայտում: Պատանին սիրում էր իր բոլոր ընկերներին և այդ ծանր դժբախտության մեջ էլ նրանց պաշտպանեց:

— Ես խուլիգան ընկերներ չունեմ, հայրիկ...

Այո՛, հայրը չատ զղջաց, բայց ուղղելն արդեն հնարավոր չէր: Վ

Զինվորական տեխնիկն սկսեց խորին հուզմունքով կարդալ որդու նամակը:

«Սիրելի՛ սրապա.—

«Քո նամակն ստացանք նոր տարու օրը և չատ ու չատ ուրախացանք: Խմեցինք քո կենացը և ուռուռ՝ կանչեցինք: Թանկագին սրապա ջա՛ն, դիտեմ, որ դու չատ ես մտածում իմ մասին: Խնդրում եմ հանդիստ լինես և չմտածես: Պետք է մտածել միայն հաղթանակի մասին: Ես էլ միայն ու միայն դրա մասին եմ մտածում: Թե ինչպես եմ սովորում, կասեմ ազնվորեն: Ոչ այնքան լավ և ոչ էլ վատ: Գերադանցի և վատի արանքումն եմ, այսինքն՝ բոլոր առարկաները լավ ու միջակ: Գուցե դարձանաս, բայց ահա պատճառը բացատրեմ. չեմ կարողանում լավ կենտրոնանալ, միտքս չարունակ դրադված է

պատերազմով և թերթերը խլում են ժամանակիս
մի մասը: Բացի դրանից, հասարակական պար-
տականություններ էլ ունեմ: Հաճախ էլ այցե-
լում ենք վիրավոր հիվանդներին, փող եմ հա-
վաքում ճակատաչիններին նախնիներ ուղարկելու
համար: Պապա՝ ջան, մեզ մոտ իմ բոլոր հասա-
կակիցները դիմումներ են տվել ռազմական
դպրոցներ ընդունվելու: Իմ բոլոր ընկերները
տանկային, ավիացիոն և ռազմածովային դըպ-
րոցներ են դնացել: Երբեք այսքան ծանր չէր
թվացել ինձ իմ դժբախտությունը: Եթե ես ա-
ռողջ լինեի, ոչ թե դպրոց կգնայի, թեկուզ
ռազմական դպրոց, այլ ուղղակի ճակատ կմեկ-
նեի որպես կամավոր մարտիկ, քեզ ու Սաչայի
պես կկոպեի հայրենիքի թշնամիներ ղեմ, կռվի
մեջ էլ կսովորեի ռազմական դործը... Այն պա-
տանիները, սիրելի՛ հայրիկ, որոնց խուլիզան-
ներ էին համարում, նոր տարվա օրերին չտես-
նելած հայրենասիրական խանդավառության յեջ
էին, փողոցում երգում էին երգման երգը հայ-
րենիքը պաշտպանելու համար... և չատերը
գնացին: Ուրեմն ինչքա՛ն սխալվում էին նրանց
փչացած երեխաներ համարողները... Խնդրում

Եւ չվերաժողկես այս խոսքերիցս, սիրելի՛ հայրիկ:

Ինչպես մաման ու մյուսները, այնպես էլ ես քեզանից մի խնդիր ունենալ միայն, ոչինչ մի՛ խնայիր հայրենիքի համար: Առանց հայրենիքի ոչինչ պետք է մեզ, ոչինչ: Կովեցե՛ք քաջաբար, խմացե՛ք, որ ամբողջ մեր բախտը, ժողովրդի բախտը ձեր ձեռքումն է, մեր կյանքը կախված է ձեր արիությունից: Ձեր համարձակությունն ու հերոսությունը միայն փրկություն կբերի ժողովուրդներին և ձեր կանանց ու երեխաներին...

Սիրելի՛ պապա, ես չառ կարոտել եմ քեզ ու Սաշային: Քանի դեռ բոլորս միասին էինք, ես չէի կարծում, թե քեզ այդքան սիրում եմ: Ոչ մի վայրկյան չեմ մոռանում քեզ, միշտ աչքիս առաջ ես: Դու էլ հիշիր ինձ. քո՝ Ժորա»...

Հոր աչքերից արտասուքի կաթիլներ ընկան նամակի վրա: Տղամարդու արտասուքի ծանր կաթիլներ: Բայց նա չդիտեր դա՝ վիշտն է արտասուք խլում, թե՞ երջանկությունը, այն հողեկան հիանալի առողջության և այն պայծառ

ու հասուն մտքի համար, որ ունի իր տասնյոթ-
ամյա որդին»։

Նա թաշկինակով սրբեց աչքերը և երկար
ժամանակ չէր կարողանում հանդստանալ, հաղ-
թահարել տպավորությունը։ Իսկ կրտսերի նա-
մակը դեռ մնում էր, իր սիրելի էդելիի նամա-
կը... Զսպեց նա մի պահ իր զգացմունքները և
պատուեց վերջին ծրարը։ Ծանոթ, դեռ անվարժ
ձեռագիրն էր, իր սրամիտ և խելացի փոքրիկի
ձեռագիրը։ Գրում էր հորը. «Սիրելի հայրիկ
ջա՛ն, քո նամակը շատ ուրախացրեց մեզ, բայց
ինձ ամենից շատ։ Էնքան ծիծաղեցի, որ դրե՛լ
էիր, թե բեխեր ես թողել... երևի նման ես
Բուդյոննի գյաղյային։ Բոլորն էլ ծիծաղում են,
բայց ես ուրախացել եմ։ Բեխերը շատ կսաղեն
քեզ, ավելի սիրուն դարձած կլինես... Պապա՛
ջան, մենք շատ լավ ենք։ Նոր տարու երեկո-
յան կալինին պապին ուղևորյով խոսեց, չնոր-
հավորեց բոլորի 1942 թիվը։ Որ վերջացրեց,
մենք խմեցինք նրա կենացը, հետո՝ քո կենացը։
Հայրիկ ջան, խի՛ր թշնամուն անխնա,
ինչպես 1920 թվին ես խմել։ Քչեցեք այդ խո-
ղերին մինչև իրենց դամբ։

Հայրի՛կ ջան, քո դնալուց հետո մեր բարեկամները դալիս են միշտ, հարցնում են քո մարին: Քեռի Թաթոսը, Պետրոսը և Լո-ւա Գբէշյան դալիս են ամեն անգամ դռում են մեզ վրա, որ մամային միշտ լսենք, դիտակից լինենք... Շատ ու շատ բարեւներ քեզ և ամբողջ Կարմիր Բանակին. քո էգիկ...»:

Վերջացրեց Պետրոս Պետրոսյանը հայրենի բաղաքից, հարազատ ընտանիքից ստացած նամակները, ծալեց և սիրով ու ակնածանքով ծոցը դրեց: Նրան կարծես մի ամբողջ աշխարհ տվին, դերընական ուժ ու խանդ ստացավ: Կյա՜քը երեւաց ավելի լավ ու գեղեցիկ, ընկերները մոտիկ ու սիրելի և վտանգը չնչին բան մեծ ու սուրբ դործի հանդեպ, որ պիտի կատարի ժողովուրդն իր հաղարավոր, միլիոնավոր հայտնի ու անհայտ հերոսների ջանքերով...

Դուռը բացվեց: Ներս մտավ ծանոթ մի բանակային.

— Թույլ տվեք զիմեւու ձեզ, ընկե՛ր զինատեխնիկ... Վ

— Առացեք...

— Ստորաբաժանման հրամանատարը հրա-

մայեց կես ժամ հետո քսան մեքենա պատրաստ
լինեն հրետանային ռազմամթերքներ տեղափո-
խելու դժամար...

— Հայտնեցե՛ք, որ ճշգրիտ ժամանակին
կլինի,— պատասխանեց ղինտեխնիկը և չափ
կապեց ղինասարքն ու դուրս եկավ։

Նրա ետևից պառավ տանտիրուհին առաջ իր
աղջկան։

— Սհա՛ լավ մարդ... բխավորը...

Հրետանու և ականանետների որոտը սաստ-
կացել էր։ Չես լսում, մինչև ականջ հաս դնում.
Ջրադացպանի նման վարժվում ես ծանոթ աղմու-
կին։

Մարտ ամսի առաջին օրերն էին, բայց
սառնամանիքը դեռ նույնքան խոր էր, ինչպես
հունվարին...

Շարքային համետ մարդը զնում էր իր
պարտականությունների ետևից, հոգու մեջ իր
սրբազան ընտանիքի սերն ու կարոտը։

Մարտ, 1942 թ.

Գործող Բանակ

ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ

Մեկ ամիս առաջ ավագ լեյտենանտ Ալեք-սանդր Կուրդամոսովը, քսանամյա մի քաջ պատանի, որ մարտական մի գումարտակի հրամանատար է, ինձ ծանոթացրեց իր ստորաբաժանման մեջ իրենց ռազմի գործերով հայտնի Շումկո եղբայրների՝ Ստեպանի և Մաքսիմի հետ։ Ուկրաինացիներ են նրանք՝ լի մահառիթ վրեժխնդրությամբ իրենց ավերված չքնաղ Ուկրաինայի համար, մայրական արտասուքների ու հեծկլտանքների և իրենց առևանդված ու խոչտանդված քույրերի պատվի համար։ Մի գումարտակում իրար հանդիպելով՝ նրանք սրտահույզ կերպով ողջագուրվեցին, ապա դառնադին սրտով պատմեցին իրար դերմահական բռնակալների ձեռքից հայրենիքի կրած տառապանքները և ուխտ արին՝ երկու եղբայրով չինայել իրենց երիտասարդ, թանկագին կյանքը՝ արյունառույտ թշնամու դեմ մղված կռվում։ Սրբազան ուխտ էր դա, որին հավատարիմ են զապորոժյան նախնիների զարմիկ սովետական դյուցազունները։

Շարքային մարտիկներ էին երկուսն էլ իրար հանդիպելիս :

Քանի՞-քանի անգամ հանդուպն դրոհների ժամանակ, որպես անպարտելի կորյուններ, թշնամու վրա են խոյացել կրակի ու բոցի միջով՝ արհամարհելով վտանգ ու մահ, ոչնչացնելով մայր Ուկրաինայի և ողջ սովետական երկրի թշնամիներին : Գործել են գնդացիներով, հրացաններով, նոռակներով : Քիչ չի պատահել, որ սվինամարտի բռնվելիս, պետք է եղել նույնիսկ զործի դնել առնական բաղուկները, մատներով սեղմել հիտլերականի կոկորդը : Ամենադուր է ատելության պոռթկումը մարդու մեջ : Հեքյաթներում միշտ ասվել է՝ քաջը կրտսերն է լինում : Երևի կա մի ճշմարիտ իմաստություն ժողովրդական այդ մտածողության մեջ : Համենայն դեպս, այս անգամ էլ կատարվեց դրա նման մի բան : Ավագը՝ Մաքսիմը երբեք չդժեց իր երդումը, միշտ կոխվների մեջ մնաց քաջ ու անպարտելի, բայց կրտսերը՝ Ստեպանը դերադանցեց նրան : Նա միայն մի կովում ոչնչացրեց

10 գերմանացու :

Ստեպանի հրամանատարության տակ դրվեց

ամբողջ մի դասակ, իսկ Մաքսիմին մի ջոկ
տղեցին դեղավարելու: Այն ժամանակ Ստեպանը
խնդրեց հրամանատարութեանը, որ եղբորը փո-
խադրեն իր դասակը՝ կռիւելու ուրպես ջոկի հրա-
մանատար: Հարգեցին այդ խնդրանքը: Շուտիկ
ավարդը կրտսերին ներկայացաւ:

— Ընկե՛ր դասակի հրամանատար, ջոկի
հրամանատար Մաքսիմ Շուտիկոն ներկայանում
է ձեզ...

Առանց ժպտի, կարծես թէ անճանօթներ
էին, կրտսերն ասաց.

— Ահա մենք միասին ենք կռիւելու. ինձ հա-
մար թանկ է քո կյանքը, քեզ համար էլ՝ իմը,
բայց Ուկրաինայի պատիւին ու ազատութեանը,
Սովետական Միութեան փառքն ամէ՛ն ինչից
բարձր պիտի լինի երկուսիս համար էլ... Այս
դիչեր, ահա՛, քո ջոկով պիտի հետախուզու-
թեան պնաս թշնամու թիկունքում... Խնդիրը
հետեւյալն է...

Ուշադիր լսելուց հետո՝ Մաքսիմ Շուտիկոն
ձգվեց Ստեպան Շուտիկոյի առաջ և ասաց.

— Լսում եմ, ընկե՛ր հրամանաւար, լիա-

կատար պատրաստ եմ մարտական հանձնարարությունը կատարելու...

Ու սեղմեցին եղբայրներն իրար ձեռքերը ու գրկեցին միմյանց:

Դրանից հետո նորանոր սխրագործություններով նրանք փառքով պսակեցին իրենց ազգանունը և եղբայրությունը դարձրին ավելի սուրբ հասկացողություն ու զգացմունք...

— Ահա այդպես պիտի լինի եղբայրությունը, — ասաց ինձ ավագ լեյտենանտը՝ ռուս մեծ ժողովրդի զավակ Ալեքսանդր Կուրդոֆոսովը:

Այո՛, Հայրենիքի համար, արդար կռվի մեջ ավելի ազնվամտում է մարդը: Եվ մի՞թե Շումկորի օրինակը բացառիկ է, մի՞թե միայն մի մոր ծնված որդիներն են դաժան մարտերի մեջ անաղարտ եղբայրությամբ կռավում իրար: Լի է իմ հիշողությունը անդամաճան եղբայրության տասնյակ, հարյուրավոր սքանչելի օրինակներով:

Երբ Ավագ քաղդեկ Կյուրեղ Գրեգորյանը ծանր վիրավորվեց և թշնամու կրակի օղակի մեջ մնաց, կոմիտար Սիտնեկովը դիմեց մարտիկներին:

— Ո՞վ է ուղում այն քաջը լինել, որ պիտի փրկի ավագ քաղղեկի կյանքը:

— Ե՛ս, — առաջինը բացականչեց ուսու բանակային Չերնովը: Ու դնաց սողալով: Բոլորը հետևում էին քաջի գործողությանը: Թշնամին գլխի էր ընկել, որ վերադարձը հրամանատար է և կրակի կարկտով թույլ չէր տալիս նրան մոտենալ: Չերնովը հերոսի մահով նահատակվեց: Այն ժամանակ հաստատակամ ու առանց դողալու կոմիտարին դիմեց ուկրաինացի մարտիկ Բոնդարենկոն.

— Այժմ իմ հերթն է, ընկե՛ր կոմիտար...

Ու սողաց դեպի մահը: Շատ կրակ տեղաց նրա վրա մի քանի ժամ շարունակ, բայց խիզախը մնաց անվնաս ու փրկեց իր քաղղեկ Գրիգորյանի կյանքը:

Ի՞նչն էր մղում նրանց դեպի կրակ ու մահ. — եղբայրությունը, որն ուժեղ է մահու սարսափից և կռվի մեջ միշտ հաղթում է նրան, այն անքակտելի կապը, որ կապում է մեր եղբայրական բոլոր ժողովուրդներին և որն ավելի ամրացավ, ավելի կռիվեց հայրենական մեծ պատերազմի առաջին օրերից սկսած:

... Տեղի էր ունենում ահեղ, դաժան ճակատամարտ։ Առաջնության երեկո արձիճ ու պողպատ էր թափվում մարդկանց վրա։ Օդը լցվում էր ծխով։ Դաշտն իր տեսքը փոխել էր ականաների, արկերի ու ռումբերի պայթյուններից։ Ամեն վայրկյան մարդիկ էին հերոսանում այդ կռվի օրը։ Գործում էր նաև սանիտար աղբբեջանցի Մեհտի Սուլթանովը։ Իրաչ Ետեից կրակի դռտուց նա դուրս էր բերում ծանր վիրավորներին ու սանիտարական կետերն ուղարկում։ Վիրավորները տեսնելով դեպի իրենց սողացող ծանոթ աղբբեջանցուն՝ ասում էին.

— Կարդա՛չ, փրկի՛ր, փրկի՛ր, դեռ պետք կդանք իրար...

Կարդա՛չ... Դա առաջին քառն էր, որ սովորել էին սովետական սլավոն ժողովուրդների որդիներն աղբբեջանցիների հետ չփվելիս։ Ինչքա՛ն սեր ու մտերմություն կար այդ միակ լատի մեջ...

Հետո Մեհտին ինձ պատմում էր.

— Նրբ կռվի մեջ առաջին վիրավորը ողումն ինձ իմ մայրենի լեզվով կարդաչ ասաց, սիրտս

դողաց, մարմինս փշաքաղվեց. սլափերազմեց
սուաջ էլ ոռւս ընկերներն ինձ այդ խոսքով էին
դիմում, բայց այն ժամանակ մեր կարդաչ խոս-
քըն աղպկես չէր աղդում ինձ վրա...

Վերապրին Սուլթանովը հանդստացրեց:

— Մի՛ ընկճվիր, բրա՛թ, կամ երկուսս էլ
կմեռնենք միասին, կամ կփրկվենք...

Միայն այդ կովի ընթացքում հայրենասեր
աղբբեջանցին փրկեց 19 մարտիկի կյանք,
տառնինն անգամ կրակի փոթորիկի մեջ մտալ ու
դուրս եկալ աշխտեղեց հերոսաբար: Անդամաճար
հասց եղբայրության սրբազան ուխտին:

Զինվորական բուժակ Աղասի Ասրյանի հետ
էլ տեղի ունեցալ այդպիսի սրտացունց մի
դեպք: Շատ շատերին էր նա մահվանից աղա-
տել, փրկել շատերի կյանքը, բայց այդ դեպքն
ավելի խոր տպավորություն դործեց նրա վրա
և ողջ կյանքում կմնա անմոռաց:

Դա դեռ աշնան մեր ծանր տպրումների օրե-
րին էր: Մեր զորամասը մի քանի օր չարունակ
ետ չալտելով թշնամու գրոհները, հրաման էր
տացալ քաջվել նոր դիրքեր: Բայց զրահավոր-
ված թշնամին գալիս էր ետեից: Կրակով նրան

դսպելով՝ Լա էինք դալլա մենք։ Այդ մարտի
ժամանակ զինվորական բուժական իր ստորաբա-
ժանման հետ էր կրակի դժուած։ Նա նկատեց, որ
ճահճի ամին դալարվում է մի վիրավոր մար-
տիկ։ Տեսնես ո՞վ է, — հարցրեց նա ինքն իրեն
մի պահ։ Բայց ինչ կարենոր էր, թե ո՞վ է, բա-
վական էր, որ յուրային է։ Թշնամու ավտո-
մատավորներն ու ականաճիգները խիստ կրակի
տակ են պահում դեպի ճահճն ընկած շերտը։
Առանց դանդաղելու՝ զինվորական բուժակը
նետվեց դեպի կրակ։ Հասավ վիրավորին։ Նա
արդեն հուսահատ ընկել էր դեմքի վրա ու ծանր
չնչում էր։ Արքյանը շուտ ավելց նրան, նայեց
դեմքին։

— Պանչո՛ւկ...

Վիրավորն աչքերը բացեց, վայրկենապես
սթափվեց։

— Արքյա՛ն, Թանկադի՛ն, դու եկել ես ինձ
փրկելո՞ւ...

Թշնամին համադարկ ավելց։ Նրանք պառկե-
ցին խոտերի մեջ։

— Հիշի՛ր, անպիտ ջան, — չչնչում էր Պան-
չուկը, — որ մենք բաժակ բաժակի ենք խփել,

միասին Ղաճարլուի գինու դավաթով բարեկամության խոսքեր ենք ասել իբար, համբուրվել ենք... Մի՛ թողնիր ինձ աշատեղ, պիտի կենդանի մնանք մենք, պիտի կրկին Հայաստան գլնանք...

Ու վերադարձը փորձեց երգել զորամասի ջադի հայտնի երգը.

— Եյ ջա՛ն Երևա՛ն, родина моя!...

Նա արդեն տենդի մեջ էր։ Ասրյանը հանեց նրան կրակի օղակից, կապեց վերքերը։ Երբ ապահով անտառում Պանչուկին ուչքի եկավ, առաջին արտասանած խոսքը, որով գիմեց նա իր ընկերոջը, հայերեն էր.

— Ախպեր ջա՛ն... — ու ավելացրեց ուսերենով — «մենք կրկին միասին ենք քեզ հետ»...

Ահա մի հերոսական դեպք էլ, որ տեղի ունեցավ մի քանի օր առաջ, որ վերհիշել տվեց ինձ այս ակնաբերում շարադրված մյուս եղբայրությունները։

...Ստորաբաժանումը պատրաստվում էր մարտի։ Միախնդում ուրիշների հետ միասին բաշկիր բանակային Եմիլովն էլ հանդիսավոր

խոստում տվեց սրբությամբ կատարել Հայրենիքին տված երդումը: Երբ ջոկերն ու դասակը դուրս եկան կրակի դիծը և պատրաստվեցին գրոհի, Թշնամին բացեց փոթորկային՝ ականանեալային ու հրետանային կրակ: Մի արկ պայթեց Եմիլիովի մոտ: Նա ցնցումից ուշաթափ ընկավ շեանին: Մարտիկի բերնից արյուն էր հոսում, կոնտուզիայի էր ենթարկվել: Սանիտարները վերցրին նրան ու տեղափոխեցին, ապահով տեղ: Թուալ հրթիռը՝ գրոհն սկսելու նշանը: Սովետական դյուցազուններն առաջ նետվեցին: Թշնամին սկսեց ետ-ետ սողալ՝ թողնելով դիակներ: Մերոնք ներս խուժեցին ավանն ու դիմեցին սվինամարտի:

Կռիվը բոբբոքվում էր: Այնտեղ չէր միայն քաջերից մեկը՝ Եմիլիովը: Նա թափվեց երկու ժամ հետո և հիշեց բոլորը: Սանիտարները հաղորդեցին մնացյալը: Ու նա վերցրեց նռնակները և դիմեց դեպի կռիվ վայրը: Հրամանատարական կետում հանդիպեց կոմիսարին: Նա զարմանքով նայեց մարտիկին ու հարցրեց:

— Ու՞ր, Եմիլիով:

— Դեպի մարտ, ընկե՛ր կոմիսար.

— Բայց ես հրամայել էի, որ քեզ սանիտարական պունկտ տեղափոխեն:

Եմիլովի դեմքը դունատ էր, հիվանդադին, չրթունքներին դեռ մնացել էին արյան չորացած հետքեր:

— Ո՛հ, թույլ տվեք ինձ դնալ կռվի, — առարկեց բաշկիր մարտիկը, — իմ եղբայրներն աշնտեղ կռվում են, իսկ ես դնամ պառկելու...

Կոմիսար Մալիշևը ուսերը թոթվեց, որ նշանակում էր թե՛ «առարկել չեմ կարող, երբ այդքան ուղում ես»...

Մի քանի րոպե հետո Եմիլովը կռվի մեջ էր:

Առաջին հենց պահին նռնակներով ոչնչացրեց պատի տակ թաքնված թշնամու գնդացրի անձնակազմն ու զրափելով գնդացիրը՝ չուտվեց թշնամու դեմ: Մարտի մեջ նա մոռացավ ե՛լ հոգնածութուն ե՛լ ծանր դժխացավ: Կարճ ու անսկիան համադարկելով նա այդ կռվում ոչնչացրեց 15 ֆրից ու հանա:

Եղբայրուքյան աղնիվ զգացմունքը նրան մարտ ուղարկեց, տվեց ուժ, եռանդ և բերեց քաջի համար անթառամ փառք:

Շուտիկ ուկրաինացի եղբայրների պես հե-

րոսական Կարմիր Բանակում միլիոններն են եղ-
բայրության կապով կապված իրար հետ. ռուս-
ներ են նրանք, հայեր, ադրբեջանցիներ, ուկ-
րաինացիներ, վրացիներ, բելոռուսներ... Մի
մայր է ծնել նրանց, սովետական մեծ ժողո-
վուրդը և ավանդել է՝ անդամաճան լինել, լի-
նել եղբայրներ՝ աշխատանքի ու կռվի մեջ։ Եվ
նրա որդիները բարձր են պահում եղբայրու-
թյան դրոշը, սրբությամբ են կատարում հա-
րազատ մոր ավանդը։

Ապրիլ, 1942 թ.

Գործող Բանակ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ

Երբորդ օրն էր, որ թշնամին համառ կերպով
դիմադրում էր՝ լարած իր դիվային բոլոր ու-
ժերը, դործի դրած զենքի բոլոր տեսակները։
Նա կատաղի մոլուցքով կրակ ու բոց էր փչում
դեպի մեզ՝ իր դարչելի մարմինը թաքցրած
ստորերկրյա ամբուլթյունների և խրճիթներում
կառույցած ԴՁՏ-երի մեջ։ Բայց զնալով թու-
լանում էին նրա ուժերը, վիշապի շունչը կտրը-

վում էր բոցե լորձունք թափելուց, իսկ մեր
 դյուցազունների ուժն ու ոգին կրկնապատկվում
 էր: Դիմացը՝ հարազատ դաշտանկարն էր, ոռ-
 սական տափաստանը, լայն ու անսահման, ինչ-
 պես իր ժողովրդի սիրտը: Հունվարի առաջին
 օրերն էին: Սառնամանիքն այրում էր կրակի
 պես: Ինքնակոչ հյուրերն անարդելով ու ան-
 պատվելով տանտերերին՝ խցկվել էին ներս, վա-
 խենալով սառնամանիքին դուրս դալ: Հասարակ
 աչքով, պարզ ու մեկին երևում էին լուկ դյու-
 ղերը՝ ծածկված սառած ձյունների տակ, թչնա-
 մու թաթի ծանրությունից լուռ ու պապանձ-
 ված: Նայում ես ահա ծանոթ հորիզոնին, քո
 հայրենիքի վրա կամարած կապույտ երկնքին,
 դիտում ես ահա պարզկա երեկոն, որ լուսավոր-
 վում է հաղար հրթիռներով ու լցվում հաղար
 աղմուկներով, ապրում ես ոռոսական կախարչ-
 ված դիչերվա ողջ վրդովմունքը և հոգիդ մին-
 չև խոր հատակները լցվում է վրեժի հզոր ու-
 ժով, լցվում անսահման ատելությամբ: Եթե
 կան աշխարհում մարդիկ, որ դաբմանում են
 սովետական հերոսների ինքնամոռացության
 հասնող մոլեռանդության վրա, երբ իրենց

հողի համար մղված կռիվների մեջ նրանք խենթությունների են հասնում, եթե կան աղալիսի մարդիկ, ապա նրանք երբեք չեն ապրել իրենց մայր հայրենիքի ուրախություններով և չեն տառապում նրա ճակատադրի համար, չեն հիացել նրա բնության գեղեցկություններով և չեն ցնցվել թշնամու ավերածությունները տեսնելիս: Նրանք անհողի ու անսիրտ մարդիկ են՝ դուրկ արժանապատվությունից ու արիությունից: Միտքն ու զղացմունքը խանդարում են ինձ պատմել այն դեպքերը, որ հիմա, այս տողերը դրելիս, հիշելով, փշաքաղվում է մարմինս, աչքերս մթնում են և ամբողջ էությունս այրվում է կրակով, խոսքերս պակասում են և դբիչն էլ թույլ ու անդոր է թվում:

...Երբորդ օրը հափշտակիչների բանակն ալլենա չէր դիմանում այն դուռ հարվածներին, որ նրա վրա էին տեղում իրենց հայրենիքի ու ժողովրդի անձնվեր ու խիզախ որդիները: Թըշնամու պաշտպանության գիծը ճեղքվեց մի քանի տեղից: Աստղադարդ երկինքը վկա եղավ դյուցազնական դոտեմարտին, տեսավ հերոսների

դործերը և հիացավ: Գիշերը լցվեց սաղմի գուռ
ձայներով: Գիշերը հաղթանակ էր երկնում:
Հարյուրավոր հափշտակիչներ չտեսան այլևս
այդ օրվա լուսարացը: Բայց այն, ինչ տեսանք
մենք, երբե՛ք, երբե՛ք չենք մոռանա:

Թշնամին դիակների կուլյտեր թողնելով ևս
էր սողում՝ դուրս քշվելով իր որջերից: Հնու-
վում, ձորակի մեջ տեղավորված դյուղից կովի
ահեղ բուսկներին երևացին ծխի սյուներ, հետո
սյուներն ամպ դարձան, դորչ ու մութ ամպ,
որ դանդաղ երկինք էր բարձրանում՝ չկտրվե-
լով ձորաբերանից:

Ի՞նչ էր դա. դիտելնք, որ Թշնամին նենդ է
և չատ խարդավանքների սովոր: Բայց ի՞նչ դի-
վային միջոցի է դիմում նա: Մի քանի բոսկի
միայն անմեկնելի թվաց երկինք բարձրացող
ծուխը: Հրամանատարները նայեցին հեռադի-
տակներով և տեսան Թշնամու ոճիրը:

— Այրո՛ւմ են դյուղը...

— Այրո՛ւմ են մեր կանանց ու երեխանե-
րին...

— Այրո՛ւմ են ծերերին...

— Այրո՛ւմ են մեր քույրերին ու հարսնա-
ցուններին... }

— Այրո՛ւմ են մեր մայրերին...

Նայում էին մարդիկ ահավոր զայրույթով
ու ցատուով, լարվելով, կուտակվելով որպես
բուռնցք: Ուժեղ կրակի տակ ճնշելով թշնամուն,
ճնշելով նրա զենքերի գործողությունը, առաջ
էին գնում ժողովրդի զավակները: Ծուխը գնա-
լով մեծանում էր: Նա ծածկեց աչքից հորիզոնի
կեսը: Երևում էին բոցերն ու սև ծխի մեջ
բարձրացող կայծերը, որ փչվելով հրթիռների
նման, թափվում էին ցած:

Ո՞վ կարող էր մտածել այդ բոլերին իր
կյանքը խնայելու մասին: Ո՞վ չէր հերոսանա
այդ կռվի մեջ, ո՞վ կարող էր առաջ չգնալ
կրակի ու փոթորիկների միջով, եթե նա փոք-
րուկի ու դավաճան չէ: Բայց գտնվեց հերոսե-
րից հերոսը, մի անանուն մարտիկ, մի չարքա-
յին բանակային, որ ոտքի կանգնեց ու իր
կրծքի ողջ ուժով դռաց.

— Նրանք այրո՛ւմ են մեր հայրենիքը...

Լռեց նա մի վայրկյան, ապա մոնչաց կրկին.

— Վրե՛ժ, ընկերներ, վրե՛ժ...

Նա մեկ ձեռքով թափահարում էր հրացանը
և մյուս ձեռքով ցույց տալիս ծխով ծածկված
հորիզոնը:

Դա էլ հենց դրոշի սկիզբը և զամ: Մեկ մար-
դու պես ոտքի կանգնեցին ամենքը՝ վրեժի նոր
բացակասն ընթերցումով: Առաջին մարտահրա-
վերը հնչողն ընկավ թշնամու կրակից, նրա հետ
միասամանակ՝ նաև ուրիշներ: Նրանք իրենց
կյանքը նվիրաբերեցին հայրենիքի զոհասեղանին
և հաղթանակեցին: Թշնամին չդիմացավ դրոշին
և փախուստի դիմեց: Հետո դժվար էր որոշել,
թե հերոսաբար նահատակվածներից ո՞րն էր ա-
ռաջինը, որ ոտքի կանգնեց և որոտաց հասա-
րակ ու սլարդ խոսքը. — «Նրանք այրո՞ւմ են մեր
հայրենիքը»... մի խոսք, որից փշաքաղվեցին
մարդկանց մարմինները, որը լցրեց մարդկանց
հոգին գերմարդկային ուժով: Ես հաճախ եմ
մտածել այդ անանուն դյուցազնի մասին: Գու-
ցե սեղան ենք նստել նրա հետ միասին, սիրտ
բաց արել մեկ-մեկու, դուցե վիճել, կռվել ենք
երբեք ու մի վայրկյան դառնացել իրարից, կամ
ափոփել իրար դառն ու ծանր օրերին, ի՞նչ դիտ-
նաս: Ով էլ լինե՛ր նա, սովետական մարդ էր և

դա բաժանական է հասկանալու համար նրա սխրան-
դործութիւնը:

...Անցաւ մի գիշեր էլ: Մյուս օրը, կեսօր
դեռ չէր եղել, որ դրոհով քշելով անարգ տմար-
դի թշնամուն՝ քաջերը հասան այրվող գյուղին:
Ծուխն ու խանձահոտն արդեն հասնում էին
դրոհողներին: Այդ վայրկյաններին էր, որ տեղի
ունեցաւ այն, որի մասին պիտի պատմեմ այս
նամակում: Հանկարծ ծխի ու կրակի միջից
դուրս թռաւ մի սև ուրվական ու դեպի մար-
տիկները վազեց: Ռազմական սովորությամբ
մարտիկները հրամայեցին նրան ձեռները վեր
բարձրացնել, հրացանների փողը նրա վրա ուղ-
ղելով: Նա բարձրացրեց ձեռքերը և կանգնեց մի
պահ, ապա հիվանդ ու թեւաթափ թռչունի
պէս մի կռիւնչ արձակելով, մի քիչ էլ առաջ ե-
կաւ և ուշաթափ ցած ընկաւ դետին, բանակա-
յիների ոտքերի մոտ: Նրան վեր բարձրացրին:
Ծխահոտը փչում էր հազուատների վրայից:
Դեմքն ու ձեռքերը մրոտ էին, կարծես ձյութով
ներկված: Մարող աչքերից արտասուքներ էլ
չէին կաթում: Նա չկարողացաւ դրկել այն
մարդկանց, որոնց մոտ վազելու համար հավա-

քել էր իր ուժերի վերջին կաթիլը: Միայն նը-
շաններով հասկացրեց, որ ծխի մեջ էլի ուրիշ-
ներ կան: Մի քանի րոպե հետո բանակայիններն
այրվող տների մոտից հանեցին երկու երեխա:
Ուժասպառ մորն ու կիսաուշաթափ երեխաներին
սահնակներով թիկունք ուղարկեցին...

Հարձակումը չարունակվում էր: Ծխի հետ
նստել էր ձորակում ծանր խանձահոտը, չորերի
և մարդկային մարմինների խանձահոտը: Շատ
փայտաշեն տներից մնացել էին ուսական վա-
ռարանների աղյուսները միայն: Ամեն, ամեն
ինչ թողվել էր ծխի ու մոխիրների տակ: Դա-
րեր չարունակ ապրել էր ավանն իր կյանքով, իր
խաղաղ ու բարի ժողովրդով, իր ազդային ըն-
տանեկան ավանդություններով: Եվ ծնում էին
այդ բոլորը ավազակաբարո թշնամու կրակի
տակ և ոչ մի կենդանի մարդ չէր մնացել պատ-
մելու այդ զարհուրելի եղեռնադործության
մանրամասնությունները, բացի այն սև ուրվա-
կանից, որին սահնակը թիկունք տարավ:

Դա հունվարյան օրերին էր: Այսօր մարտն
է: Սկսվել է ձնհալը: Հալվում է դաշտերի
ձյունը: Առավակներ են հոսում, լավում է ջրերի

մեղմ կարկաչը, հարթությունները շողշողում են արևի տակ: Անցել է երկու ու կես ամիս, երկու ու կես ամիս չարունակ ևս մտածում էի այն կնոջ մասին, որ մեր առաջ դուրս եկավ կուլի օրը: Ինձ թվում էր թե ողջ մի աշխարհ տարավ նա իր հետ լի սարսափներով ու թշնամու դաժան դործերով: Ես որոնում էի նրան ու չէի գտնում, բայց նախադեմքումն ասում էր, որ մենք կհանդիպենք մի օր: Եվ հանդիպեցինք... }

Նստում է իմ դիմաց երիտասարդ մի կին, տխուր, թախծոտ աչքերով, որ թվում է թե դեռ խոնավ են արտասուքներից: Նրա կողքին՝ իննամյա մի ցոլակն պատանի, որ նույնքան հետաքրքրությամբ լսում է մոր պատմությունները, ինչպես մյուսները:

Երիտասարդ կինը պատմում է ցավով, տառապանքով, պատմում է եղելություններ, որ մարդկային երևակայությունը երբեք չէր կարող ոտնդծել: Հին, մեծ դյուղը, որից մոխրակույտեր ու այրված աղյուսներ մնացին միայն, նրա հայրենի դյուղն է: Ինքն ապրում էր մոտիկ քաղաքում, որ գրավեցին աշնանը օտարերկրյա

Հափշտակիչները: Քաղաքից դուրս եկավ նա մի
օր ցնցոտիներ Հազաժ որպէս մուրացիկ, բռնած
իր որդու ձեռքը և ընկավ Հայրենի գյուղի ճա-
նապարհը: Թշնամու ապստամբութիւնների
հետքերը փռւած են ամեն տեղ, և՛ քաղաքնե-
րում, և՛ գյուղերում: Ամեն տեղ մահ է, կոտո-
րած: Միայն թե հասնի Հայրական օջախը, տես-
նի մի անդամ էլ Հաւրադատների դեմքերը և եթե
վիճակւած է մեռնել՝ միատեղ մահը թեթեւ կլի-
նի: Ճանապարհին վայրեւացած գերմանացիները
չատ անդամ բռնեցին նրան, ծաղրեցին, ծեծե-
ցին: Գեղեցիկ կիներ տղեղ էր թլլում նրանց, նա
«քողարկւած» էր, այդ պատճառով էլ Հնարա-
վոր եղավ կենդանի, որդու հետ միասին գյուղ
հասնել: Բայց այնտեղ էլ գերմանացիներն էին:
Նրանք վարվում էին այնպէս, ինչպէս բարբարոս
թշնամին կարող է վարվել այն դրաված երկրի
ժողովրդի հետ, որի բարոյական ոգին բարձր է
իրենից (և) դրդուում է նրա բերան կրքերը:

Ահա պողպատե սաղավարտներով հիտլերա-
կանները հալածում են գյուղի խոճկորները:
Գյուղը լցվում է խռինչներով, մորթվող անա-
սունների ձայներով, կրակոցներով, հարբած

հորդանների ունեցներով ու հայհոյանքով: Կրա-
կում են խոզերի վրա, հաջող չան վրա, փախ-
չող հովիների ետևից, կրակում են անխնայ պա-
ռավի վրա, կրակում են դեպի երկինքը, կրա-
կում են արդար, անաչառ երկնքի վրա...
Գյուղը քարանում է սարսափից: Տղամարդ չկա,
միայն կանայք և զառամած ծերունիներն ու
երեխաներն են մնացել գյուղում: Ամեն թա-
ղում, երբ հայանում են ավտոմատներով ղին-
ված ավազակները, երեխաները ճչում են ու
ձայնում իրար.

— Նեմեցն եկա՛վ, նեմե՛ցը...

Ու ներս են փախչում, թաքնվում մահա-
կալների տակ, վառարանների ետևում, ծածկ-
վում են տան անդրոշներում: Ջահել աղջիկները
չեն լվացվում չարաթներով, դեմքերին վերքեր
են բուսցնում, հաղնում են հին ու կեղտոտ չո-
րեր, անմաքուր թաշկինակներ կապում: Նրանք
ցեխոտում են իրենց դեղեցկութունը, որ չցու-
ցադրեն թշնամու լուրջ, ցանկասեր աչքերին:
Մայրերը փակում են դռները, ծածկում լուսա-
մուտները: Բայց կանաչ շինելայլորները ներս են
խուժում, փակ դուռը ջարդվում է նրանց առաջ,

տանտիրուհու ատելությամբ լի հայացքը չի շփոթում նրանց, այլ դրզուում է: Ներսէն ընկնում խմբով, սպալի հետ, որպէս քաղցած գայլի ձագերն իրենց մօր ետեւից...

— Օ՛, աստիած իմ, ինչե՛ր չեն անում ներսէնը, ինչե՛ր... ինչպե՛ս դուք կարող եք դալ, հասկանալ առանց տեսնելու...

Երիտասարդ կինը ոսկեդուլն դանդուր մազերով գլուխն առնում է ատիերի մեջ և լռում: Մենք մխիթարանքի խոսքեր չենք ասում: Շատ է լսել նա այդպիսի խոսքեր: Թող ինքն իր մըտքերի ու զգացմունքների հետ լինի: Մօր կողքին կանգնած փոքրիկ տղան էլ համակվում է ծանր տրամադրությամբ ու աչքերը հատակին հասնում: Այդ լռությունը, մօր ու որդու այդ ծանրը լռությունը, երիտասարդ կնոջ ծանր չնչառության հետ միասին՝ ինձ ամէլի չատ բան են տուած, քան կասեին պերճախոս խոսքերը: Իմ աչքերի սուսը բացվում է մոխրացած, ծխացող դյուղը... բայց կինը բարձրացնում է գլուխն ու ոչ թե՛ ինձ, այլ տան մի անկյունի վրա դարձրած իր կարմրած աչքերը՝ շարունակում է.

— Եւրս են մտնում և վայրկենական արն-
 դությամբ աչքերով խուղարկում տան անկյուն-
 ները... կարադով հաց են տեսնում երեխայի
 ձեռքին, խլում, ուտում են, ոչ մի ուշադրու-
 թյուն չդարձնելով սարսափից ճշացող երեխայի
 վրա, չաքարամանի մեջ տեսնում են մի կոտոր
 չաքար, դրպաններն են դնում, ամանի մեջ կաթ
 են տեսնում, վերցնում խմում են... քանդում են
 բոլոր անկյունները, դռնում, հանում են այն-
 պիսի առարկաներ, որոնց գոյությունը տանտե-
 րերը վաղուց մոռացել են... Եվ հավաքում են
 բոլորը... մոտենում են փակ սնդուկներին ու
 դիվային ծիծաղով ցույց են տալիս կողպեքը...
 փակել էք հա՞, կարծում եք դժվա՞ր է բացել...
 այդ են ուզում ասել: Եվ դործիքներ են ճարում,
 բացում են, կամ վերցնում են կացինն ու ջար-
 դում. և թալանում են... թալանում են ամեն
 ինչ... հազուստների մասին չխոսենք, վերցնում
 են օրինակ ձեռքի սապոն, սապոնաման, հու-
 լունքներ, կոճակներ, երեխաների ձեռնոցներ,
 դուլպաներ, նորածնի համար պատրաստված
 չապիկն ու տրուսիկը... Ինքներդ ասացեք, ին-
 չո՞ւ համար են այդ բոլորը, մի՞թե իրենց երկ-

րում այդպիսի հասարակ բաներ գտնել չեն կարող, միթե իրենց Բեռլինում նորածինները տղիոր են և պետք է՝ դրա համար մեր երկիրը դալ, ուստիան դյուղերը թալանել... Մտածում ես, մտածում և ինքդ չես համարում աչքերովդ տեսածներին... Ահա ես ձեզ պատմում եմ և նրանց անամոթ պատկերները կանգնած են երեւակայությանս առաջ... խուլարկէլ, վերջապէս են տունը, մառանն են մտնում: Հալաքում են ինչ որ կա, վերջին ձուն, վերջին բաժակ կաթը, կէկէոցով լցվում է տունը՝ բռնում են հովերին ու սաղերին: Փետուրները ձյան վաթիլների պես խաղում են օդի մեջ ու հատակին նստում: Սիրտդ լցվում է, քունքերդ դողդողում են, վայրկյանը հուսահատական դործողության է մղում, բայց միտքդ զարկում է քեզ. դու ոչինչ անել չես կարող, պետք է միասնաբար... աշուղամենայնիվ դիմում ես մարդակերպ վայրենիներին:

— Պա՛ն զինվորներ, հե՛ռ սպա, մի՛թե դուք չդիտեք ինչ բան է խիղճը, մի՛թե ամոթի դիպումն անծանոթ է ձեզ...

Զեւանում են թէ չեն հասկանում: Ախտո-

մասն ուղղում են վրադ և ձեռքով իրենց բերա-
նը ծածկում, թե՛ եթե չլուծա, կսպանենք: Վա-
խեցնելու համար չեն անում, այլ սպանում
են— Բոլշևիկ, բոլշևիկ... դո՛ւմ, դո՛ւմ...
Եվ բոլշևիկ են համարում յոթանասուն տարե-
կան պառաւ կնոջը, որ աստվածածնի անունով
մահ է ցանկանում նրանց և հայհոյում են ու՛
դո՛ւմ, դո՛ւմ, կրակում են նրա խորշոմներով
պատած դեմքին... է՛, իմ սիրելիներ, ինչպե՛ս,
ինչպե՛ս պատմեմ ձեզ... ծանր է ճիշել այդ բո-
լորը... երբ ճիշում ես, պատմում, նորից վրկնւմ
են այդ դժոխային սարսափները... Այսպես էր
անցնում մեր օրը: Նրանք հավատացնում էին,
որ մեր կառավարության բանը պրծել է, որ
Մոսկւան, Լենինգրադը դրավել են արդեն, որ
դրավել են Բաղդադ և մերոնց քչել են մինչև
Ուրալ: Բայց երեխաներն անտառներից դառնում,
բերում էին մեր թոռացիկները: Կարդում ու
հույսով սպասում էինք: Այսպես էր անցնում
մեր կյանքը, մինչև հասավ այն օրը, որի մա-
սին դուք խնդրում եք պատմել, ամենասարսա-
փելի օրվա մասին...

Երիտասարդ կնոջ դեմքն այրվում էր: Նա

ձեռքերով փակեց աչքերը և հանկարծ սկսեց հեկեկալ: Երիտասարդ, առողջ ուսերը ցնցվում էին: Տանաիրուհին մոտեցավ, դրկեց նրան ու փաղաքական խոսքեր մրմնջաց.

— Հանդստացի՛ր, աղավնյա՛կս, Եկատերինա Ֆեոդորովնա՛, խնայի՛ր քեզ, բավական է...

Մորը նայելով, հեկեկալ սկսեց նաև փոքրիկ տղան: Այն ժամանակ կինը դուրսը բարձրացրեց, թաշկինակը վերցրեց աչքերից ու դրկեց որդուն.

— Դու մի՛ լաց եղիր, Սլավի՛կ, գնա դուրսը խաղա...

Զէր բաժանվում որդին մորից:

Ինձ նայելով՝ Եկատերինա Ֆեոդորովնա ասաց.

— Մենք գուցե մոռանանք, բայց մեր երևխաները երբեք չեն մոռանա. դա նրանց մանկության սովենածանր տղավորությունն է, որ երբեք չի մոռացվի. ամենատեղի դպացմունքն ատելությունը կլինի նրանց մեջ դեպի թշնամին... Իմ ու ձեր մանկությունը չի տեսել այդպիսի սարսավիճեր...

Այդ խոսքերից մի դող է անցնում իմ մարմնով: Ես ոչինչ չեմ ասում նրան: Հիշողու-

Թյուններէս մեջ կրկնվում են սարսափներն իմ
 մանկության օրերի... Լուսաբաց է, մթնշաղ...
 բարբարոսներն հրացանի կոթերով ծեծում են իմ
 հորենական տան դուռը, ջարդում ու վայրենի
 աղաղակներով տուն մտնում... Հեռավոր այն
 օրերից իմ աղանջին են հասնում լաց, ճիչ, կրա-
 կոցներ... Մայրս ինձ դրկած փախչում է փո-
 դոցներով... Դուրսում են ձիերի սմբակները...
 լսվում է խրխինջ... խորովվող ոչխարների ճեն-
 ճերահոտը նստել է սարսափից արթնացող գյու-
 դի վրա... Ապա՝ այդ սարսափներից հեռու,
 խաղաղ մի անկյունում (չգիտեմ որտեղ է),
 մայրս իր դրկում օրորելով ինձ՝ պատմում է,
 թե ինչպես են կոտորել թշնամիները մերոնց...
 երբ մեծանաս՝ վրեժ կառնես թշնամուց... իմ
 մանկությունը չի տեսել թշնամու բարբարոսու-
 թյունները... Ես նայում եմ կապուտաչյա Սլա-
 վիկին և թվում է ինձ, թե ևս եմ դա, նորից
 փոքրացած, որ իմ բարի մայրն է այդ կինը և
 կարծես պատմությունը կրկնվել է...

Եկատերինա Ֆեոդորովնան պատմում է.

... Մի օր էլ մոտիկից լսվեց մերոնց հրե-
 տանային կրակը: Գերմանացիների մեջ նկատելի

էր տաքնապ, արագ իրաբանցում: Հոգսը շողաց մարդկանց մեջ ավելի թովչական գույներով, բայց նրանք իրենց ժպիտները թաքցնում էին թշնամու աչքից: Ժպտում էին իրենց հոգու մեջ: Գերմանացու աչքից հեռու դրկում իրար, համարում, շնորհավորում միմյանց: Երկրորդ օրը կրակն ավելի մոտեցավ: Գերմանական զորք էր տեղափոխվում դեպի կրակը: Անհանգստությունն ավելի աչքի ընկավ: Նույն օրը երեկոյան գյուղ մտան գերմանական նոր վաշտեր, կտրեցին բոլոր ճանապարհները և ամեն տուն մտնելով հրամայեցին.

— Տասնհինգ բոպելից հետո ճամբա պիտի ընկնեք դեպի թիկունք, կարող եք ձեզ ուտելու բան վերցնել, որ չմեռնեք ճամբին...

— Ինչո՞ւ համար, պան ղինվորներ, խաղաղ բնակչությունն ի՞նչ է արել ձեզ, որ տեղահան եք անում...

Խոսքի փոխարեն ավտոմատն էր պատասխանում: Առաջին բոպեններին սպանեցին մի քանի հոգու և սարսափ տարածեցին գյուղը:

— Սառնամանիք է, հե՛ռ սպա, երեխաները կմեռնեն ճանապարհին:

— Այդ դեպքում թող ախտեղ մեռնեն, եթե
չեք ուզում մեռնեն ճանապարհին, — պատասխա-
նում է գերմանական բանակի սպան ցինիկ հան-
դըստությամբ:

Ծայրի թաղն արդեն դատարկվում է: Մի
կին հանկարծ ճչում է.

— Այրո՛ւմ են գյուղը, գյուղն այրո՛ւմ
են...

Գոռուն դռչյունը, լաց ու կոծը, աղաղակը
երկնք էին հուռնում: Այն՝ վում է ծայրի թաղը:
Ապա կրակը կամաց կամաց մոտենում է կենտ-
րոնին: Ավտոմատների կոթերի հարվածների
տակ հայրական օջախից դուրս արին նաև
եկատերինա Ֆեռդոբովնային իր քույր Մարիա-
յի և երեխաների հետ: Հետո նրանք տեսան, թե
ինչպես հիտլերականները շնորով նախք լցրին
տան տախտակե շեմին, վախտաչեն կտուրին ու
կրակ տվին: Բոցերը նախ մեղմ, հանդարտ,
ապա մեկեն լափեցին տունը, չեկ օղակի մեջ ա-
ռան, հալեցին կտուրին նստած սառցաչերտերը:
Եկատերինան ու Մարիան նայում էին հորենական
վառվող տանը՝ քարացած, կարծես անտարբեր:

Դա նշան էր, որ մերոնք դալիս են: Թշնա-

մին ալեւի ու ալեւի դադան և ոճրագործ է
դառնում, երբ զգում է իր թուլությունն ու
հակառակորդի ուժը: Այրվող գոմերում խոնչում
էին խոճկորները, որոնց ուշադրությունն չէին
դարձել շտապող դերմանացիները, կրակի մի-
ջից արտակեղեք մշայում էին կատունները...
Այդպիսի պատկերներ միայն մեծ ոճրագործի
երևակայությունը կարող էր ստեղծագործել...
Բայց այն, ինչ տեղի ունեցավ հարեաններ
հետ, ալեւի դիվային էր...

Երկու պառավ կին՝ Մատրիա Տիմֆեենա
Բարաչինսկայան և Մարֆա Միխայլովնա Ռի-
կովան, պառավ ու հիվանդ կանայք, վերջին
տարիների ընթացքում անշարժ ընկած մահճա-
կալներին՝ չէին կարող շունչ ու կյանք առնել
և դեպի դերմանական թիկունքը քայլել: Հայհո-
յեցին նրանց, անպատվեցին դերմանացիները,
բայց անօգուտ էր: Այն ժամանակ, սպայի հրա-
մանով դերմանական շուն արթնացրի ժառանգ-
ները պառավ կանանց ոտքերից քարշ տալով
հանեցին նրանց իրենց տներից ու դրսում ձյու-
նեթի վրա թողեցին: Հունվարյան սառնամանի-
քին մեկ-երկու ժամից ալեւի չդիմացան պա-

ուաժնեբը: Գալարվեցին ցրտի տակ՝ ծերությունից ու հիվանդությունից տանջված նրանց մարմիններն ու չորացան: Կարծես կատարվեց բնության մեջ հասարակ, սովորական մի բան: Ոչ ոք չզարմացավ դրա վրա: Գյուղի բնակիչները չզարմացան, որովհետև նրանք ճանաչում էին արդեն թշնամուն և սպասում էին նրանից ամեն ինչ, ոչ էլ իրենք, այդ բարբարոսությունների հեղինակները զարմացան, որովհետև դա առաջինը չէր, նրանց ոճիրների մեջ աննշան մի գեպը էր դա: Բայց թշնամու դեմ ուրախ բարոյական վիթխարի ուժ, որպես վրեժի տհեղ կոչնակ հնչող կախարդ ծերունի, որպես իր ժողովրդի կենդանի ու անմահ ոգու մարմնացում, կանգնեց գյուղացի Նիկոլայ Ալեքսեևիչ Կոչկարյովը...

Երբ դերմանացիները նրա խրճիթը մտան, ու հրամայեցին, որ դուրս դա՛նա դիմեց իր ընտանիքի անդամներին և առանձին-առանձին նրանց իր մոտ կանչելով՝ համբուրեց ծերունական գողգողացող չրթունքներով ու ասաց.

— Գնա՛ք բարով, կենդանի մնացե՛ք դուք

ու պատմեցեք բոլորին, թե ինչ տեղի ունեցավ
մեր դուռըում... իսկ ես կմնամ...

— Դո՛ւրս արի, ծերունկ,— գոռացին թշնա-
միները:

— Ես այստեղից դուրս չե՛մ դա,— ասաց
նա հանդիստ ձայնով, վաղուց որոշում ընդու-
նած մալձու հաստատուն, անվրդով ձայնով:

— Դուրս չես դա՞, ինչպե՞ս թե.

— Սա իմ տունն է, ինքս եմ կառուցել,
երբ երիտասարդ էի, որդիներ եմ ծնել այստեղ,
թոռնիկներս այստեղ են աշխարհ եկել, հայրս
այս տանն է մեռել, ես չեմ դավաճանի իմ
տուրք օջախին...

Ռուսերեն խոսող սպան զարմացած լսում
էր ծերունուն ու ոչինչ չէր հասկանում: Ի՞նչ է
ցանկանում նա: Ու ասաց նրան գերմանացի
սպան իրոնիայով:

— Ի՞նչ է, ուղում ես այրվե՞լ քո սուրբ օ-
ջախի մեջ...

— Ես մահից չեմ վախենում, ես չստ կոխվ-
ների մեջ եմ եղել և ծանր վերքեր եմ ունե-
ցել...

Սպան ծիծաղեց անամոթ ծիծաղով:

— Լա՛վ, դե մնա՛ քանի որ ուզում եմ,
խիկ մենք կդիտենք տեսարանը...

Ու կարդադրեց դուռը փակել նրա վրա։

Բոցերը լափեցին խրճիթը։ Սև ծուխը դուրս
հորդեց ջարդված լուսամուտներից։ Պատուհանի
ստաջ երեսաց ծերունու կերպարանքը։ Գլուխը
բաց։ Գորշ, երկար մազերն ու ալեհեր միրուքը
խառնվել էին ծխին։ Ձեռքերը բռունցք արած՝
նա սպառնում ու հայհոյում էր թշնամուն։
Սպան ու զինվորները դիտում էին տեսարանը։
Բոցերը հասան ծերունուն, խանձեցին միրուքը,
լափեցին մազերը... Բայց նա դեռ հայհոյում
էր Տարաս Բուլբայի պես... նա ուժի ու վրեժ-
խնդրության մի ահավոր խորհրդանշան էր, այդ
յոթանասունհինգամյա ուռն դյուղացին, հին
զինվորն ու հերոսը... Առաստաղի գերանները
փվեցին և ծուխն ու բոցերը ծածկեցին նրա
կերպարանքը...

— Սա առասպել է՛, — շարունակեց Եկատե-
րինա Ֆեոդորովնան, — իրականություն է. մեր
չրջանում, մեր հին դավառում ամենքը ճանա-
չում են Նիկոլայ Ալեքսեևիչ Կոչկարյովին և
արդեն լսել են նրա նահատակությունը... Թող

ս'ղջ աշխարհն իմանա նրա մասին, թող բոլորն իմանան, թե ինչպես են մեռնում ուսու մարդիկ... Բայց նա միակը չեղավ... դերմանացիներն իրենց տների մեջ այրեցին նաև ծերունի Կողով Եմեկյան Եֆրեմովիչին և Բարադինսկի Վասիլի Իվանովիչին էլ: Եվ դուցե շատ ուրիշներ էլ, բայց այդ իրարանցման, հրի ու բոցի մեջ ես միայն այդքանը տեսա: Երբ թշնամին դուրս վռնդվի մեր երկրից, վերադառնան տարադրությունից մեր համադյուղացիները, շատ բան պարզ կդառնա, որ մի մարդու աչքը դիտել չէր կարող... Ու այսպես...»

...Ու այսպես, այբվում էր դյուղը, այբվում էին մարդիկ: Երեկո էր դառնում, իջնում էր մթնշաղը: Կրակի դղիքդն ավելի մոտենում էր: Մի քանի կելոմետրի վրա ճակատամարտ էր տեղի ունենում: Եկատերինա Ֆեոդորովնան դարմանում էր, թե ինչպես իրեն թողել են մեկավաճ իր տեղում: Մոտեցավ նրան մի զինվոր ու դռաց:

— Ինչո՞ւ ես կանգնել, անմիջապես քայլիր դեպի ճակատ...

Բայց թվում էր թե իրեն չեն դիմում:

Սթափովեց նա ծանր մղձավանջից, երբ զգաց
բիրտ դերմանացու բռունցքի ծանր հարվածը։
Դեմքը չաղախովեց արյունով։ Լավեց Սլավիկի
ճիչը։ Ոչինչ չպատասխանեց նա դերմանացուն։
Ուղռւմ էր ապրել, ուղռւմ էր տեսնել ազատ
հայրենիքի մարդկանց ու պատմել նրանց, վրե-
ժի կոչել, այո՛, որքան հիշում է, ոչինչ չպա-
տասխանեց։ Բայց ո՛չ, մոռացել է նա, Սլավիկը
լավ է հիշում, որ մայրիկն ասաց. «բանդիտ-
նե՛ր, բանդիտնե՛ր, սրիկանե՛ր...»)

Որդուն դիրկն առնելով, երևտասարդ կենը
վաղեց դեպի ձորակը, դեպի այրվող տները։
Գերմանացի զինվորը հեռացավ, կարծելով թե
նա դեպի տարադրության ճամբան է վաղռւմ։
Եկատերինա Փեոդորովնան իրեն նետեց ձորա-
կում կուտակված ծխի մեջ, մոտեցավ այրվող
մի տան ու ծածկվեց փոշու ու կայծերի տակ։

Ողջ դիչեր այրվում էր դյուղը։ Իրենց տան
մոտից լսում էր Փեոդորովնան կռվի ծանոթ,
ծանր բառաչը... Բացվեց լույսը, բայց նա ե-
րեխայի հետ դեռ չէր շարժվում տեղից։ Լույսը
բացվեց և նրան թվում էր, թե ծանր մի երացից
է արթնանում, դաժան, կոշմարային մի երա-

զից, որ ահա պիտի փարատվի մշուշի նման:— Արևը շողում էր երկնքից և դորչ ծխի պալալ ներքի միջից շողերը նրան էին հասնում: Արևերն ու միները պայթում էին շուրջը և վախի ոչ մի զգացում չունեիր նա: Մերոնց կրակն էր դա, թող չատ կրակեն, չատ կրակեն թշնամու վրա և թող ինքն էլ ընկնի մեր կրակից, միայն պատժվի թշնամին: Հետո հասան նրան ոռոսերեն հզոր, հարազատ խոսքեր, լսեց նա հուժկու ուռան, լսեց Ստալին, Հայրենիք բառերը... և ուժ հավաքելով՝ դուրս եկավ թաքստոցից և ընդառաջ վազեց...

— Ահա՛ այն բոլորը, ինչ տեղի ունեցավ, — ավարտեց իր պատմությունը երեսասարդ կերպով, — ի՞նչ կարող են ասել իմ կցկտուր խոսքերը, որ խեղդվում են կոկորդոսի: Եվ առհասարակ միթե՞ մարդկային լեզուն կարող է նկարագրել այն ահալոր պատկերները, որ տեսնում է մարդկային աչքը... Դուք տեսաք մեր դյուղը, մեր մեծ, հարուստ դյուղը, որ ուներ 7000 բնակիչ, հիմա փոշի ու մոխիր է դարձել, այրվեցին ու փոշի դարձան ծանոթ ու հարազատ մարդկանց ոսկորները և հազար-հա-

դար քաղցր, նվիրական չիչառակներ, աշրվե-
ցին մեր բոլոր զգացմունքները և միայն վրեժ-
խնդրութեան զգացմունքը մնաց ավելի ուժե-
ղացած, ավելի բոբրոքով... դա իմ հայրենա-
կան Կ. Լ. գյուղն էր, ես հետո՝ քաղաքի բնակ-
չուհի էի դարձել, իմ ընտանիքի օրրանը Բ.
քաղաքն էր... Բայց մի՞թե նրա դրուժյունն էլ
նույնը չի թշնամու վայրենություններէջ...

Լուեց երիտասարդ կիներ: Մենք էլ ենք լուռ:
Ոչ մի հարց տալու պետք չկար: Եթե սիրտը
դեռ չի դատարկել՝ ինքը կխոսի, կչարունակի
իր պատմութիւնը: Ու ահա, նա կրկին բարձ-
րացնում է դուխը, այս անգամ նայում ուղիղ
իմ աչքերին:

— Դուք կին ու երեխաներ, քույրեր ու
մայրեր ունե՞ք...

— Այո, և՛ քույրեր, և՛ կին ու երեխա...

— Իհարկե սիրում եք բոլորին էլ... Այն-
լորդ է իմ հարցը... ինչպե՞ս կարո՞ղ եք չսի-
րել... սիրում եք և չէիք ցանկանա, որ նրանք
էլ տեսնենին այն սարսափները, որ ես տեսա,
մի՞ խնայեք ուրեմն ձեր կյանքը, ոչինչ մի՛
խնայեք թշնամուն ոչնչացնելու համար... Ես

միայն ձեզ չեմ ասում դա... բոլորին... Շս
ինքս էլ զենք վերցրի և պարտիզանական խմբե-
րի հետ պիտի դորժեմ թշնամու թիկունքում,
ուրիշներին, թեկուզ հարադատ եղբոր ձեռքով
կատարված վրեժի հատուցումն ինձ քիչ կմխի-
թարի... Կոչնչացնենք թշնամուն և դարձյալ
կապրենք մեր ազատ հայրենիքում... Այրվել են
մեր տները, ոչինչ, կապրենք մենք մեր հայրե-
նիքի պարզ, կապույտ երկնակամարի տակ, ոռ-
ոսկան արդար, բաց երկնքի տակ և կվերաշի-
նենք մեր երկիրը...

3.

... Քեզ եմ պատմում այս բոլորը, իմ թան-
կադին, իմ սիրելի՛ հայ ժողովուրդ, իմ ծնո՛ղ
մայր, քեզ, որ չատ ես տեսել բռնակալներ ու
բարբարոսներ: Իմացի՛ր, որ քո աշխատավոր
որդիներին տեղահան անող Շահ Աբասը, քո զա-
վակներին սրախողխող անող սուլթանները, քո
գյուղերում ու քաղաքներում դիակի կույտեր
կանգնեցնող Նադիր չահն ու Աղա Մահմեդ խանը
կրկին սուր են քարձրացրել քո եղբայրների ու

քեզ վրա, այս անգամ եվրոպացու կոստյումի
 մեջ ծածկելով իրենց բարբարոսի ժանտ հոգին
 ու այլանդակ կերպարանքը: Իմացի՛ր, որ լենդ-
 թեմուլին ու Չինգիս խանը բարեգուլի հայրեր են
 եղել արյունուռուշտ Հիտլերի համեմատությամբ,
 Փարաշներն ու սարդարները, վալիներն ու կա-
 մակամները՝ մարդասերներ՝ դարչնագույն
 սպաների ու դինիորների առաջ: Թանկագին իմ
 ժողովուրդ, իմ եղբայրներ՝ ու քույրե՛ր, սովե-
 տական հայրենասեր պատանինե՛ր, թող ձեզ
 հասնեն ոուս ծեր կանանց՝ Մատրինա Տիմո-
 ֆեևնա Բարաշինսկայայի և Մարֆա Միխայլով-
 նա Ռիկովայի տնօրյները: Նրանց որդիները
 վրեժխնդիր կլինեն իրենց մայրերի համար՝
 մենք ենք նրանց որդիները: Գուցե հենց նա էր
 որդին այդ մայրերից մեկն ու մեկի, որ այր-
 վող դյուդին նայելով կանչեց. «նրանք այրում
 են մեր հայրենիքը... վրե՛ժ, ընկերներ՛ր,
 վրե՛ժ...»: Վրեժի այդ խոսքերը թող հնչեն
 բոլորի, մեծի ու փոքրի սրտում: Թանկագին
 իմ ժողովուրդ, հայ հերոսական ազգ, որ դե-
 մացար դարերի արհամիր քններին, որ ոտքի ես
 կանգնած կրկին քո պատվի ու ազատության

սղաշտսպանության համար, դու չես մոռացել և չես կարող մոռանալ, թե ովքե՛ր են չեղելները, հազարավոր քո որդիներն ընկան նրա տմարդի, բռնակալ նախորդի, Վիլհելմ II-ի սրից... Դու այդ բանը չպիտի մոռանաս... Թող նահատակ Նիկոլայ Ալեքսեևիչ Կոչկարյովի ողջակիզվող կերպարանքը՝ ծխի ու բոցերի մեջ կանգնի քո աչքերի առաջ ձև լցնի քո բոլոր որդիների սիրտն այն հզոր ուժով, որ կոչվում է վրեժ...

... Մարտի վերջին օրերն են: Հալչում է ձյունը: Դաշտերն ու անտառները բուրում են դարձան բույլերով... Ես քայլում եմ դեպի արևմուտք ու մտածում...

Հարվող ձյունը առունք է դառնում ու խոխոջում: Անտառներում երկում են ճնճողուկները, դեղձանիկներ էլ այսօր հայտնվեցին: Մի պահ ահանջ եմ դնում նրանց երգին... Դա արթնացող բնությունն է, դարունը... բայց մոռիկից ուրոտում են ականանետները և ճնճողուկների երգը լուծ է... սղաշտանձվում է անտառ... բայց թո՛ղ ուժգին հնչի ռազմի համերգը, բնության ձայներին մենք հետո ահանջ կդնենք, թող ամենի լայն բացվի մեր ճամբան դեպի արև-

մուտք: Մեր ուղեկիցն է արեւը: Նա էլ է դեպի
արեւմուտք դնում: Եւ նույնքան հաստատուն է
մեր ընթացքը, ինչպես արեգական ճանապարհը
դեպի արեւմուտք... Նրա ուժը տիեզերքի օրենք-
ների մեջ է, մերը՝ մեր հոգու... Նրա մեջ կ-
ռում է հալիստենական հրահեղուկը, մեր սլա-
մեջ՝ վրեժի ուժը. վրեժ մեր Հայրենիքի պատ-
վի և ազատութեան համար...

Смерть немецким оккупантам!

Մարտ, 1942 թ.

Գործող Բանակ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Որդիական կարգա	9
Ալեքսանդր Մորոզովը և ուրիշները	23
Բարեկամութիւն	39
Հերոսների ծնունդը	81
Թշնամին անձնատուր ջեղով և ոչնչացվեց	128
Մարդը և ընտանիքը	137
Նորայրներ	165
Հանդիպումներ	176

մուտք: Մեր ուղ
արեւմուտք գնո
մեր ընթա
ռեր՝

նա էլ է դեպի

Պատ. խմբագիր՝
Դ. ԲՈՐՅԱՆ

ՎՖ 2788. Պատվեր 341. Տիրաժ 3000.
Տպագրական 13 մամուլ. Մեկ մամուլում
16560. Նշան. Հեղին 5 մամուլ. Ստորագրված
է տպագրության համար 13/VI—1942 թ.

Հայրենահրատի տպարան, Երևան, Լենինի 65

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0041030

[361]
ԳԻՆԸ 3 Ռ. 60 Կ.

A $\frac{I}{6193}$

Շապկի մկարը
Վ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԻ

ГР. КОЧАР
Рождение героев
(На армянском языке)
Армгиз—1942—Ереван